

ექვთიმე თაუაძე

არქეოლოგიური მოგზაურობა
რაჭაში

1919 და 1920 წწ.

წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს აკად. ექვ-
თიმე თაყაიშვილის 1919 და 1920 წლებში რაჭაში
არქეოლოგიური მოგზაურობის ანგარიშს. აღნიშნული
ანგარიში არ მოიცავს რაქას მთლიანად. სახელოვანი
მეცნიერის დაკვირვებანი გვაძლევენ დიდად საყურად-
ღებო მონაცემებს არქიტექტურულ ძეგლებზე, მოხა-
ტულობებზე, ოქრომკედლობის ნაწარმოებებზე და
ხელოვნების სხვა ნივთებზე, წარწერებზე და მათში
მოხსენებულ ისტორიულ პირებზე. ექვთიმე თაყაიშვი-
ლის ნაშრომს ძვირფასი წვლილი შეაქვს რაჭის ის-
ტორიული წარსულის კვლევის საქმეში.

ცნობად:

1. სკოლაში ჩამოტანილი შენიშვნები, ყველა შემთხვევაში, როდესაც ისინი არ ეკუთვნიან ექ. თაყაიშვილს, ზოქცეულია კუთხოვან ფრჩხილებში.
2. ექ. თაყაიშვილს ექსპედიციაში ახლდა საქ. საისტ. საერთოვრ. საზოგადოების ფოტოგრაფი მხატვარი თედო ჯაფარიძე. რომელმაც გადაიღო თითქმის ყველა აღწერილი საგნები. ნეგატივები ინახება საქ. სსრ ხელოვნების სახ. მუზეუმის ფოტოტექანი, სსს ფონდში.
3. ტექსტში მოყვანილი მონახაზები შესრულებულია ფოტოების მიხედვით უ. გ. ცინცაძის მიერ.
4. ექ. თაყაიშვილის ნაშრომი დასაბეჭდად გაამზადა თ. ბარნაველმა.

პირობითი შემოკლებანი

1. გ. ბოკოროძე, V. გვ.—გ. ბოკოროძე, რაქის ისტორიული ძეგლები. „საქართველოს მუზეუმის მოამბე“, ტ. V, თბ., 1929 წ.
2. გ. ბოკოროძე, VII. გვ.—გ. ბოკოროძე, რაქის ისტორიული ძეგლები „საქართველოს მუზეუმის მოამბე“, ტ. VII, თბ., 1933 წ.
3. გ. ბოკოროძე, VIII. გვ.—გ. ბოკოროძე, რაქის ისტორიული ძეგლები, „საქართველოს მუზეუმის მოამბე“, ტ. VIII, თბ., 1935 წ.
4. ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ.—ს. კაკაბაძე, წინასწარი ცნობა დას. საქართველოს ზოგიერთ ეპიგრაფიულ მასალის შესახებ, „საისტორიო კრებულები“, წ. IV, თბილისი, 1929 წ.
5. ა. ქუთათელაძე, მოამბე, VII. გვ.—ა. ქუთათელაძე, სოფელი ლიკორწმინდა, „მოამბე“, VII, თბილისი, 1894 წ.
6. M. Brosset, Voyage... XII, გვ.—M. Brosset, Rapports sur un voyage archéologique dans la Géorgie et dans l'Arménie. СПб., 1851. XIIe rap.
7. Н. Кондаков и Д. Бакрадзе, Опись, гв.—Н. Кондаков и Д. Бакрадзе, Опись памятников древности в некоторых храмах и монастырях Грузии, СПб., 1890 г.
8. Н. Минделл. СМОМПК, XIX. გვ.—Н. Минделл, Селение Сорн (Рачинского уезда, Кутаисской губернии). „Сборник материалов по описанию местностей и племени Кавказа“, в. XIX. Тифлис, 1894 г.
9. П. С. Уварова. МАК. IV, გვ.—П. С. Уварова, Христианские памятники, „Материалы по археологии Кавказа“, вып. IV. Москва, 1894 г.
10. Г. Н. Чубинашвили. კვლევა ფოტო... გვ.—Г. Н. Чубинашвили. Грузинское чеканное искусство, исследование по истории грузинского средневекового искусства, текст и иллюстрации, Тбилиси, 1959 г.
11. გიორგი ჩუბინაშვილი, ალბომი. ტაბ.—გიორგი ჩუბინაშვილი, ქართული თაროშეფლობა VIII—XVIII საუკუნეებისა, ალბომი. იატორიული მიმართულება და ანოტაციები, თბილისი 1957 წ.

ერთი ნაწილი რაქისა, ნიკორ-წმინდა, კელიში, აგარა, ხოტევი, ამბროლაური, ბარაკონი და სორი მე მოვიარე ზაფხულში 1919 წ., ხოლო ამა 1920 წ. ზაფხულში მოგზაურობის მიზნად დავისახე ნახვა დანარჩენი ადგილებისა, სადაც მოიპოვება ძველი ეკლესიები და საეკლესიო ნივთები. ტფილისიდან გავემგზავრე 25 ივლისს და პირველად ვინახულე გელათი. გელათიდან გავემგზავრეთ ლეჩხუმის გზით რაქაში და გაჟივრდით ქრებალოში. აქედან წავედით ბუგეჯლში. ამ სოფლის ძველი ეკლესია განუახლებიათ 1838 წელს როსტომ წულუკიძეს და ეასილ სანაქიძეს, მაგრამ შიგნით ეკლესიის კედლებზე საკმაოდ და კარგად არის შენახული ფრესკები მთელი რიგი ისტორიული პირობის პორტრეტებით ლაშქარშიღებისა, საყურადღებო ქართულის ტანისამოსებით და წარწერებით. აქედან წავედით მიქარწმინდას. ამ სოფლის ეკლესიაც გადაკეთებულია ბილო დროს, მაგრამ შიგნით ინახება რანოდენიმე ძველი ხატი და ჯვარი წარწერებით, რომელნიც ლიტერატურაში ცნობილნი არ არიან. შემდეგი სოფელი, რომელიც მე ვინახულე იყო ქედისუბანი. აქაც ძველი ეკლესია განახლებულია და მხოლოდ რამოდენიმე ძველი საყურადღებო ჩუქურთმა მოჩანს მის კედელზედ კირით შეუთეთრებელი. შიგნით კედელზედ დაცულია ერთი ფრესკა მამუნიბელისა თუ განმანახლებელისა. წარწერა უჩვენებს, რომ ეკლესია განუახლებიათ 1797 წელს. ამავე სოფელში არის მაღალ მთაზედ სოფლიდან მოშორებით მეორე ძველი ეკლესია წმიდის გიორგისა მარტო ერთის წმიდის გიორგის ხატი. ქედისუბნიდან გავემგზავრეთ ხონქიორს. ამ სოფელში ორი ახალი ეკლესია არის. ერთს მათგანში დაცულია ძველი ხატები, ზოგი ძალზე დაზიანებული, ზოგი მოძარცული. შესანიშნავი ყოფილა თავის მინანქრიანი მედალიონებით ჯვარცმის ხატი, რომელზედაც წინეთ ყოფილა 24 მინანქრიანი მედალიონი. ესლა შენახულია მხოლოდ ოთხი, დანარჩენი მოპარულია. კიდევ ერთი მინანქრის მედალიონი წმიდის გიორგისა, დაცულია სხვა ხატზედ, ეს მინანქრები ბიზანტიური ხელობის არის და ლიტერატურაში უცნობია.

ხონქიორიდან გავემგზავრეთ ნამანევში, სადაც საყურადღებო არაფერი არ აღმოჩნდა და იქიდან პატარა ონში. ამ სოფელში ორი

ძველი ეკლესია არის, ერთი გადაკეთებული და მეორე დანგრეული. ორივეს გაფუჭებული წარწერები აქვს და ორივე ჩუქურთმებით არის შემკობილი. ამ მხრივ უფრო საყურადღებოა მეორე ეკლესია, რომელშიც ჯერ კიდევ სულ არ დანგრეულა შესანიშნავი ალბასტრით ნაშენი კანკელი ლამაზის რიგისა, იმგვარივე, როგორიც არის სავანეში შორაპნის მაზრაში. პატარა ონიდან დავბრუნდით ქრებალოში და იქიდან გავემგზავრეთ წესში და წესიდან ონში. ონის ახალ ეკლესიაში ორი ძველი ხატი ინახება, რომლის წარწერები შუქს ფენენ ღების ეკლესიის ხატების წარწერებს უფრო დაზიანებულად შენახულებს. აქვე არის სახარება ოთხთავი XIV—XV საუკუნისა ისტორიულის მინაწერებით. ონიდან გავემგზავრეთ უწერაში და უწერიდან გლოლაში, სადაც გავსინჯეთ ნანგრევები ციხისა. ორი პატარა ეკლესიისა, ერთი მათგანი საყურადღებოა, ძველი ჟრესკებით არის შემკობილი, და აგრეთვე შტატის ეკლესია და მასში დაცული ნივთები. გლოლიდან წავედით ღებში. ეს უკანასკნელი სოფელია რიონზე ზემო რაქაში. ღების ეკლესიაში მრავალი ხატი და ჯვარი იყო წინეთ. ესლა ზოგი დაკარგული, ზოგი გაფუჭებულია. სულ მოუპარავთ დიდი პლატინის ჯვარი და ზოგი სხვა ოქროს ნივთები. მრავალ ხელთნაწერებიდან, რომელიც აქ ბროსეს დროს იყო, მარტო ორი დაგვხვდა და იგიც სულ დამაალი. აღენუსხეთ და გადმოვიღეთ ფოტოგრაფიის საშუალებით ყველა ნივთები და აღვადგინეთ ზოგიერთი გაურჩეველი წარწერები. ღებიდან გამოვიარეთ ქიორაში, აქ ეკლესია შედარებით ახალია და შიგნით ერთი იოანე ნათლისმცემლის ხატია საყურადღებო, ქიორიდან დავბრუნდით ონში და ონიდან გავემგზავრეთ ს. ბარში, მაგრამ აქ არ დაგვიხვდა არც მღვდელი, არც მნათე და არც დიაკვანი და ამიტომ ეკლესია და მისი ნივთები ვერ ვნახეთ. მოვაკითხეთ კიდევ მეორე ღეს, მაგრამ არც მაშინ დაგვიხვდნენ, ბარდან ავედით მრავალძალში. ეს ყველაზე უმაღლესი სოფელია მღებარეობით რაქაში, ძველი ეკლესია აქ ახალზედ შეუცვლიათ, მაგრამ აღმოსავლეთის კედელი ხელუხლებლად არის დაცოვებული შუაში. ახალს ეკლესიაში ჩაუშენებიათ კიდევ ერთი ჩუქურთმიანი სარკმელი თავის წარწერით. ხატები მრავალძალში ბევრია XII—XVIII საუკუნისა. ყველა გადმოვიღეთ გარდა ერთის წმიდის გიორგის ხატისა, რომლის ჩარჩოდან ამოღება არ მოხერხდა, და გავარჩიეთ წარწერები. აღმოსავლეთის კედელზედ ეკლესიისა შერჩენილია ძველი ქანდაკებანი და წარწერები.

მრავალძალიდან ჩამოვედით სხვადასხვაში, სადაც დაცულია დიდი ჯვარი ძველი რაქის ერისთავების წარწერით. სხვადასხვა მოვე-

დით ამბროლაურში და იქიდან ლეჩხუმის გზით დავბრუნდით ქუთაისში და შემდეგ ტფილისში, მოგზაურობაში დავყავით სულ 23 დღე. ყველა ნახული არქეოლოგიური ნივთები ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვანი გადმოვიღეთ ფოტოგრაფიის საშუალებით. აქ უნდა აღვნიშნო, რომ ჩვენდა სამწუხაროდ ჩვენი ეკლესიის განძეულობა დღითი დღე იკარგება, ბევრი რამ, რომელზედაც ცნობა გვექონდა ლიტერატურული თუ კერძო წყაროებიდან, თავის ადგილზედ არ აღმოჩნდა. ხელნაწერები სულ დაკარგულა ან გაფუჭებულა. ქყონდილის მიტროპოლიტის ანბროსისაგან მქონდა ცნობა ზოგიერთ ხელნაწერების შესახებ. ეს ხელნაწერები მას ენახა და ზოგი რამ კიდევაც ამოეწერა, მაგრამ ესლა იქ აღარ მოიპოვებიან და უარსაც ამბობენ, რომ ოდესმე ყოფილა. განსაკუთრებით გვაინტერესებდა პეტრე ქართველის ცხოვრების ძველი ვარიანტი, რომელიც წინეთ მიქარწმინდაში ყოფილა და დღეს აღარ არის.

დაბოლოს მადლობას ვუცხადებ ყველა იმ პირთ, რომელთაც ხელი შეგვიწყვეს მოგზაურობის დროს: სიმონ ჭელიძეს, მათე გორდუნიანს, ვლადიმირ ფოფხაძეს, სხირტლაძეს და უმეტესად მადლობას ვუცხადებ მიხეილ ლომთაძეს, რომელიც შეგვეგება პატარა ონში, მიიღო ყოველგვარი თავდარიგი, რომ გაეადვილებია ჩვენთვის მოგზაურობა, თვით გვეახლა ყოველგან და არ მოგვეცილებია, მანამ არ გამოგვისტუმრა. ასეთივე სამსახური გაგვიწია მან წინა წელში რაქაში მოგზაურობის დროსაც. ეგვევ არის კორესპონდენტი საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებისა. გვაწვდის ცნობებს ახალაღმოჩენილ ნივთების შესახებ, ლეხულობს ზომებს მათი დაცვისათვის. მან ჩამოგვიტანა ამ რამოდენიმე წლის წინეთ რაქიდან ძველი წარწერიანი ქვა და სხვა არქეოლოგიური ნივთები.

პროფ. ემ. თაყაიშვილი

ლები დიდი სოფელია რიონის სათავეში, მთა-რაჭაში. აქედან ფასის მთამდე 25 კილომეტრამდეა. ლებს ზემოთ რიონზე სხვა სოფელი არ არის, მაგრამ, ეტყობა, წინათ ყოფილა, ვინაიდან მოიპოვება ნასოფლარები და ეკლესიის ნანგრევები. ლებში ახლა არის ახალი ეკლესია, სადაც გადმოუტანიათ ნივთები ორი გაუქმებული ეკლესიიდან: ლებისა, რომელიც რიონის მარჯვენა ნაპირზედ ყოფილა და შოდისა, რომელიც თოვლიან ყინულიანის მთის ძირში ყოფილა, ლების მახლობლად მის სამხრეთ-აღმოსავლეთით. საუკეთესო ხატები შოდის ეკლესიას ჰქუთნებია. ანბობენ, ამ ხატებს ბერები თვით შოდაში აკეთებდნენო. ლების ახალი ეკლესია გაუცარცავთ და რაც საუკეთესო და უძვირფასესი იყო, წაუღიათ მაგალითად: თეთრი ოქროს (პლატინის) დიდი ჯვარი. სიმალლით 0,35 მეტრი ეს იშვიათი ნიმუში თეთრი ოქროს ჯვრისა საქართველოში. წაუღიათ აგრეთვე მეორე ოქროს ჯვარი და სხვა ნივთები. რაც დარჩენილია, გაფუჭებულია, მოძარცული, ნაგლეჯებად შემონახული. მხატვრობა შებლაღული და ზოგან სულაც გადასული.

საუკეთესო ხატები, ერთის გარდა, შოდიდანაა გადმოტანილი. ყველა „კლასიკური დროისა“ უნდა იყოს, არა უგვიანეს XII—XIII საუკუნეებისა. ამას გვამცნობს უკეთესად დაცული აშიების მოქედილობა და შემკულობა.

ასეთია:

1. გაბრიელ მთავარანგელოზის ხატი. 113×76 სმ. ხეზე დახატული, მოოქროვილი ვერცხლით შექმდილი. ნაქედისაგან დარჩენილია ფენგები და ეზოს ქვემო ნაწილი. აგრეთვე გაბრიელის შარავანდი. მხატვრობა საკმაოდ დაცულია. ფენგებზე ზემოთ შუაში გამოხატულია საყდარი, ხოლო კუთხეებში თითო ანგელოზი; ქვემოთ—წმ ნინ მცქლ, წმ ეკტრნ, წმ ჯრნ; მარცხენა აშიაზე—წმ პტრ, წმ ბსლ; მარჯვენა აშიაზე—წმ პლ. ქვემოთ არის ასომთავრული წარწერა:

ქ. სეცის|ა: ძალთა: უტრცთა: შრის: თავო: გბლ:
მეოხ: ექმნ. წე: ღოწა: მქლს: დ ფურთვს: და
ინეს: გარაქნ[იბეთ]ა: დ შვი[ლთა მათ]თა: დღესა:
მას განკითსუნისას.

¹ ლიტერატურა ლების სიძველეთა შესახებ: M. Brosset, *Voyage...*, XII, 72—74; П. С. Уварова, МАК, IV, , გ. 109—117.

უქარაგმოღ:

„[ქ. ზეცის] ა ძალთა უტორცოთა შორის თავუ გაბრიელ, მეოხ ექმენ წინაშე ღმრთისა მიქელს და ფურთუტს და იოანეს გარაყანიძეთა და შვი [ლთა მათ] თა დღესა მას განკითხვისას“².

2. მიქელ მთავარანგელოზის ხატი, იმავე ზომისა, (113×76 სმ) დახატული ხეზე, მხატვრობა წაბლალულია. ფენგები მოოქვრილი ვერცხლისა, მოჩუქურთმებული. ასევე შარავანდედი ზედა ფენგზე, მედალიონებში წარმოდგენილია ელრება; ქვემოთ— წ^ა დმტ. წ^ა გ^ი, წ^ა თ^ე (უკვე მოშლილია); მარცხენა ფენგზე— წ^ა ბასილი, წ^ა მათე. მარჯვენაზე: წ^ა მარკოზ, წ^ა ლუკა.

ქვემოთ არის წარწერა:

[ქ. წო მთავარანგელოზო მიქელ] მკოს: ექმენ:

წ^ე: მ^ნ: ქრძს ნ... გარეწნის მესა: მქელ^ს:

დ ფურთხს: დ ჟგნს: და მათ მთ^თ: დღესა: მას:

განკეთხასს: რომ...

უქარაგმოღ:

„[ქ. წმიდაო მთავარანგელოზო მიქელ], მეოხ ექმენ წინაშე შენ ქრისტეს ნ [ახარეველისა:] გარაყანისძესა მიქელს და ფურთუტს და იოვანეს და ძეთა მათთ დღესა მას განკითხვისას, რომელთა შეამკობინეს ხატი ესე]“³.

სადაც „წინაშე“-ს შემდეგ მოყვანილია „ხენ: სრსნ“ ასო შ დედანში გადმობრუნებულია და ამიტომ მიუჩნევია იგი ბროსეს ხ—ად. შემდეგი სიტყვის პირველი ასო ქ-ია და არა ხ.

მომდევნო ასო ნ-ს შემდეგ აკლია, მაგრამ ჩვენ გვგონია, რომ აქ „ნახარეველი“ უნდა იკითხებოდეს. უკანასკნელ სამ სიტყვას ბროსე კითხულობს: „რომელი ხამ ხანა“. აქაც იგივე შეცდომა უნდა იყოს, როგორც ზემოთ, ესე იგი გადმობრუნებული შ ბროსეს ჰგონებია ხ—და ტ ჰგონებია ნ. უკანასკნელი სამი სიტყვა დედანს ამჟამად აკლია. ზეო წარწერებში მოხსენებულნი პირები ამავე რიგით იხსენიებიან.

3. მიქელ და გაბრიელ მთავარანგელოზთა ხატი. ფერწერილი, ჩარჩო ვერცხლისა. ძლიერ დაზიანებული. 120×81 სმ.

² [M. Brosset, Voyage... XII, გვ. 73; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 116, ტაბ. XLII; ხატი ინახება ქუთაისის მუზეუმში].

³ [M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 72—73; П. С. Уварова, МАК, VI, გვ. 114, ტაბ. XLI; ხატი ინახება ქუთაისის მუზეუმში].

მთავარანგელოზთა ბიზანტიური ტანისამოსი წითელია. მათ ხელთ უჭირავთ მრგვალი, წელსზევითი სურათი ქრისტე ემმანუელისა. ფენგები შემკულია წყვილ-წყვილი ბროწეულის ყვავილებით. სურათებისთვის დატოვებული ადგილები ცარიელია, ზედ წმინდანები წარმოდგენილნი არ არიან.

ქვემოთ ყოფილა ოთხსტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა, რომლისგანაც ეხლა დარჩენილია მხოლოდ:

... მცხოვნებლო ანგელ.....
..... მეიასა: მექმენ რჯ დღ

ბ რ ო ს ე ს დ რ ო ს ე ს წარწერა უკეთ ყოფილა შემორჩენილი. იგი ასე კითხულობს:

„წმიდაო მაცხოვარო მაცხოვნებელო, წმიდანო მთავარანგელო...“

...სოფელსაო მეოხ მექმენ... რვი და გაბრიელ გევედრები ცოდვილი...

...ჯოღდიანს ძესა, დღესა მას განკითხვას... სად სულისა ჩემისა, გესმნ...

... ვის ჩემსას ქრისტეს ღმერთ ...დელთ...

... მე არჯევნს რო .. კედვა ჩემითა ოქროთა. არვის რ...⁴

ამ წარწერაშიაც ის ჯოღდიანი უნდა იყოს მოხსენებული, რომელიც ონის მთავარანგელოზის ხატის წარწერაში იხსენიება.

4. მთავარანგელოზთა ხატი მოოქროვილი ვერცხლისა 78×61 სმ⁵. ორთავე მთავარანგელოზს ბიზანტიური ტანისამოსი აცვია და ზურთები და ლაბარუმები უჭირავთ. წარწერები:

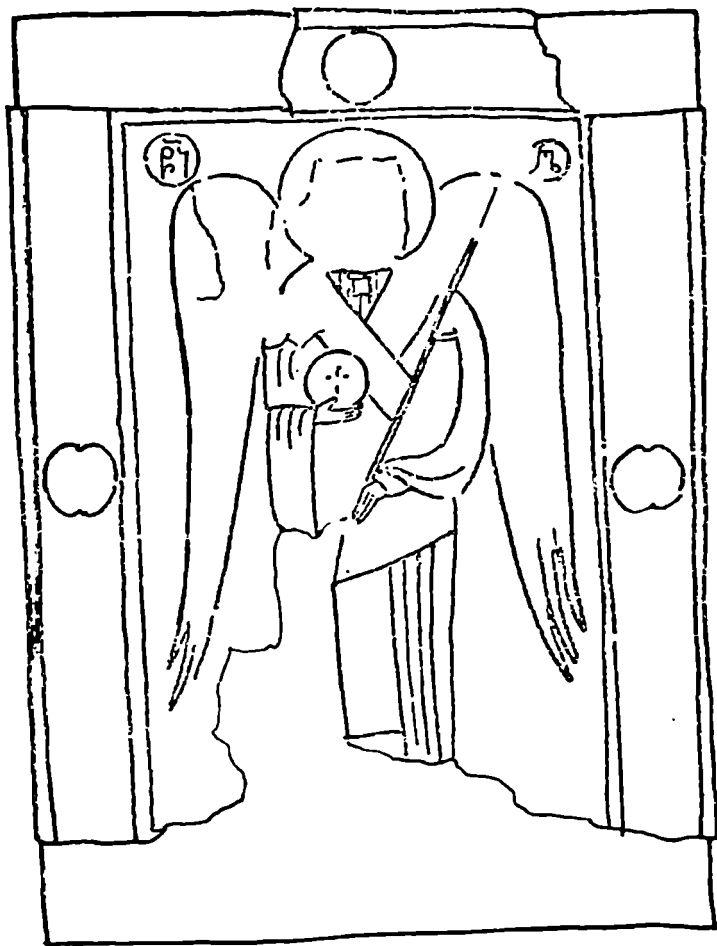
„მ⁶ქლ: მთა⁷რი“, „გ⁸ზლ მთარი“. აშია სხვა დროისაა, ვერცხლისა, უფრო მდარე ხელობისა. ზედა და ქვედა ფენგები მოცილებული აქვს. მარჯვენა და მარცხენა ფენგი მოჩუქურთმებულია ბროწეულის წყვილ-წყვილი ყვავილებით. შუაში გამოხატული ყოფილა თითო მხედარი, მაგრამ მარჯვენა ეხლა გაფუჭებულია, მარცხენაზე იკითხება: „წ⁹ი გ¹⁰ი“.

5. მთავარანგელოზის ხატი, კლასიკური დროისა. მოოქპრილი ვერცხლისა, 66×47 სმ. (სურ. 1), წმიდანს ბურთი და ლაბარუმი უჭირავს. გამოსახულება ძლიერ გაფუჭებულია. წარწერისაგან შემორჩენილია ორი ასო: წ¹¹ი. აშია მერმინდელი ხელობისაა. უფრო მდარე, ლურსმული ქანდაკებით.

⁴ [M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 73; ხატი ინახება ქუთაისის მუზეუმში].

⁵ [П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 112 და 114, სურ. 89. Г. Н. Чинашвили. კვლევა, ფოტო 383 და გვ. 274].

მთავარანგელოზთა ეს ხუთივე ხატი ეკუთვნის ქართულ კლასიკურ დროს, XII—XIII საუკუნეებს.

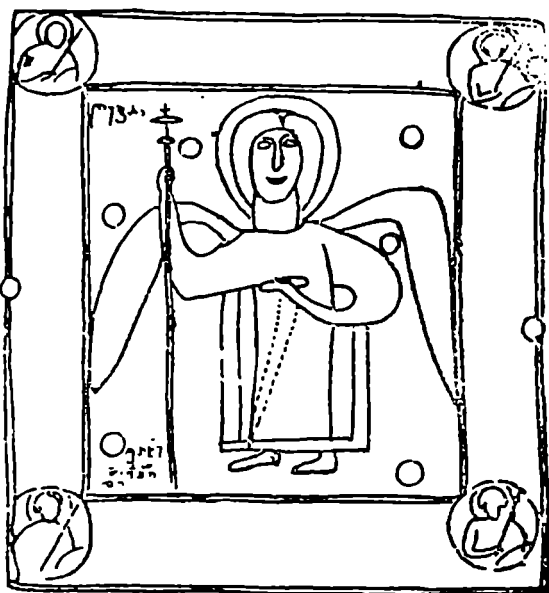

სურ. 1

6. მიქელ მთავარანგელოზის ხატი ვერცხლისა, 56×43 სმ, აქვს წარწერა: „წი მიქლ“. მთავარანგელოზს უჭირავს ბურთი და ლაბარუმი. აშია ლურსმული ჩუქურთმით არის შემკული. აშიებზე მთავარანგელოზის რვა მედალიონია. ხელობა სუსტია*.

* [П. С. Уварова, МАК. IV, гл. 112 და 113, სურ. 90.].

7. გაბრიელ მთაყვარანგელოზის ხატი, 32,5×28 სმ, ვერცხლისა, ტლანქი ხელობისა (სურ. 2). აქვს წარწერა: „წი გლი“. ქვემოთ, მარცხნივ უწერია:

სურ. 2

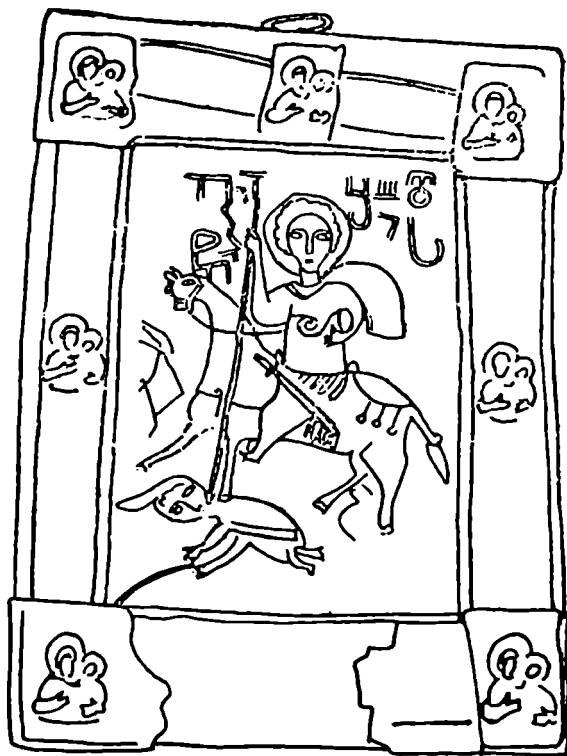
წი გლი
ოქო
მკედე
ლი

ე. ი. „წმიდაო გაბრიელ, შეიწყალე ოქრომკედელი“.

აშია ლურსმულია, აქვს ოთხი მედალიონი მთაყვარანგელოზების სურათებით.

8. წმ. გიორგის ხატი, ვერცხლისა. 40,5×27 სმ. აქვს წარწერა: „წი გი შოდის“ (სურ. 3). წმიდანი გმირავს უზნოდ გამოხატულ კაცს, რომელსაც ხმალი მოცილებული აქვს და გვერდზე უდევს. აშიებზე ხუთი მედალიონია ჩვილადი დედის ღვთისა¹. საერთოდ ტლანქი ნახელავია.

¹ [მედალიონი შეიღია, ქვემო, მერვე ამოტეხილია].

სურ. 3

9. წმიდის გიორგის ხატი, მოოქრევილი ვერცხლისა, 66×43 სმ., წმიდანი წარმოდგენილია მხედრის სახით. ხატი ლაზაზი ხელობისაა. ერთ ღროს ფრიაღზე გამშვენიერებული ყოფილა, მაგრამ ეხლა სანახევროდ მოშლილია. წმიდა გიორგი წარმოდგენილია სრულის ტანით, ფეხზედ მდგომარე. შუბიო ცალ ხელში, მეორე ფარზე უდევს. წარწერა: წ. ა. გ. ი. შ. დ. ი. ამ ხატს ფენგები ზერმინდელი აქვს, ლურსმულად მოჩუქურთმებული. სამი ამობერევილი რგოლით ძვირფასი ქვების ბუდის მსგავსად⁸.

⁸ [ეს აა. ი. პ. უარუას პუბლიკაციაში (П. С. Уварова, МАК IV, გვ. 119—127), რაბ. XLII) მოყვანილია სორის ეკლესიის ნივთებში, ალბათ შეცდომით. რადგან 1923 წელს, აღწერის დროს ა. ს. ჩიქობავას იგი აღნიშნული აქვს ღების ეკლესიის ნივთებში; Г. Н. Чубинашвили, კვლევა, ფიქტო 4.9, გვ. 261]

10. წმიდა გიორგის ხატი, ვერცხლისა ოქროთ დაფერილი, 42×29 სმ. კარგი ხელობისა, არა უგვიანეს XIV საუკუნისა. წარმოდგენილია ცხენით. გმირავს დეოკლეტიანე მეფეს, მაგრამ მეფის ფიგურის უმეტესი ნაწილი მოშლილია. ზემოთ მედალიონებში სწერია: „წა გ ი შ დ ს“. ე. ი. „წმიდაი გიორგი შოდისა“. არშია ლურსმულად არის მოჩუქურთმებული, მოუყვითლავი და ზერზენდელი უნდა იყოს⁹. ქვემოთ წარწერა აქვს¹⁰:

წა გ ი შ	„წმიდაი გიორგი, შეიწყალე
მდლი კვ	შოდელი კავა (?) —
ბერი წე ქე ს	ბერი წინაშე ქრისტესა“

მეფეს ზახვილის ქვეშ დარჩენილია ასოები: მეფე, მაგრამ ამ სიტყვის მ და ე გადმოზრუნებულად არის წარმოდგენილი. ბროსეს დროს აქ უფრო გრძელი წარწერა ყოფილა, მას მოყავს „...ოვოხნ მეფე.“

11. წმ. გიორგის ხატი, ვერცხლისა, შუატანისა, სულ გაფუჭებული, მოჩანს ნხოლოდ წინდის გიორგის თავი, შუბის წვერი და წარწერა ზხედრულად: მთვ რ მოწა...; გვიანი ხელობისა. უნდა იყოს XVII საუკუნისა.

12. მაცხოვრის ხატი, ვერცხლისა¹¹, 60×50 სმ. ეს თავხატად ითვლება ამ ეკლესიისა, წარწერით: ი ჳ ქ ე, შემკობილია ყურძნის მტკნებით, რომელიც სანახევროდ დაცულია. ზემოთ ფენგზე მედალიონებში ვედრება, მარცხენა ფენგზე „მიქელ“. არშია ლურსმულია. ქრისტე ტახტზე მჯდომარეა, მარჯვენა ხელი კურთხევის ნიშნად, მარცხენით სახარება უპყრია. ხელობა ტლანქია XVII—XVIII საუკ.¹².

13. ჯვარცმის ხატი, ვერცხლისა¹³ 40×29 სმ. შუაში გამოზერვით წარმოდგენილია ჯვარცმა და წინამდგომარენი. იოანე და მარიამი. ზევით ორი მთავარანგელოზია ფეხზე მდგომარენი. ზემოთ კუთხეებში თითო თავია წარმოდგენილი, შუაში ფენგებზე ოთხკუთხედში მარჯვნივ და მარცხნივ თითო წმიდანი. ქვემოთ კიდევ

⁹ [П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 112, 113, სურ. 88; Г. Н. Ч у б н а ш в и л и, კვლევა. ფოტო 254; გიორგი ჩუბინაშვილი, ალბომი, ტაბ. 95].

¹⁰ [M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 72].

¹¹ П. С. Уварова, МАК, გვ. 112 და 115, სურ. 91.

¹² [ე. თაყაიშვილს აღნიშნული აქვს: „ბურთით და სახარებით ხელთა“; კორექტივი შეტანილია გ. ჩუბინაშვილის შენიშვნის მიხედვით].

¹³ [П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 112 და 115, სურ. 93].

მედალიონებში თითო წმიდანი. შემკობილება და თვით მთელი ხელობა ხატისა ლამაზია, მაგრამ რამოდენიმე მხედრული წარწერა ერთობ ეულგარული და ძნელი ამოსაკითხავია. ამიტომაც ბროსეს¹⁴ ვერ განურჩევია. ჩვენ ვკითხულობთ:

მცხოვარო: გუმარჯვე: ღებისა: „მაცხოვარო გაუმარჯვე ღებისა
ჰევსა: ამინ უფლო: ჰევსა ამინ. უფალო
ღო დ: მცხოვარო: გუმარჯ ღმერთო და მაცხოვარო, გაუ-
ვე: გიორგისა: დ: დვითსა: დ შია მარჯვე გიორგისა და დავითსა
ოშსა: ამინ: უფალო ღმერთო. და შიაოშსა ამინ, უფალო
ღმერთო“.

ჯვარცმულის ზემოთ:

ქ. მიქელს: შიოს: კიდევ: გიურგისა: და
ნიკოლი: სამენოს: ცხოზა: საქოსა: დღეგრძელობით
ვნებითითა: ამინ: უფალო:

ზემო აშიაზედ:

ქ. მო: გვიჭედინე	„ქრისტე მოგვიჰედინე-
ბია: ჩუენ გრ	ბია ჩვენ გიორგო-
ი ბიანსა: დ გრ (?)	ბიანსა და გრ (?)
კი ილსა ურეგვ	კიილსა ურეგვ-
ლსა: ქე ბიმესა (?)	ელსა ქებიმესა“ (?)

ქვემო აშიაზედ ნაკლულოვანათ:

ქ. ტკბი ღმერთო უ
ლო შველე: ამისა
ჰელოანსა...

14. ხ ა ტ ი ხ ე თ ი ს მ შ ო ბ ლ ი ს ა, ჩვილელი, 58×40 სმ, ეერ-
ცხლისა, გამობერვით ჰედილი¹⁵, ტლანქი ხელობისა. ტანსაცმელი
ერთობ ნაოჭიანია, ძის ფიგურა მეტად დიდია, მაგრამ ძეგლი
საერთოდ მაინც საინტერესოა; აშია შემკობილია ყურძნის მტევნის

¹⁴ M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 74.

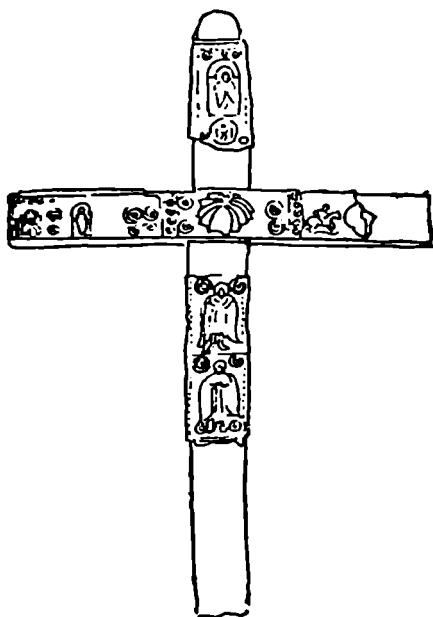
¹⁵ П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 112 და 115, სურ. 92. [შეად. Г. Н. Чубинашвили, კვლევა, გვ. 421].

სახის ჩუქურთმებით. წარწერა: წი

ლთი

მ-ში

15. ჯვარი დიდი, ხისა, შექმდილი ვერცხლის ფირფიტებით, (სურ. 4), ნახევარზე მეტი ფირფიტებისა მოძარცულია, ხელობა

სურ. 4

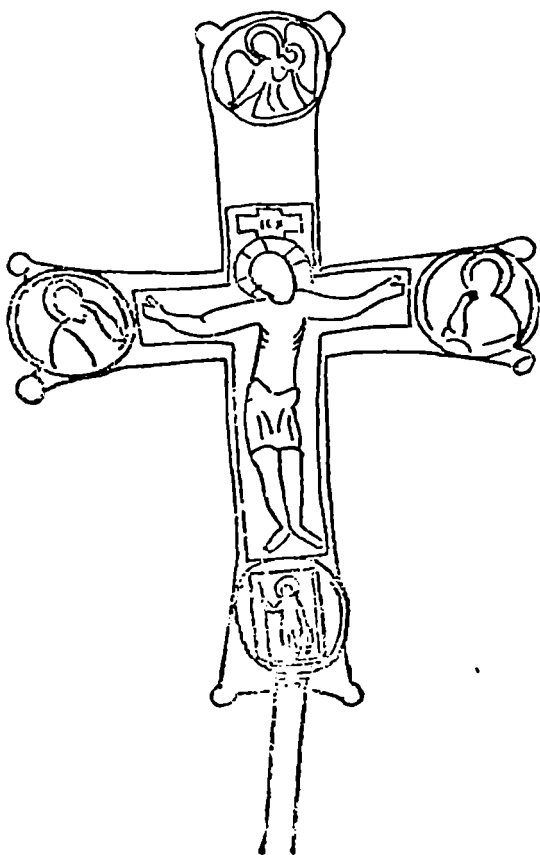
ტლანქია. ზემოთ წარმოდგენილია მაცხოვარი და ანგელოზი, ქვემოთ ორი მთავარანგელოზი, მარჯვენა ფრთაზე ჯვარისა წმ. გიორგი, შუაში ამობერვილი ბურთი (უმბო).

16. მეორე დიდი ხის ჯვარი¹⁶. ასეთივე ხელობისა. შუაში აქვს ამობერვილი უმბო დიდი აუციით. ზემოთ ფირფიტაზე წარმოდგენილია მაცხოვარი; ქვემოთ და ორივე ფრთაზე ოთხი წმ. გიორგი.

17. ჯვარი ხისა, 30×28 სმ. დაბალი ვერცხლის ფირფიტებით შექმდილი, ქვემოთ წარმოდგენილია წმიდა გიორგი. ცლიერ უხეში ნამუშევარია. ზემოთ კიდევ უფრო უხეში გამოსახულება მაცხოვრისა.

18. ჯვარი მოზრდილი, ვერცხლისა, 47×28 სმ. (სურ. 5), შუაზედ წარმოდგენილია ჯვარცმა წარწერით I C X C. მარცხნივ და მარჯვნივ მედალიონებში პარიამი და იოანე. ზემოთ ანგელოზი, ქვემოთ წმიდა გიორგი. ხელობა ტლანქია.

¹⁶ П. С. Уварова. МАК, IV, გვ. 111 და 112, სურ. 86.

სურ. 5

19. ჯვარი მოზრდილი, სატარებელი, ნოოქროვილი ვერცხლით მოქედილი, 72X36 სმ., უფრო კარგი ხელობისა ვიდრე ზემოთ აღწერილი ჯვრები. XIV—XV საუკუნისა. შუაში გამოხატულია ჯვარცმა მარიამით და იოანეთი. ზემოთ და ქვემოთ ფრთებზე წარმოდგენილია თითო მთავარანგელოზი. შემკობილია ცხრა პატიოსანი თვალთ. ჯვარცმას აწერია: „იესო მეუფე ჰრია-თა“¹⁷.

¹⁷ П. С. Уварова, МАК. გვ. 112 და 110, სურ. 83.

ჯვარცმულის ქვემოთ:

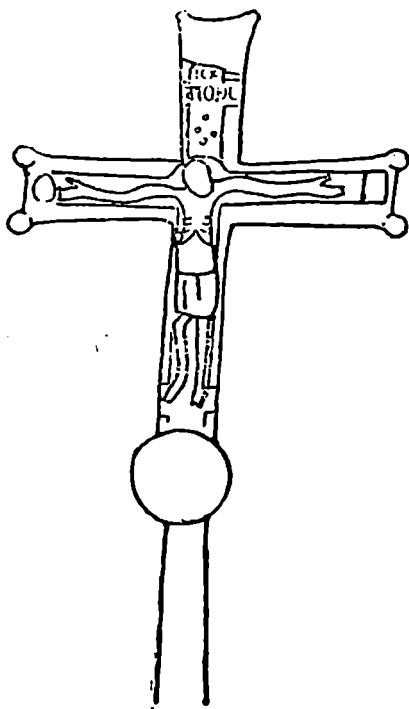
ქრისტე ღთო მეოხ და მფრვლ ექმენ სულსა გოგასა დ მ
სისა დედისა ცხორბას¹⁸.

ქვემოთ:

ქრისტე ღთო მეოხ
და მფარ
ელ ექმენ ჰ
ელოს მის
მვილ
სა მიქ
აელს.

„ქრისტე ღმერთო, მეოხ
და მფარ-
ველ ექმენ პ-
ელოს მის
მვილ-
სა მიქ-
აელს“¹⁹

20. ჯვარი ხისა, ზედ დაჭედილი მოოქვრილი ფირფიტე-
ბით, 45×20 სმ (სურ.6), გვარიანი ნახელავი, შუაში მოჩანს

სურ. 6

¹⁸ [M. Brosset, Voyage., XII, გვ. 74].

¹⁹ [M. Brosset, Voyage., XII, გვ. 74].

მოშლილი სახე ჯვარცმულისა, ზემოთ წარწერა: I C X C „მეუფრა-ათაჲ“, მარცხნივ და მარჯვნივ მედალიონების სურათები მოშლი-ლია³⁰. ჯვრის ზურგიც შევერცხლილია და შემკობილია ზოლებით.

21. ბ ა რ ძ ი მ ი ე რ ც ხ ლ ი ს ა, მხედრულის წარწერით:

ქ. მაცხოვარო. მხსნელო: ღების. ეკლესიასა.
მინა. განსწებლო. შეიწირე. მონისა. წერეთლის
გრიგოლისაგან. ბარძიში ფეშხუმი კოვში და
კამარა ესე ვეცხლისა და მაგე საუკნო. ოსა
ცოდვილსა: წელთა: ჩეიგ. (1813).

22. ს ა ხ ა რ ე ბ ა გ ა ნ თ ვ ი ს უ ლ ი, ეტრატზედ ნაწერი, დაშ-ლილი, დანოტივებული და გაფუჭებული მოუვლელობით. დაწერილი ყოფილა კარგი ნუსხახუცურით. XIV—XV საუკუნისა.

23. დ ა ვ ი თ ნ ი ე ტ რ ა ტ ზ ე დ ნ უ ს ხ ა ხ უ ც უ რ ი თ, თავი და ბოლო აკლია, დანოტივილი და გაფუჭებული მოუვლელობით. XV—XVI საუკუნისა.

24. ს ა დ ღ ე ს ა ს წ ა უ ლ ო, უშნო ხუცურით ნაწერი, ქაღალ-დზე, ყდაში. XVIII საუკუნისა. დანოტივებული და მოუვლელო-ბით გაფუჭებული.

25. ო ქ რ ო ს ჯ ვ ა რ ზ ე დ, რომელიც ესლა აღარ არის, ყოფილა შემდეგი წარწერა ბროსეს მიერ გადმოღებული³¹:

ლტოერაჲქესა ივანეს შეუნდვნეს ღმერთმან.

და ქვემოთ:

ქრისტე ღმერთო მეოხ და მფარველ ექმენ
სულსა შერთელამისა ღილაჲს.

ი ზ ი ო რ ა

სოფელი ჭიორა მდებარეობს ღებს ქვემოთ, მისგან სამიოდე კილომეტრზე რიონის მარცხენა ნაპირას. სოფელი დიდია, შიგ მრავალი ძველი და ახალი შენობები დგას. ძველი კოშკებიდან შემორჩენილია მარტო ქაღალი, ოთხკუთხედი კოშკი. სოფლის

³⁰ [გ. ჩუბინაშვილის შენიშვნით:—ფოტოსურათის თანახმად ისინი არც შეიძლება ყოფილიყო].

³¹ M. Brosset, Voyage..., XII. გვ. 73, 74; [შეად. П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 112 და 110 სურ. 85 ?].

თავში მდგარი ეკლესია ამჟამად განახლებულია. მეორე ეკლესია შიგ სოფელში აშენებულია XIX საუკ. 70-იან წლებში. იგი წარმოადგენს სამნავიან ბაზილიკას, რომელსაც აქვს ოთხი სვეტი და შიგნითა და გარეთ მომრგვალებული საკურთხეველები.

ამ ეკლესიაში არის ჩხოლოდ ერთი პატარა ხატი იოანე ნათლისმცემლისა, ოქროცურვებული ვერცხლით შეჭედილი. ლამაზი ხელობისა, იოანე ნათლისმცემლის თავი გარემოცულია სმალტისაგან გაკეთებული, მიხაკის ფერი წინაწკრით. ხატს აქვს წარწერა: „წ ი ი ო ე“. როგორც გადმოგვეცეს, ეს ხატი უპოვნიათ შოდის კლდეში, ყინულებს ქვეშ და აქ გადმოუტანიათ. სხვა ცელი ნაშთი ეკლესიაში ვერა ვნახეთ რა.

III გ ლ ო ლ ა²²

სოფელი გლოლა გაშენებულია ქანჭახის წყლის მარჯვენა ნაპირას, ხოლო ამ სოფლის ახალი უბანი მარცხენაზე. ქანჭახის მთა, საიდანაც ეს წყალი გამოდის არის მამისონის უღელტეხილთან. იქაურები, რიონს ეძახიან, მაგრამ ნამდვილად იგი არის რიონის შენაკადი, რომელიც იმ ადგილას სიდიდით არ ჩამოუყარდება რიონს. ქანჭახის წყალი მარცხნიდან ერთვის რიონს გლოლას ქვემოთ მისგან 4 კილომეტრზე. შესართავს ცოტა ქვემოთ, რიონზე გადებულია კარგი რკინის ხიდი. ამ ხიდს ზემოთ, ოსეთის სამხედრო გზა ორად იყოფა. ერთი მიდის მამისონის უღელტეხილისაკენ და გაივლის გლოლაზე; მეორე, ხიდს მარცხნივ, რიონის მარჯვენა ნაპირს მიჰყვება და ქიორასა და ღებში მიდის.

ქანჭახის წყალს გლოლასთან მარჯვნიდან ერთვის ბოყოს წყალი. ამ წყალს გაღმა, მწვერვალზე ყოფილა ციხე და მიტოვებული სოფლის სახლები. ეხლა ყველაფერი დანგრეულია. ციხესთან შემორჩენილია ძველი. ქვით ნაშენი ეკლესიის ნანგრევები. უკეთესადაა დაცული აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთის კედლები. შემდეგი ნაწილები განახლებული ყოფილა და ეხლა ისიც დანგრეულია. ეკლესიის აშენებას მაწერენ თამარ მეფეს. ეკლესია მოხატული ყოფილა. ნავხოვრის ღრესკის ნაწილი ესლაც მოჩანს საკურთხეველში. ციხისაგან შემორჩენილია მხოლოდ ნანგრევები ორი კოშკისა. ერთი ეკლესიის მასლიბლადაა, მეორე — ქვემოთ. ამ ციხის ჩრდილოეთით, მთის კალთაზე, დგას უბრალო დიდი ქვით

²² ლიტერატურა გლოლის სიძველეთა შესახებ: M. Brosset, Voyage., XII, გვ. 76—77; П. С. Уварова, МАК. IV, გვ. 109—109.

ნაშენი. სულ პატარა ეკლესია, რომელსაც აქვს კარი სამხრეთიდან, და ორი სარკმელი, თითო აღმოსავლეთისა და დასავლეთის კედლებში. ამ ეკლესიის აშენებას მიაწერენ დავით აღმაშენებელს და მას „საბეროს“ უწოდებენ, ვინაიდან აქ მწირს უცხოვრია. შიგნით ეკლესია მოხატული ყოფილა მშვენიერი ფრესკებით. საკუთრივ ეკლესიის კონქში გამოხატულია ვედრება. შუაში — ტახტზე მჯდომარე მაცხოვარი გაშლილი სახარებით, რომელსაც აწერია:

„ნე ვარ ნათელი სოფლისა“ და სხვა.

მარცხნივ ღვთისმშობელია, მარჯვნივ — იოანე ნათლისმცემელი, წარწერით: „ი ე ნ ლ ი ს მ ც ე მ ე ლ ა“, ამის ქვემოთ წარმოდგენილი არიან მღვდელმოწესენი, სულ ოთხი — ორ-ორი სარკმელს მარჯვნივ და მარცხნივ. წარწერა შერჩენია იოანე ოქროპირს. მარცხნივ — მღვდელმოწესეს უკან დახატულია „წ ა რ ო მ ა ნ ო ზ“. მღვდელმოწესეებს გრაგნილები უჭირავთ. ერთ მათგანს აწერია:

გშუენის:.

შენდა: ყო

ველივე

დიდებამ:

აატივი:

მეორეს:

მოწყალე

ბათათჳს

მხოლოდ

შობილისა

ძისა: შენი

საითა

მარჯვენა მღვდელმოწესის გამოხატულების ქვემოთ, მერმინდელი ასომთავრულით აწერია²³:

ქ ე ღვთო შემე

წელე მე მახარე

ბელჳ ცოდვილჳ ვარ

მცმელთ სუმვარსჳ

უკარაგნოდ:

„ქრისტე ღმერთო შემა

წყალე მე მახარე-

ბელჳ ცოდვილჳ ჯუარ-

მცმელთ სუმვარისაჳ“²⁴

²³ [M. Brosset, Voyage..., გვ. 76—77].

²⁴ ეს ორი სტრიქონი ჩვენთვის გაურკვეველი დარჩა, სიჩქარისა და სიბნელის გამო: საღამოს მოგვიბდა ეკლესიაში ასეღა, წვიმას აპირებდა, ჩამობნელდა და და დაბრუნებას ვეშურებოდით.

დვთას ძეა
ვინც წარმოიხსო
ბრძნოთ შენობა მსცა
მსც მებ

დავითას ძეა
ვინცა წარმოიხსო,
ბრძანოთ შენდობა, შენცა
შენი ცოდვანი შეგენდოს“

მარჯვნივ:

ღმერთო გ
მარჯვე შე
დავითო

„ღმერთო გაუ-
მარჯვე, შეიწყალე
დავითო (?)“

შიგ ეკლესიის თაღებზე შემორჩენილია ძველ ფრესკათა ნა-
წილებიც: ფერისცვალება, ხარება, შობა. სხვა ფრესკები დასავლე-
თის მხრით სულ მოშლილია.

შიგნით კედელზედ მიყუდებულია დიდი ხის ჯვარი რომელ-
საც ვერცხლის ფირფიტები ალარ შერჩენია.

ამ ეკლესიაში ინახება ბევრი დროშები, წითელ-ყვითელი
ქსოვილებისაგან შეკერილი. გრძელ ტარიანი, მრავალი ზანზალაქე-
ბით. აქვე ყოფილა ბრინჯაოს ჭურჭელი, რომლის სურათი გამო-
ქვეყნებულია უვაროვას გამოცემაში²⁵ და რომელიც მას ბოქაულის
შემწეობით წაუღია, ხოლო სამაგიეროდ უბრალო რუსული ხატი
გამოუგზავნია ეკლესიისათვის.

სოფლის განაპირას ქანჭახის წყლის პირზე დაცულია დიდი
ოთხკუთხედი კოშკი. ამბობენ. რომ ეს კოშკი და ციხე შეერთებუ-
ლი ყოფილა გვირაბით, მაგრამ მდებარეობა ისეთია, რომ ეს
გარემოება საეჭვო ხდება.

თვით სოფელში დგას იოანე ნათლისმცემლის ეკლესია, განა-
ხლებული, გარედან შეღესილი და შიგნით კირით შეთეთრებული.
კარები აქვს დასავლეთითა და სამხრეთით, სარკმელები თითო ალ-
მოსავლეთით, დასავლეთით და სამხრეთით. ქვის თალი ალარ შე-
ნახულა და ხისა გაუკეთებიათ. კანკელი ხისაა, ახალი, ტილოზე
ნახატი სურათებით, ტლანქი ხელობისა. ეკლესიის აღმოსავლე-
თით, ახლოს დგას ქვის ოთხკუთხედი შენობა, რომელსაც ქვემოთ
გაშლილი კამარა აქვს. ამ კამარაზე ხის ოთხ ბოძზე აღმართულია
ყავრის ფანჯატური, რომელშიც ორი პატარა ზარი ჰკიდია.

²⁵ П. С. Уварова, МАК, გვ. 108, სურ. 82.

ეკლესიაში სამი ხატი:

1. მაცხოვრის ხატი, ვერცხლისა. 55×38 , 5 სმ. ქვემოდან აქვს ტარი, რომლის ზომაა 12,5 სმ. შინაარსობრივ ხატი სამ ნაწილად იყოფა. ზემოთ წარმოდგენილია სრული ტანით, ფეხზე მდგომარე მაცხოვარი, სამღვდელო შესამოსით, ხელში სახარებით, წარწერით: $\Gamma C X C$. მარცხნივ არის გაბრიელ მთავარანგელოზი, წარწერით: „გ ბ რ ე ლ მ თ ვ რ გ ე ლ ზ ი“. მარჯვნივ—მიქელ მთავარანგელოზი, წარწერით: „მ ქ ე ლ მ თ ვ რ ნ გ ლ ზ“. ხატის შუა ნაწილში წარმოდგენილია ცხენოსანი გამოსახულებები წმ. დემეტრესი და წმ. გიორგისა წარწერებით: „წ ა დ ე“ „წ ა გ ი“. ჩანს სანახევროდ, ქვემო ნაწილი დაფარულია გვიანი ფირფიტებით, შუათანა ფირფიტებზე ნათლისღებაა წარმოდგენილი; მარცხნივ ანგელოზი მოჩანს, მარჯვნივ—რომელიღაც წმიდანის სახე მოშლილი. ქვემო აშიაზე დარჩენილია მარცხენა ნახევარი უწინდელი ასომთავრული წარწერისა; წარწერა ეხლა ორ სტრიქონიანია, მაგრამ ბროსეს დროს სამსტრიქონიანი ყოფილა²⁶.

„წო: გი: გლონისაო...

გლონისა: მოიჭედა...

ძვლისა: გიგსა: პტრო...“²⁷, ²⁸.

ხატის არშია მცენარეული ხლართულებით არის მოჩუქურთმებული. აშიებზე წარმოდგენილი არიან: მარცხნივ—თეოდორე („თ ე“), მარჯვნივ—ესტატე (წ ა ეს ტ ე), ქვემოთ—„წ ა ნ კ (ოლოზ?)“.

2. ვერცხლის ხატი, $41 \times 33,5$ სმ. ზემოთ წარმოდგენილია გამოხერვით მაცხოვარი წარწერით: „იო ო ს ქ ე“. მარცხნივ—გაბრიელ მთავარანგელოზი: „გ ბ რ ე ლ“ მარჯვნივ—მიქელ „მ ქ ე ლ“. ქვემოთ მარცხნივ და მარჯვნივ თითო წმ. გიორგი, დიოკლეტიანე მეფის მგმირავი შუბით (წ ი გ ი“). ხელობა ტლანკია.

3. პატარა ხატი ღვთისმშობლისა, ჩვილედით, წელსზევით, $12,5 \times 9$ სმ. ძლიერ უხეში ნახელავი.

²⁶ M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 77; [П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 109].

²⁷ ბოლო სტრიქონი ბროსესგან გვაქვს გადმოწერილი.

²⁸ [ფოტოზე ცხადად იკითხება: „შელისა... გიგსა: პტრე“ (გ. ჩუბინ - შვილის შენიშვნა).]-

4. სპალენძის თასი, რომელსაც მხედრულად აწერია:

შემოწირვს (sic): შიოს: ცხილენელს:

წმინდა: გიორგი. ქალქისა: ეს: თსი

თასი შეუწირავთ იმ ეკლესიისათვის, რომელიც ციხესთანაა ზემოთ, ნწვერვალზე. იმ ადგილს დღესაც „ზეთ ქალაქს“ ანუ „ზემო ქალაქს“ უწოდებენ.

გლოლას ზემოთ ყოფილა პატარა ნიშის მსგავსი ეკლესია, მამაწმინდა. ეხლა დანგრეულია. შიგ ყოფილა „მტრედის მსგავსი“ ქანდაკება, რომელიც ოსებს წაუღიათ.

ზემოთ, მის ნახლობლად არის რაჭის მაზრაში შემომავალი ოსების სოფელი ღურშევი.

გლოლის დასავლეთით, ტყეში ყოფილა მეორე, წმ. გიორგის ეკლესია, რომელსაც უფრო დიდი მნიშვნელობა ჰქონია მცხოვრებთათვის. მას უწოდებენ „შხელის ეკლესიას“. მისთვის დაწესებულია მთელი კვირა ნარხვა, ორი კვირით ადრე ყველიერამდე. აღდგონა დღეს ამ ეკლესიაში ზემო რაჭის სხვა სოფლებიდანაც კი მოდიან და იქ სადილობენ ხოლმე, შემოდგომაზე, გიორგობის თვეში აქ იცის დღესასწაული ათენაგენობა. ეს პატარა ეკლესიები ჩვენ არ გვინახავს.

IV ს ო რ ი ა

სორში სამი ჩვეულებრივი ერთნავიანი ეკლესია ყოფილა. ერთი წააგოორგისა, ხეობაში აშენებული, მეორე მთავარანგელოზისა ნახლობელ გორაკზე. ისინი ეხლა გაუქმებულია; მათი ნივთები გადმოტანილია ჯვარცმის ეკლესიაში, რომელიც ჩვეულებრივი რიგის ერთნავიანი ნაგებობაა, კვითკირით ნაშენი, $13,8 \times 8,5$ მ, ორი სართავი კამარით და გოდრული თალით, საკუთხეველი ერთია, მაგრამ მას ახლავს სარკმლის აქეთ-იქით თითო ვიწრო და ჩალალი ნიში, მათ შორის მარცხენა სამკვეთლოს შეიცავს, სარკმლის ქვეშოთ ეპისკოპოსის საჯდომია, მას ახლავს კიდევ ორივე ნხრით საჯდომები—სხვა მღვდელმსახურთათვის. სარკმელი რვაა, სამ-საში დასავლეთით და სამხრეთით, თითო აღმოსავლეთითა და

²² M. Brosset. Voyage..., XII, გვ. 65—66; П. С. Уварова. МАК. IV, გვ. 117—120; [ს. კაკაბაძე]. საისტორიო კრებული, IV, გვ. 107—108; Н. Минделл. СМОМПК, XIX, გვ. 116—120; გ. ბოქორიძე, VIII, გვ. 314—322 (№ 49) და ტაბ. XIV და XVI].

ჩრდილოეთით. კარი სამია, თითო ყოველ მხრით გარდა აღმოსავლეთისა. ეკლესია განუახლებიათ 70 წლებში გასული საუკუნისა და მაშინ მოუშლიათ სამხრეთისა და ჩრდილოეთის ეკვდრები და გაუფართოებიათ დასავლეთი ნაწილი ტაძრისა.

გაღმოცემით ეკლესია აშენებული და მოხატულია საპყარ ერისთავის ქარელიძის ქველის მიერ, რომლის სურათი წარმოდგენილია ჩრდილოეთის კედელზე. ეს უნდა მომხდარიყოს XV—XVI საუკუნეში, ხოლო XVIII საუკუნეში ეკლესია განუახლებია ზოშიტა III ოაქის ერისთავს, რომლის სურათი დაცულია სამხრეთის კედელზე.

კედლები ეკლესიისა წიგნით სულ მოხატულია ფრესკებით, ასომთავრული წარწერებით, რომელნიც უმეტეს შემთხვევაში წაბლალულია. საკუთრთხვევლნი ზენოთ ნაცხოვარია ანგელოზებით და ქერაბიმებით აქეთ-იქით. მის ქვემოთ ვედრება წარწერებით იწ. ქ. ე. დ. დაჟ ქს. ი, ივანე ნათლისმცემელი. ამის ქვემოთ ნსედრული წარწერა:

ქ. ზი: მაცხოვარო: ზირმღოსა: მე: ერისთავი. მოშიტა: შიქიწყაღე²⁰.

ამის ქვემოთ დეკორატიული ანია, მის ქვემოთ მსოცლიო ეკლესიის მამები, ხუთ-ხუთი თითო მხრით სარკმელისა. მათ ქარტები აქვთ ხელთ ასომთავრული წარწერებით. სხვათაშორის აქ წარმოდგენილი არიან გრიგოლ ღვთისმეტყველი და წ. ა. ოქრობირი. კუთხეებში ანგელოზებია.

ერის კაცთა ფრესკები საკმაოდ ყოფილა, ზოგი მათგანი დაზიანებულია და მხედრული წარწერა გადასული. კარგად მოჩანს ჩრდილოეთ კედელზე ქვემოთ, ნუხლოდრეკილი ნავედრებელი კრელიძე ქველი წარწერით²¹:

1. წმიტაო: გ. ი: მრავალმალისაო: მექს და მფარველ:

2. ექმენ: წ. ე ღუთისა: ჭრელისმესა²²: ქველსა.

უკანასკნელი სიტყვა უვაროვის გამოცემაში არ არის. ეტყობა ის ა. ხახანაშვილს ვერ ამოუკითხავს²³. ამას გარდა ყოველად მიუღებელია ხახანაშვილის აზრი, ვითომც წარწერა XI საუკუნეს

²⁰ ქ. გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 316: ს. კაკაბაძე, საისტორიო კრებული. IV, გვ. 108].

²¹ [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 316. № 2: ს. კაკაბაძე, საისტორიო კრებული. IV, გვ. 108: Н. Минделли, СМОМПК, XIX, გვ. 117; П. С. Уварова, МАК. IV, გვ. 117]. პირველი ორი ასო გადაბეულია და შეიძლება ქარელიძესა ნიშნავდეს.

²² ქ. გ. მინდელი ს წაკითხვით: „ქარელის ძესა“ (იქვე)].

²³ [გ. მინდელის პუბლიკაციაში, უკანასკნელი სიტყვა ამოკითხულია (იქვე)].

ეკუთვნოდეს. ამას ვერ იტყვის ვერც ერთი მკვლევარი, რომელსაც თუნდ ერთი მხედრული დამწერლობის ნიმუში ენახოს XI საუკუნისა; სინამდვილეში კი ამ ფრესკის წარწერის პალეოგრაფიული ხასიათი XV—XVI საუკუნეებზე ადრინდელი არ არის.

სამხრეთის კედელზე შერჩენილია სამი სურათი, ერთი წინა მდგომი, როგორც ეტყობა, ეკლესიის მაშენებელია, ვინაიდან ეკლესიის მოდელი უჭერია ხელში.

მესამე სურათის მარტო პირის სახე და მარჯვენა ხელი მოჩანს. წარწერები ამას ასომთავრულით ჰქონია, მაგრამ სულ გაფუჭებულია. რა თქმა უნდა, ესენი რაჭის ერისთავები უნდა იყვნენ. ისინი წითელი მოკლე ტანისამოსით არიან წარმოდგენილნი, დაბალი თავსახურავით, რომელთაც თეთრი ქუბა უვლის ქვემოთ. საზოგადოთ მათი ტანსაცმელი, როგორც უვაროვის ქალიც შენიშნავს, ათაბეგების სურათებს მოგვაგონებენ ზარზმაში.

მესამე ფრესკა წარმოადგენს ცოლ-ქმარს. მამაკაცი ისეთი ტანისამოსით არის, როგორც პირველ სამ ფრესკაზე, ცოლის პირისაზე სრულიად მოშლილია, სამაგიეროდ მშვენივრად მოჩანს მისი მდიდრულად შეკერილი ყვავილებიანი კაბა. ამ სურათს უვაროვისა არ იხსენიებს.

ნივთები სორის ეკლესიისა

საეკლესიო ნივთებით სორის ეკლესია მდიდარი ყოფილა. მაგრამ ბევრი დაკარგულა არა თუ წინათ, არამედ მას შემდეგაც, როცა ეკლესია ინახულა მ. ბროსემ და პ. უვაროვისამ. გადარჩენილი ნივთები ძალიან დაზარალებულია. ჩვენ ვნახეთ:

1. კანკელის წინ დასადგმელი დიდი ჯვარი (296×131 სმ). მარჯვენა და მარცხენა მკლავები ჯვარისა შეიერწილი ყოფილა ვერცხლის ფირფიტებით, წმიდანების ნაქედი სახეებით, მაგრამ უმეტესი ნაწილი მოძარცულია; გადარჩენილებზე მოჩანს სურათები: ზემოთ ტახტზე მჯდომარის მაცხოვრისა და მის ქვემოთ ზეზე მდგომი მთავარანგელოზისა ამოღებულის ხმლით მარჯვენა ხელში, წარწერით: მ^ცქელ. შუა ნაწილში ჯვარისა მოჩანს ზარაფანდელი, რომელილაც წმინდანისა და ქვემოთ მერმინდელი მხედრული წარწერა:

ჯაფარიძის ქ[ალი]

მარეხ. ამის მეტი ვერ

შეესძელი. ეველა
 შეეწიეთ. ამისი მაღლი
 ბეწიათ.

მეორე ადგილას ჯვარისა გამოსახულია მთავარანგელოზი
 გაბრიელ ზეზე მდგომი, ლაბარუმით. მის ქვემოთ წა გიორგი ზეზე
 მდგომი, შუბით და ფარით. უკანასკნელი სურათი ჩვენ კიდევე
 ცალკე გადმოვიღეთ უფრო დიდად. ამას ლამაზი ასომთავრული
 წარწერა აქვს სახელისა: წა გ-ი. ქვემოთ აქეთ-იქით ახლავს
 უშნო შესრულებული ასომთავრული წარწერა.

1. [ქმ]ოიჭედა	მრკზის დეკ
2. ნოზობსა	სულასსა
3. ტელესნო	ბა (სა)
	4. კობა...
	5. ისმი...

უქარაგმოლ:

„ქ. მოიჭედა მარ-
 კოზის დეკანოზობასა,
 სულასსა ტელოსნობასა
 კობა(ხ)ის ცნისა“³⁴.

2. წმიდის გი-
 ორგის ხატი, 27X
 20,5 სმ. (სურ. 7). წმ.
 გიორგი ზეზე მდგომა-
 რეა, შუბით და ფარით.
 წარწერით: წა გ-გი.
 ხელობა ტლანკია. ფენ-
 გები ბალახოვანი შეშ-
 კობილებით. მარცხნივ
 იწყება და ქვემოთ
 გაგრძელებულია ასო-
 მთავრული დაზიანებუ-
 ლი და გაუგებარი
 წარწერა:

სურ. 7

³⁴ პ. უვაოოვას გამოცემაში წარწერა მოყვანილი არ არის (იხ. П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 118, ტაბ. XLI); [გ. ბოქლორიძე, VIII, გვ. 318, № 1 (ქუთ. მუზ. № 1907)].

მე

ბ

ვერა ე ბი

ი...³⁵

3. ხატი ღვთისმშობლისა. 27,5×21 სმ. ყოფილა ფერადებით ნახატი, მხატვრობა ეხლა მოშლილია. ოქროთ დაფერილი ვერცხლის ღენგები დაცულია. ზემოთ ასომთავრულით განიჩევა ასოები.

დღ რთ

ღმ სი³⁶

4. მთავარ ანგელოზის გაბრიელის ხატი, 60×41 სმ. ოქროთ დაფერილი ვერცხლით ნაჭედი, ბურთით და ლაბარუნით ხელში, ღამაზი ხელობისა. წარწერა ასომთავრულით:

გ ბ ლ მ თ რ ი

ა რ ზ ი³⁷

5. მაცხოვრის დიდი კარედი ხატი, წამლით შესრულებული, მხატვრობა სულ მოშლილია, ღენგები მოყვითლული ვერცხლით შექედილი გამოსახულებებით და ბალახისებრი შემკულობით; ზემო ორ ფირფიტაზე გამოსახულია მთავარანგელოზები, ორზე კი ჯვარცმა; ეხლა სულ გაფუჭებულია და უმეტეს შემთხვევაში მოძარცვული.

წინაპირზე, ქვემოთ, მარცხენა კუთხესთან პ. უვაროვას დროს ყოფილა წარწერა შერეული, უშნო ხუცურ მხედრული ასოებით, რომელიც ჩვენ დროს აღარ იყო (ფოტო № 95)³⁸. წარწერას პირველი ნახევარი კარგად იკითხება, დანარჩენი სავარაუდოა. წარწერას ჩვენ ასე ვკითხულობთ:

ჯვარცმისა: ხატო

მეოხ და მეფარველ ექმენ: მირიანს (?)

(მეოხ) ექმენ იაკუბ ოსტატსა მისა მეუ

ღლეს (?)³⁹

³⁵ [გ. ბოკოროძე, VIII, გვ. 322, № 6 (ქუთ. მუზ. № 1915)].

³⁶ [გ. ბოკოროძე, VIII, გვ. 320, № 5 (ქუთ. მუზ. № 1917)].

³⁷ [გ. ბოკოროძე, VIII, გვ. 322, № 1 (?)].

³⁸ П. С. Уварова, МАК. IV, гл. 119, стр. 95.

³⁹ [გ. ბოკოროძე, VIII, გვ. 318—319].

6. მაცხოვრის ხატი კარედი, მომცრო. კარებებზე წარმოდგენილია წამლით შესრულებული მთავარანგელოზები, მარცხნივ „მქლ“ (მიქელ), მარჯვნივ „გბლ“ (გაბრიელ). შიგნით ზემოთ გამოსახულია ქრისტე წელამდე, წამლით შესრულებული, წარწერით IC—, გარშემო მოქედილობით.

ხატის ზურგზე, მოოქროვილი ფირფიტა შემკობილია ჯვრის სახით და ასომთავრული წარწერით:

ქ მს დრი

კენ ცანი ვორ: კამრ

ნი ჩ და

გარდმშედ (sic) შებდ მცთმი

ლთ ჩენცა შეშენ ცხვრნი წ

მდლნი მრნ და ნთლ

იორთ ჩნთ: ართა

არს მქნლო ჯ

რცს ხტო

უქარაგ მოდ:

„ქრისტე (რომელმან) მოსდრიკენ ცანი ვითარ კარანნი, ჩვენ-და გარდმოვედ ჩიებად შეეცდომილთა, ჩვენცა შეგვცინე ცხოვარნი წ (მიდანი) მადლნი, მირიანს და ნათელითურთ ჩვენიო, არსთა არს მქნელო ჯვარცმისა ხატო“¹⁹.

7. ჯვარცმის ხატი²⁰, ზომით 24×12 სმ; ესეც წამლით დახატული. წარმოდგენს ჯვარცმას, მაგრამ ცალიან დაზიანებულია.

თვით ჯვარცმას მარგალიტის მძივი უვლის, ზემოთ ლალის კვა აშვეენებს. ხატის ზურგზე ჯვარია გამოსახული და აქეთ-იქით ასომთავრულით უწერია:

+	რ
მელი	ჩნივ
ის ჯვრ ს:	ეცვი: ქ
ე ღთო: ჩნო:	მეოხ მე

¹⁹ [M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 66; Н. Минделл, СМОНПК. XIX, гл. 219; გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 329—320, № 4].

²⁰ [M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 66; Н. Минделл, СМОНПК. XIX, гл. 219; გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 320].

უკ ჭრელ ის მესა
 მირიან ს: და ცო
 ლს ა ჩ
 მ სა

უქარაგმოლ:

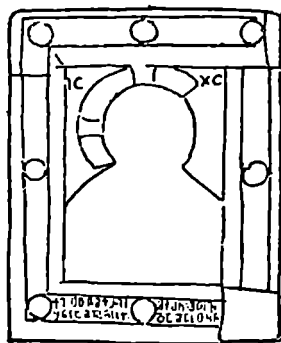
„ქრისტე, რომელი ჩვენთვის ჯუარს ეცვი. ქრისტე ღმერთო ჩვენო მეოხ მეყავ ჭრელის ძესა მირიანს და ცოლსა ჩემსა“.

8. მაცხოვრის ხატი, $27 \times 18,5$ სმ, ყოფილა ფერადით და-
 ხატული, ეხლა გაფუჭებულია. შეკედილი ყოფილა ოქროფერილი
 ვერცხლით. გვიანი დროისა. მაცხოვარს აწერია: იწ: ქე. ზურგზე
 მხედრული წარწერაა:

ქ: ზ ი: რომელი: მოსვედ: ზირვე
 ლ: ცთომისა: და სსნად: იესო: მეო: ღ
 თისა: ცხოველისაო შემოწყალე: მე: ერ
 ისთვის: შეილი: სო სია: რომელმან: გელვ
 ეავ: მკობად: სატისა: ამის: შენისა: რათ
 ა: ღირს მეოთ: მე: მარჯვენით: შენსა:
 დადგრომად: დღესა: მას: დიდსა:
 განკითხვისასა: ამინ: მაცხო-
 ვარო: მშვიდობით:

დაიცევე: ერისთვის: შეილი: ქაი სო სო: ამინ:
 წარწერა ეკუთვნის XVI—XVII საუკ. ⁴².

9. მაცხოვრის ხატი, $21 \times 16,5$ სმ. (სურ. 8), ყოფილა

სურ. 8

⁴² [გ. ბოკორიძე, VIII, გვ. 318, № 2 (ქუთ. მუხ. № 1913);
 П. С. Уварова, МАК. IV, გვ. 118 და 119, სურ. 94; Н. Миндели,
 СМОМПК. XIX, გვ. 120].

წამლით დაბატული, მხატვრობა მოშლილია. მოყვითლული ვერცხლის აშიები შემკობილია ლურსმულის მსგავსად. წარწერა მაცხოვრისა: I^o C X^o C.

ქვემოთ ასომთავრული წარწერა:

ქე ღთო მფარველ მქმნ მოსვ [სა]

მნსა მე მნსა; აქ და მასა უკნ [ესა]

უქარაგ მოდ:

„ქრისტი ღმერთო მფარველ მქმნ მოსავსა შენსა მემნასა, აქა და მას საიუჟნესა“⁴².

10. მთავარანგელოზ გაბრიელის ხატი მოოქროვილი ვერცხლისა, 31,5×23,5 სმ წარწერით: წ^o გ^o ლ^o-, (სურ. 9). გაბრიელი ზეზე დგას ბურთით ხელში და ლაბარუმით. აშიები შემკობილია ფოთლების მსგავსად, დაზიანებულია. ქვემოთ შერჩენილია ხვეული ასომთავრული ლამაზი წარწერა:

წ^o გ^o ლ^o: მეოს: ეჲ

ვ: ნნსა: თვ^o დდმ[ლსა?]

სურ. 9

⁴² [გ. ბოკორიძე, VIII, გვ. 319, № 3 (ქუთ. მუზ. № 1916)].

უქარაგ მოღ:

„წმიდაო გაბრიელ, მეოხ ეყავ ნეანთასა თავდიდის ზეილსა (ანუ თავდიდაის-ზეილსა)“¹¹.

11. ხატი ღვთის მშობლის ხარებისა, ლანაზი ნახელავი მოყვითლულის ვერცხლის აშეებით და წარწერით: ხარება: დახატულია ფერადებით, იყოფა ორ ნაწილად. ზემოთ მარჯვნივ ღვთის მშობელი სკამზე მჯდომარე, შემკობილი შარავანდედით, რომელსაც ზემოთ უზის მოყვითლულ ფენგებზე ორი ცვირჯასი ქვა, ხელში დადებული აქვს წიგნის მსგავსად გაშლილი რეგული(?). მარცხნივ მთავარანგელოზი სრულის ტანით. ქვემო ნაწილზე ორი მხედარი სრულის ტანით შუბით და ფარით, მარცხნივ [წ] მწამე დიმიტრი (?), მარჯვნივ წ] მოწამე კოსტანტინე წარწერებით სახელისა. ზემოთ პატარა მედალიონში წელს ზევითი ნაცხოვარია, რომელიც აკურთხებს ორივე ხელით.

12. ბარცხი ვერცხლისა, მხედრული წარწერით¹².

ქ. მოისხენე უფალო: დედოფალი მარიაჲ.

13. თეფში ვერცხლისა, წარწერით¹³:

ქ. მოისხენე: უფალო: ბატონიშვილი:
დარეჯან.

ქ. მეთის ქალის: დარეჯანის: არის:.

14. ღვთსუმი ვერცხლისა, წარწერით¹⁴:

ქ. მოისხენე: უფალო: ბატონიშვილი:
დარეჯან:

15. ვარსკვლავი და კოვზი, ვერცხლისა.

16. ოღარი მოქარგული. წმიდანების სახეებით და წმკობილი ცვირჯასი ქვებით. ზემოთ ნაცხოვრის გამოსახულება და ხარება. ქვემოთ ხუთი წყვილი სურათი სხვადასხვა წმინდანებისა, სულ ათი¹⁵.

17. საღვთისკო ვერცხლისა.

18. ორი პატარა ვერცხლის დოქა¹⁶.

¹¹ [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 320, № 7 (ქუთ. მუხ. № 1912)].

П. С. Уварова, МАК, IV, гл. 119, стр. 96; წარწერის ტექსტი არ არის მოყვანილი, ცხოვრობს ნათქვამია, რომ წარწერაში ვინმე იგანგა მოხსენებულა. თუმცავე ჩანს ა. პარხაშვილს სათელი „მნსა“ გაუხსნია რომ ორც „იკიანესა“

¹² [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 321, № 9 (ქუთ. მუხ. № 1908)].

¹³ [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 321, № 11 (ქუთ. მუხ. № 1910)].

¹⁴ [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 321, № 10 (ქუთ. მუხ. № 1909)].

¹⁵ [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 321, № 14 (ქუთ. მუხ. № 1924)].

¹⁶ [გვ. გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 321, № 12 (ქუთ. მუხ. № 1911)]

19. ჩაფხუტი რკინისა

20. ენკერი ნაკერი

20. სახარება, სორის ეკლესიიდან ჩამოტანილი, 28X17,5 სმ. ნაწერია ორ სვეტად, ნუსხახუცური ხელით, სულ დაწლილია, ფურცლებ-არეული და დასერილი. ამოვიღე ნაგავიდან, სორის ეკლესიაში, რომელიც ებარა სრულიად უვიც მნათეს და უყურადღებოდ იყო დატოვებული. ყდა დამპალია. შენახულა მხოლოდ მისი სამი ნატესი და თითბრის საძმული. სახარება შემკული ყოფილა საუცხოვო, ფერადოვანი კამარებით (დაცულია მხოლოდ ერთი, გასერილი კამარა) და ოთხი მახარებელის სურათით. ამათგან დაცულია ორი: ლუკასი და იოანესი. ლუკა ზის საწიგნეს წინ, გაწლილი სახარებით, რომელზედაც ორ სვეტად სინგურით უკვე დაწერილია დასაწყისი მისი სახარებისა (ნუსხახუცური). იოანე უკარნახებს პროხორეს, რომელსაც უკვე დაუწერია პირველი სიტყვა მისი სახარებისა. ზემოთ, კუთხეში ჩანს მაკურთხეველი ხელი უფლისა. ყოველი სახარების დასაწყისში არის პატარა სამკაული თავსართი—ოთხკუთხედი, ფერადი შენახატი, რომელზედაც სინგურიც სწერია, თუ რომელი მახარებელის თავია.

თითოეული სახარების პირველი მეთაური ასო შემკულია მინიატურული კაცის სახეებით, ღამაზი ხელობისა. მათეს სახარების დასაწყისი და მისი სამკაული ყველაზე უფრო გასერილია.

ჩვეულებრივი მეთაური ასოები ზოგი შავი მგლნით არის ნაწერი, ზოგი სინგურით. სახარებას ბოლოში ჰქონია სარჩევი. სულ დაცულია 206 კაბადონი. ამათში ორი სხვა ხელნაწერი სახარებისა არის, ისიც გაფუჭებული.

იოანეს სახარების ბოლოს, ტექსტის ხელით სწერია:

ჟ. ედ წო სმზო დთო ჩნო
მეოს-ბითა ედ წიდისა ღ
მრთის მმოზღლისათა:
და ძალითა ცხელს მე
ოფლისა პტსნისა ჯათა
მს-ბითა წთა მთერნგზ
თაძთა. და წდისა იწე

¹⁰ [საქართველოს მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა—კოლექცია H, ტომი IV, თბილისი, 1950, გვ. 136—137, № 1707].

ნოღის მცემლისაჲთა
 და მსობითა წათა მასა
 რებლთა და ღთის მეტ
 უუძლთა. მათე. მ
 რკოზ. ლუკა და იანეს
 ითაჲ. და ელთა წათა
 შნთა ვედრბითა ა
 დიდე და დაჯევე ულთა
 გნ ვნებათა სლრთა
 და კორცლთა ვარდ
 ან, აელეველი. მ
 ადიდებლდ ღთბისა შნი
 სა. რწ სიუჟარული
 თა შნითა აღმაწერი
 ა წა ესე ოთსთავი
 მლოცველსა შთსა. უ
 ნდოსა არსენის:—
 და მე ვარდან ქემწ კო
 სტანტისმან სალოცვ
 ელად სლრისა ჩიწათს
 და მოსაჯენბლდ სლსა
 მმობლთა ჩმთა და შვი
 ლთა და მომავალ
 თა ჩწთა ელთათს: და
 ვდევე მონასტერსა
 ჩწსა სამარსვოსა და
 სამლოცველოსა ჩწ
 სა, სუდარსა წდრისა
 თევდორესსა: გვე
 დრბი ულთავე მდდე
 ლთა და დკწთა და უთა
 მოწესეთა რა ლცვით

მოჰსენებოდის ულ
 თაგ-ნ სლ-ი ჩ-ი ქ-ა სას
 არებისა წარკითხ
 ვისსა და ე-თა ღ-ცვა
 თაცა ზ-ა: ვინ რაჲთა
 ცა მიზსი-თა იკადროს
 და ჯ-ლუოს გ-ნჟუშბ-დ
 ამისსა წიდ-ით ეკ-ლს-თ ჩ-ნით
 კრ-ლმცა არს პირითა
 ღ-ჲთა და ე-თა წ-თა მა
 ღლითა და ამით ოთხ
 თჳ-რითა ან:—

იოანეს სახარების სარჩევის დასასრულს სწერია:

ო-ო ი-ჲ ქ-ე მეო და სტე-ო
 ღ-თის-ო შეიწე-ლე ს
 უღით და ჳორცით
 ვარდან ავლეჳ
 ელი: .

მეორე სახარების სარჩევის ბოლოს:

ო-ო ი-ჲ ქ-ე მეო და სტეუა
 ო ღ-თისა ცხოვ-ლის-ო
 ადიდე სლ-ითა ჳორც
 თა თანა: ჳ-ტრნი ჩ-ი
 ვარდან, ავლეგ-ლი: —

მარკოზის სახარების სარჩევის ბოლოს XIV საუკუნის მომხსო
 მხედრული ასოებით სწერია:

ქ: არის: მკელთაგან: მონასტრისა: საქონებელი: გაღაჳში
 მისითა: შესავლითა: და მიქონებია: წეს მალექმანიძე
 და გოგინაძე: მისითა: ერთი: ზვარი: მერცხალა: მონასტერს:
 ალექსის: სეული. მისითა: დებურელელი: მისითა:
 ერთი: უანა: ბალაურისა: ნახევარი: ესე: პირველად

მონასტრისა: ეოფილა: და აწ: ასლად: მე: ერისთავსა:
ბედანს: დაძიშტკიცებია: და ვინცა: გამოხსნას: აგი
მცა: რისსავს: აწ: წინაშეღვარი: დაძიეუენებია და მისით ზირი
ოა: მონასტერისა: ამხასუროს: თუ: მან: რამე: დაგაკლოს
ჰკიოსე: ჩუენ: არას: გეჰპროლები: წერომახსა:

ამას ზემოთ სხვა, უფრო წერილი მხედრულით:

ქ: ესე: წიგნი: ჰკადრეთ: და მოგასწენეთ: ჩუენ
ერისთავმან: ლომინამან და ჩემა მამა
ქანოსნო: მას: ქამსა. როდეს: მოკითხულ
ვექნით: რაცა: ბედანის: აღაპი: იუო: გარადა
კარაღანილ იუო: სამალალებო: ერსი
ზროსა: კუდარული: და: ერთი: ცხვარი: ეწერა.
აწ: მისად: სანუქშიდ: შემოგვიწირავს:
ერთი: ზროსა: და ზროსა: ცხოვარი:
და ორი: გვერდი: ჰური ეოველათა: [ამად]
ლაუბათა: დაღეთა: ერთი: ცხოვარი: [და ცვი]
ლი: მასარობლის: შეილისა: მისალავერეულ
ის: ვენახისა: ორი: წილი: ეოველთა ამა
ლაუბესა: დღესა: ისარევე: აღაპსა: იქმოდეთ
ვინცა: ესე: შესცვალოს: რაცა: ბედანსა
საფიცარი: დაუწერია: ისიმც: რისსავს:

მეორე გვერდზე—სხვა, XVI საუკუნის (?) მხედრული ხელით:

ქ. სახელითა: ღთისა: შენ: მსხნელო: და მეოსო: და ზფარველო
სულისა: ჩუნისაო: იესო: ქრისტეო: და მაცხოვარო: და ჯვარ-
ცმაო: ქრისტესო: რომელმან: ჩუნისა: მსწისათვის: ჯვარცმა და
ითმინე: შე: სასოებით: მონღობილმან: თქუენმან: ერისთავმან:

ბედან

დავღვე: და შემოგწირე: საღაპოდ: და სალო [ცველა] დ: სულისა
ჩუენი

სათვის: ერთი: ვენახი: მუსლუხეული: ერთი: ჰური: მახა-
რობლის:

შვილის: სეული: ერთი: ზროსა: კუდაროს: ბეგრისაგან:
 ერთი: ცხ
 ვარი: და ერთის: საკლავისა: ცვილი: მახრობლის: შვი-
 ლისა: და ორი
 სასაბაზო: ჰური: ეოველთა: ამაღლობათა: დღეთა: კარ: გან-
 ღებით:
 აღაზი: კარდისებოდეს: სუიითა: მღრღლისა: წირვითა:
 და ერთი: ვეცხ
 ლისა: მაშრაზა: დამიდგამს: ჩემთა შვილითა: სასიმრთელოდ:
 ღვინო
 სა: რაგვარაც: ვის: უნდოდეს: იმითი: სმიდენ: ჩემად: შესა
 ნდობლად: ვინც: ესე: მომიძალოს: დასაბამადის:
 ჩემან: შვილმან:
 ანუ: ჩემან: გვარის: კაცმან: გინდ: შემდგომად: ჩუნსა:
 სსუათა:
 პატრონთა: და ერისთავთა: რისსავსემცა: მამა: მე: და სული:
 წმიდა: კრ
 ულ: წვეულ: და შეჩვენებულმცა: არის: სული: და ჯორცი
 მისი: ქრისტის: უარის: შეოფელთა: თანამცა: დაინჯების:
 ნაწილი...

შემდეგ აკლია.

ახარების ზოლოს გერმინდელი ხუცურით მიწერილია:

ასაღცისეს კარელელსა აპრონს და მისთა დედა მამთა
 შ-ეს ღ-ნ.

ქვე, ქვემოთ გერმინდელი მხედრულით:

რანიცა: წმიდანი: ამა შიგან: სწერისართ
 იოსტინეს: ცოდვილსა: სული: შეიწყალეა
 ვინცა ბრძანოთ: თქვენცა: შეგინდოს. ღმერთმან.
 ამი უფალო: შემოგსვეწივარ: წმიდანო.

გემოთ სხვა ხელით, მხედრულით:

ქ. ღმერთო: შეიწყალე: პაპ
 უნა: ერის: თვიშვილი: ცო

დვილი და: საწუალო

ბელი: ამინ: და კირელ:

ამ სახარებასთან ახლავს ერთი ფურცელი ქალღმრთისა, რომელზე-
დაც სახარების სარჩევი წერებულა, XVIII საუკუნის ნუსხახუცუ-
რით. ბოლოს უწერია:

...[ა]შპარე ს-სრბ-ე ესე ამის პ-ტრონს ეფთვიმე

ს: მღ-ღლ მონაზ

ონს

ქკ-ს: ჩდ: ლბ:

(ეს თარიღი ასომთავრულით სწერია)

იოანე მახარობლის სურათის ქვემოთ ტექსტის ხელით:

[ოთხნო თავ] ნო მს-რებლ-ნო მთ-ე მრ-კზ ლუკა და ი-ნე
შემიწე-ლე

ც-დვილი [ამლეველი გარდან...?].

სარჩევის დასაწყისი ფურცელზე მხედრული ხელით სწერია:

ქ: ღმრთისა: დედისა: მისისა: თავს

დებობითა: და: ჯვარცმის სატისა:

თავსდებობითა:

ცხორი (?) ჰევისა: თა

ვს დებობითა: დავ

დევითა: ესე: წი

გნი: ჩვენ: მმ

ათა: გრიგოლ:

...ბ: და: ბუ

თამან: და: ჩ

ნთა: შვილთა:

მმობისა: და ერცს

ლობისა: ამა: ჰი

რსა: ზედა: დღე

სიოგან: წაღმა: ჩვენი: ევალაი: ერ

თი: იუოს: და სწორი: ბართ: შემოდებუდი

და: შინა: მონაგროვები ეველაი: სწორი:

იუოს: რასაც: წავა...

სოფელი აგარა ნიკორწმინდის ასლოსაა. აქ არის ჩვეულებრივი პატარა ეკლესია, ქვით ნაშენი. კარი მას დასავლეთითა და სამხრეთით აქვს; სარკმელი თითო ოთხივე მხარეს. კანკელი ხისა აქვს.

ეკლესია მოხატულია. ფრესკებზე არის ასომთავრული ხუცუბრი წარწერები. საკურთხეველის ცაში არის ჯერ ვედრების კოშკი, ანგელოზებითურთ, მის ქვემოთ მაცხოვარი, რომელიც ჯვარს სწერს მწირველ ანგელოზებს. გამოხატულია დიდი გამოსვლა, ხოლო მის ქვემოთ—ეკლესიის მანქანებზე. დასავლეთის კედელზე გამოხატულია წა გიორგი და წა თეოდორე.

ისტორიული ფრესკები მხედრული წარწერებით

ჩრდილო კედელზე, აღმოსავლეთით:

წულუკიპე მერაბ⁸², თანამეცხედრე მისი ჩიჯავაძის ქალი ანა.

მოჩანს მხოლოდ ანას თავი, დანარჩენი გაფუჭებულია.

ამავე კედელზე, დასავლეთის მხარეზე:

ლოლაძის ქალი (ელენე)⁸³

კარგად არ მოჩანს. არც მისი ქმრის ფრესკაა დაცული.

სამხრეთის კედელზე, დასავლეთის მხარეზე:

დათუა წულუკიძე⁸⁴.

ფრესკაც სულ გაფუჭებულია, მხოლოდ თავის ნაწილი მოჩანს. დასავლეთის კედელზე:

...ერისთვის ქალი მარეს⁸⁵.

სახეცა და ტანიც ცუდად არის დაცული.

შემდეგ ამავე კედელზე შემორჩენილია წარწერა:

... მერაბის: თანამეცხედრე: მისი [მე] გიორგი:

[თანამეცხედრე მისი] ჩიქოვანის ქალი ნესტან ღარეჯან.

⁸¹ [ე. თაყაიშვილს არა აქვს გამოყოფილი ხოტევი (შეად. M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 59—61; ე. ბოტორიძე, VII, გვ. 220—223); შეიძლება, გეგნოთ (იხ. განაგეფი VII) ცალკე განიხილავს ხოტევის ეკლესიის ხატებს].

^{82—85} [M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 61].

ვაოზის სახე მოშლილია. ნესტან დარეჯანის სახე სანახევროდ არის დაცული.

საჯურობეების ჩრდილო ნახევარსფერზე დაცულია:

სიკოლაო¹⁵ დონამე

ამ ისტორიულ ფრესკებს გარს ეკლის წარწერა. გამოყვანილი წავი ნხედრული ასოებით:

ნაცსოფაროა. სოტევისაო. აღვაშენე. მე წულეკიბემან. მერაბა. ღა. თანა. მესეღრემან. ჩემან. ჩავავამის. ქალმან. ანამ. გელესია. ესე. ღა. მევაშკვე. სატაია. ღა. ჯვართაი. ღა. წიქნია. საღაღებელა თქვენდ. საოსად. ღა. სასარად. სულისა. ნემისა. მეთა. ჩვენსა. გიორგი. ღა. ქაისოსროს. წასმართებელად. ავაშენე. ღა. დავსატენე. ქენსა მქ. ოვ. ვანცა. მენდობა. ბრძანათ. ღწნ მენდისა¹⁶

ქორონიკონში შეცდომაა. ჩვენი აზრით ასოები „შ. ქ“ უნდა ნიშნავდეს „შემდგომად ქრისტესა“, ხოლო „ოვ“ არის ქორონიკონის ასოები, რომელთაც თავში უნდა აკლდეს „ტ“, „ტოვ“ კი უდრის 37⁶ რიცხვს. ე. ი. 1638 წ. ის რომ წარწერა ეკუთვნის XVII საუკუნის მეორე ნახევარს ამაში ეჭვი არაა, რადგან ავტორი შემდეგ წარწერაში ამბობს, რომ ის ლევან დადიანს გასარდალია. მაშასადამე, ყველაფერი, რაც მას მოუშოქმედნია იმერეთში, სამეგრელოში და გურიაში, უნდა მომხდარიყო ლევან დადიანის სიკვდილის, ე. ი. 1657 წლის შემდეგ. ამ დროს აქონია მას ომი როგორც იმერეთის მეფესთან, ისე დადიან-გურიელთან.

ამრიგად, ეკლესია აშენებული და მონატურია 1638 წელს. ამ დროს მისი მეფულე ყოფილა ანა ჩიჯავაძის ასული, რაილისაგანაც ჰყოლია შვილები გიორგი და ქაისოსრო. მეორე მისი მეუღლე, როგორც ჩანს ბიჭვინთის მე-XVII საუკუნის დასასრულის ერთ გეგრიდან, ყოფილა აბაშიძის ასული დარეჯან (იხ. ს. კაკაბაძის დასავლეთ საქართველოს ისტორიული საბუთები. წიგნი I, გვ. 85, თბილისი, 1921 წ.).

ისტორიული წარწერები თავდება დასავლეთის კარს აქეთიქით ნხედრულად დაწერილი ლექსით:

¹⁵ [შავ. გ. ბოკოროძე. VII, გვ. 221; M. Brosset, Voyage... XII გვ. 60].

მარჯვნივ:

ქ: ჰე: მაცხოვრო: გვედრივარ: მე შერაბ: შენის: ღიდებით
 შენთ: გვართა: ქანდაო: ეს: რაჟა: მრავალი: გიღის: კიდებით
 შეცა: შეგზაცი: მრული: არც: მცერთა: გრავილებით
 ღა: აწ: ნასეთ: რა ექერ: ემწეღამან. სოფლისა: ან(ა)სა-
 ღებით.

ქ: ჰირველ თღიშა: ღაეშკარ: მაშელი: შეკო: ბევრია
 შერმე: აქ: ზემო: სამეღდრო: ეოფელან: მოღშაღე: მცერთა
 იწროთას: აქა: სიანამდის: ღა: სონიც: შიგან: ერია
 ღა აწ: ნასეთ: ესე: სოფელი: თუ: როგორ ბანაის:
 ღერია

ქ: მე: დადიანსა: ეაშმარღა: ღე გან: მღლივ: დოვლათიანმ
 სრულ: მას: მანებდა: ქეეენა: დიბერო: შრავლ ემიანმან
 სწორ: უბოვეღმან: სმელეთიუ: მან: ჰელიანმან
 ღა: სრმლიანმან

ღა: ნასეთ: რა: ეკო: სოფელმან: ამ: მესანათმან: სიანმან.

მარცხნივ:

ქ: შკილურაღა: მსრღღა: მსწავლა: სნეობა: ეოფლი: წე-
 სები ნასეთ: სოფლისა: სიტრუე: სიშმარ: ეოფილი: ესები
 აწ: შიანნია: წეეელსა: უარეს: უკეთესები
 ღა: არ ეის: გაუთავლების: წვლთ გლს ღანკნესები⁵⁷.

წარწერები ნოეუპზე

1. ვერცხლის ფეშხუმს მხედრულად აწერია⁵⁸:

ქ: წმიდაო გიორგი მსნეო და მსედარო აგარისაო შემომიწი-
 რავს⁵⁹ მე წულუკაძეს შერაბს იმთვინის ჯერ სადღეგრძელოთა
 შერმე სულის საოხათ ორი ფეშხუმი ერთი კამარა ერთი ვერც-
 ხლის კობში (sic) ორი ვერცხლის ნიტრა (sic) ერთი სამდულრავი
 და ერთი საზედაძე მე დამიკირავს წულუკაძეს შერაბს ჯინჭროლ-
 სა და იწროთას შუა გაღმა ჭრებალო და სოგიში მაის გარდღმა
 ოკრიბა და ტეილბური და შმა ნიკორწმინდლათ დამიწვამს და

⁵⁷ [გ. ბოკორიძე, VII, გვ. 222—223; M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 60—61].

⁵⁸ [ა. ქუთათელაძე, ნოაბე, VII, გვ. 59—60; იქვე, გვ. 59, იხ. ქვე-
 მოთ მოყვანილი ნოეთების (2—5) წარწერების შესახებ].

⁵⁹— ღედანში: შდმონიწვას.

მეორე მძა კიდე სოფს სოფლათ დამისვამს ნასუკუნევს სორგას
სასახლე მისი შეძვლის კაცინათა და სონი კიდე სულათა.

ამას გარეთ სსვა რაც მიქნია ამაზე რომ დამეწერა
ხანგრძლიათ მოვიდოდა და ნიკორწმადის ეს სასაფლაო ამიძენე-
ბია და შემს ამბავს ვინც წაიკითხავთ იმაზე დამიწერია და იქ
შეიტეობს^ა. სსვა საშს წელიწადს ვიუავი ოდიშს, გურიას და
იმერეთს (sic).

სამი ბატონი სელმწიფე გარდმეკიდა ღვთით ვერა მაწეინა-
რა თან სვანსე რა გვარად გავიძარჯვე ვინ იცის, ან სსვა შტერ-
ზე რა ექენი. აწ უკერე შესთალს სოფელს თუ მისი ბეგარა არ
მომალოს ვინ შენდობა ბრძანო [თქვენცა შეგინდოს ღმერთმა].

2. მეორე ვერცხლის ფეხუზზე:

მე მერაბს წულუკიძეს შემომიწირავს წმიდის გიორგისათ-
ვის აგარისათვინ.

3. კალის პატარა ჯვარზე:

ქ. ცხოველ მეოფელო: ჯვარო წულუკიძე მერაბ: აცოცხლე
და აცხოვრე.

4. ვერცხლის კოვზზე:

ეს კოვზი შემომიწირავს მე წულუკიძე მერაბს წმინდის
გიორგისათვინა.

5. ვერცხლის კამარაზე:

წმიდაო გიორგი აგარისო შემომიწირავს ეს კამარა მე წუ-
ლუკიძეს მერაბს ჩემთვის ჯერ სადღეგრძელოთ მერე სულის
საოსათ ამინ.

ხ ა ტ ე ბ ი:

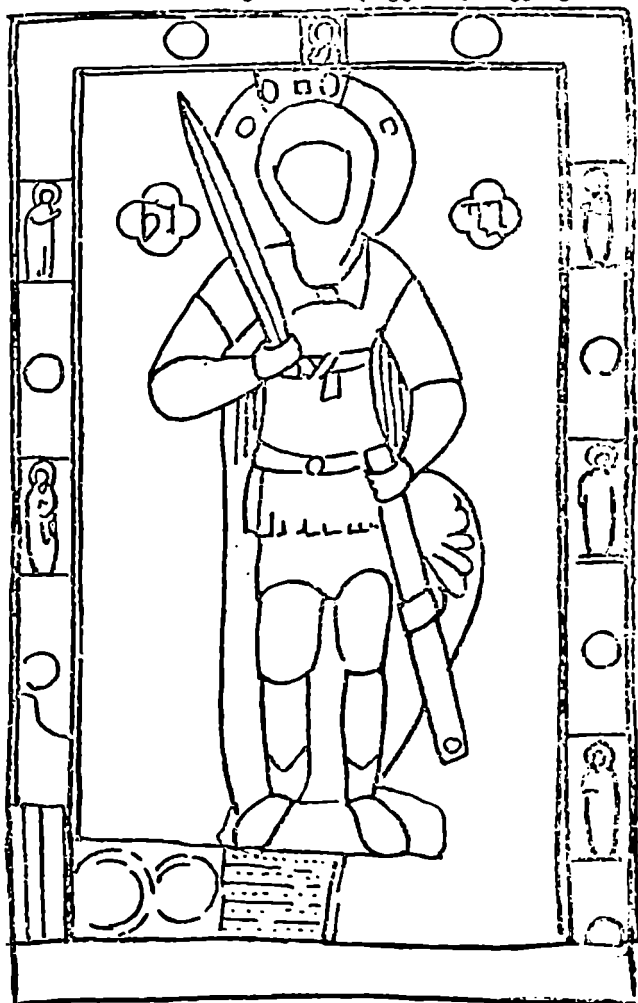
1. ხატი ღვთისმშობლისა, ჩვილედო, 24X17 სმ.
ვერცხლის ნიშბი მოცილებული აქვს. აშიებზე გამოხატულია ხატის
შემკვეთი ცოლ-ქმარი.

სულ ზემოთ მაცხოვარია, მის ქვემოთ მთავარანგელოზები,
ხოლო აქეთ-იქით წელზევითი ფიგურები. ქვემოთ არის მზედრ
ლი წარწერა:

^ა ნიკორწმინდაში ეს საფლავი აღარა ჩანს.

ქ. სასულითა: მადთისთა (sic): მოვაქედინე: სატა: ესე:
 ეოლაწმიდისა: მე: წერეთელმა: ლომკაცმა და მისთანა: შეცხედ-
 რება ელენემ: ჩენათი (sic) სადღეგრძელოთ: და სულისა ჩუენისა
 სასსრად: ამინ უფალო.

2. აგარის ეკლესიის მთავარი ხატი წმ. გიორგი-
 სა, დიდი, 126X72 სმ., ოქროთი დაფერილი ვერცხლისა⁵⁰. წა

სურ. 10

⁵⁰ [გ. ბოკორიძე, VII, გვ. 223—224 (ტუთ. მუხ. № 1926); ა. ქუთა-
 თელაძე, მთაბე, VII, გვ. 59].

გიორგის გამოსახულება გამოხერხითაა ნაქედი. იგი ზეზე დგას, ტანზე ჯავნანი აკვია. მარჯვენა მხარზე გადებული აქვს ბრტყელი ხმალი. რომლის ტარი მას მარჯვენა ხელით უჭირავს. მარცხენა ხელი ხმლის ქარქაშზე უდევს, იქვე, ჯკან არის ფარიც. შარავანდელი და აწიები მოთვალული ყოფილა, მაგრამ 55 თელიდან ცხარაღა დარჩენილა. ვარდა ამისა, აწიები შემკული ყოფილა გამოხერხით ნაქედი. ოქროცურვებული ვერცხლისაგან გაკეთებული წმიდანთა ფიგურებით. თოთხშეტი ფიგურიდან ასლა მხოლოდ რვა დარჩენილა. მათ შორის: ღვთისმშობელი, იოანე, წმ. ნიკოლოზი, იოანე ნათლისმცემელი და მარკოზი. ძველი წარწერისაგან შემორჩენილია მხოლოდ სახელი „წა გი“ კლასიკური ასომთავრულით დაწერილი. დანაწიწნი ნოვლეჯილია. სამაგიეროდ, სატის განმარტებელს ქვედა აწიის ზემოთ, წმ. გიორგის ფეხებთან, გაუქეთებია ხუთ სტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა:

წო. გ^ი: შეიწყალე ვენ
უქიბე: მოძღვრი ს^აბა
მისი შვილი. ზოსიმე. გა
გმელ. წო. გ^ი უშველე. მ
ამუას. ღავითსა.

უქარაგმოდ:

„წმიდაო გიორგი, შეიწყალე ევნუქიძე მოძღვარი საბა, მისი შვილი ზოსიმე, გაეაშელი. წმიდაო გიორგი, უშველე მამუკასა, დავითსა“.

როგორც ამბობენ, ეს ხატი ჩამოუტანიათ წ^იის გ^იის მთიდან, სადაც ყოფილა ჩუქურთმებით შემკული ეკლესია, დანგრეული.

ახლა ხატი მკვიდრად და უძრავად არის გამაგრებული ეკლესიის შუა ნაწილში, ისე რომ ქანდაკების შთაბეჭდილებასა ჰქმნის. მიუხედავად დაზიანებისა, იგი ერთობ ლამაზია. თავდაპირველად იგი XI საუკუნეში უნდა იყოს გაქედილი.

VI. ს ხ ვ ა ვ ა⁶¹

ახლოელი სხვადა ორია, ზემო და ქვემო. ზემო სხვადაში, გორაკზე არის პატარა ძველი ეკლესია, ჩვეულებრივი რიგისა, ახლა

⁶¹ სხვათა შესახებ იხ. П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 125—127; [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 289—292].

დანგრეული. მეორე ახალია, გუმბათიანი. იმაშია გადმოტანილი პის კანკელი სხევის ყოფილ მონასტრიდან (სახხერის გზაზე, მთაში). მაგრამ კანკელი არც ძველია და არც არქეოლოგიური თვალსაზრისით საყურადღებო. ნაქედი ხატი აქ მარტო ერთია. წმინდანებისა. ერთობ ტლანქი ხელობისა.

ქვემო სხევის ახალ, ჯერისებრ, გუმბათიან ეკლესიაში ინახება:

ხის დიდი, 2,45 მეტრის სიმაღლის ჯვარი²². რომელიც თავისი სიდიდე-სიძიმით მოგვაგონებს ხარის ეკლესიის ჯვარს. განსხვავება ისაა, რომ აქაური ჯვარის უმეტესი ნაწილი შემოწარტულია და ფრცხლის ფირფიტები დაკარგული. ჯვრის ქვემო ფრთის ნაწილი, მთელი მარცხენა ფრთა და ზემო ფრთის ნაწილი გაშიშვლებულია. დარჩენილი ფირფიტები და მათზე გამოხატული სურათები სხვადასვა დროისაა. უცვლესი ხეობს აზრით, XI საუკუნისაა. არის ჯვრის თავი, რომელზედაც კარგადაა გამოხატული ხარება, წარწერით: „ხ რ ბ ა“, შემდეგ ფერისცვალება, ნაწილობრივ დაცული შუაში (იესო ქრისტე და ილია) და მარჯვენა ფრთისაკენ (მოსე). სხვა ფირფიტებზე წარმოდგენილია: ქვემოთ მხედარი (ევანგელისტ ვმ. გიორგი), წინასწარმეტყველი საული (წ რ ი ს უ ლ ა), დ დ ი ღ თ ო ს, წ რ ი პ ე ლ ე, იოანე ნათლისმცემელი, წ რ ი პ ე ტ რ ე და მთავარანგელოზი: მ თ რ ხ ი გ ბ რ ე ლ. ორი უძველესი წარწერიანი ფირფიტა ნაკლულადაა შემონახული. ერთი ამთავანის ქვემო ფრთაზე ყოფილა:

უპრტოთა: მთვრო: გბრელ: მ

ეოს: დ მფარეელ: ეევ: ორთავე

შნა: ცსორებთა: მმკობს: შენს

ა: რაქის: რჭის: ერსთეს: დ მესა:

მეორე, ამგვარივე ასოებით გამოყვანილი წარწერა მილურს-მულია ქვემო ფრთის შუა წელზე, განზე. წარწერას თავი მოჭრილი აქვს და დარჩენილი ნაწილი ზემო პწკარის ასოებისა დაფარულია ზედ დაკერებული ფირფიტით, რომელზედაც მთავარანგელოზია გამოხატული:

²² |П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 125—126 და ტაბ. XIII; გ. ბოკოროძე, VII, გვ. 291—292 (ქუთ. მუხ. № 2736); Г. Н. Чубинашвили, კვლევა... გვ. 489—492, ფოტო 277—282].

... კსბრს: დ.

ლსას: მნს: შმელნ: დ მჰევენ: და კვ

:დ ეკლესიას: შვილნი:

მთლიანად წარწერა შემდეგი შინაარსისა ყოფილა:

უწრცოთა: მთავრო: გბრიელ: მ

ეოს: დ მფარველ: ეევ: ორთავე

შნა: ცსორებთა: მმკობს: შენს

ა: რატის: რტის: ერისთვის: დ მესა: [მი]

სსა: კსბერს: და აშენენ: ასნორნი: [ეკ]

ლსას: მნს: შმელნ: დ მჰევენ: დ ჰენი

:დ ეკლესიას: შვილნი⁶³:

უქარაგმოდ:

„უხორცოთა მთავარო გაბრიელ, მეოხ და მფარველ ეყავ ორ-
თავე შინა ცხორებათა მამკობსა შენსა რატის რაჟის ერისთავსა
და ძესა მისსა კახაბერს და ააშენენ აზნაურნი, ეკლესიასა შენსა
შემაღლნი, და მოჰევენი და ჰევენი და ეკლესიისა შვილნი“.

ქვემოთ ორსტრიქონიანი წარწერა, უფრო წვრილი ასოებით
გამოყვანილი⁶⁴:

წო გბრიელ მთვრ: ანგლხო: შეწელე ვსტნ[ტი]
სმე: მოიჭდა მსს: ნცვლობსა: შინ დ. მოს.

ე. ი. „წმიდაო გაბრიელ მთავარანგელოზო, შეიწყალე ვახ-
ტანგისძე, მოიჭდა მისსა ნაცვლობასა შინა და შიოსა.(?)“.

აქ საეჭვოა ამოკითხვა ბოლო სიტყვისა, რომელიც შეიძლება
ნიშნავდეს „შეუნდოს“ და არა „შიოსა“.

ჩვენი აზრით, ამ წარწერებში მოხსენებული — რაჟის
ერისთავნი რატი, კახაბერი იგივე პირნი არიან, რომელნიც
იხსენიებიან ნიკორწმინდის წარწერაში და ეკუთვნიან XI საუ-
კუნეს.

⁶³ ალ. ხაზანაშვილი ამ წარწერის ბოლო სიტყვებს ამგვარად კით-
ხულობს: „შემკობს შენის ხატისა რაჟის ერისთავს და ძესა (დავითს)“. (იხ.
П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 126).

[წარწერის გადმონაწერები შემოწმებულია ფოტოს მიხედვით].

⁶⁴ [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 291-292].

სხევაში აღარ აღმოჩნდა ბრინჯაოს პატარა სარკე, რომლის სურათი გამოქვეყნებული აქვს პ. უეაროვას⁶⁶.

VII. ხოტევის ეკლესიის ზატიკი

ეს ხელნაწერი მე გაუქმებულ და გავერანებულ ხოტევის პატარა ეკლესიის ნაგავში ვიპოვნე⁶⁷.

ზატიკი, 23×19 სმ. დაწერილია სქელ ეტრატზედ ნუსხა ხუცურის ხელით. სათაური და მეთაური ასოები ნაწერია სინგურით, ყდა აქვს ხისა შავ ტყავ გადაკრული. თავში და ბოლოში აკლია. სულ 24 რვეული, უკანასკნელს ორი ფურცელი აკლია. XV საუკ. უნდა ეკუთვნოდეს. მე-20 რვეულის მესამე ფურცლის ბოლოს სხვა ნუსხა-ხუცურით არის მინაწერი.

წესე ჰასექი მე კანდელაკმნ გბრლ შემოვწირე შდ ჩნსაჲ სასოებასა სკნსა ღთებისა რა არა მომაგო მსგესაჲ ნაცოდავთა ჩმთა და აღმისუბუქო ტკროთ მძიმობა ჩმი: და ვინცა ესე ამ ჩმსა ბატონისა საუდრსა გმოსწიროს ჩრის. ცდესაჲ ჰასესი მრნ მომცეს: დღესა მრს დიღსა გრჩითსესსაჲ: —

მხედრული შინაწერები შემდეგის დროისა:

ქ. მღდელი ივანე: შეიწყალე: ღმერთო: და: ნუ:
უზამ: მტერის: გუნებისა: ამინ

უფრო ძველი მხედრულით:

ქ: ნასსიდაი: ვიკადრებ: მპაო: მესტუმრეო:
ქ: ღმერთო: და ო: თსნო: თაუნო: მოციქუ
ღნო: ისსენი: და: მოარჩინე: ნასსიდაი: ამინ:

სხვა ხელით:

ქ: ღმერთო: ამ: ჰატიოსანის: საუდრის: გელათის:
გენათელ: ნიკოლოზ: ცოცსალით: ცსონებით: დაიცვე:

გვიანი ასომთავრულით ჩართულად:

ქე ღო შე ცი: გჲ ან კნ.

⁶⁶ [П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 126, სურ. 102 გ. ბოკოროძე, VIII, გვ. 292 № 2, ქუთ. მუზ. № 1837].

⁶⁷ [საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების მუზეუმი—ხელნაწერთა კოლექცია № 1718: საქ. მუზეუმის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, II კოლექცია, ტომი IV, გვ. 151, თბილისი, 1950].

კიდევ ერთი მინაწერი უჩვენებს, რომ ნატიკი ყოფილა ხატი-
ელ (ხოტეველ) მიქელ ქიქინაძის.

VIII. ხონქიორი

ხონქიორი დიდი სოფელია. იგი გაშენებულია მთაზე მიქარ-
წმინდას ზემოთ და ჭელიშის მონასტერს ქვემოთ, ჭელიშის წყლის
პირად. ჭელიშის მონასტრიდან ხონქიორამდის 11 კილომეტრია.
ხონქიორში ძველი ეკლესია არ შენახულა. ორი ეკლესიაა—ორივე
ახალი, გუმბათიანი. ერთ მათგანში დარჩენილია ძველი ხატების
გაფუქებული ნაწილები, რომელნიც, როგორც ამბობენ, ჭელიშის
მონასტრიდან არის გადმოტანილი. გადარჩენილი ნაწილები შედ-
გება სხვადასხვა სელობის და სხვადასხვა დროის ნაკეთებისაგან,
თონლებიც ძელებზეა მიღურსმული. ხონქიორის ძეგლები სრულიად
უცნობია ჩვენს ლიტერატურაში.

1. ჯვარცმის ხატი. პირველ ყოვლისა დიდად საყურად-
ღებოა ნაშთი ჯვარცმის ხატისა⁶⁷. დაცულია მეტად დაზარალებული
ზედა პირი ძეგლისა 28,5×23,5 სმ. ესლა მიღურსმულია იელზე
და შედგება ორი ნაწილისაგან: ჯვარცმის ხატისაგან, რომელიც
დიდ ოთხკუთხედის შუაშია მოქცეული და ღართო აშივებისაგან,
რომელნიც შემკობილი ყოფილა 20 დიდი მინანქრით დამუშავებუ-
ლი მედალიონებით. ფიგურა ჯვარცმულისა ოქროსია, გამო-
ბერვით ნაჭედი, ძალზე დაზიანებული. ქრისტეს თავი აღარა ჩანს.
მთელი ესო ჯვარცმულისა, ესე იგი მთელი შინაგანი დიდი ოთხკუ-
თხედი ხატისა, შემკობილი ყოფილა მინანქრის მედალიონებით,
სხვა ფიგურებით და პატოსანი ქვებით. კუთხეებში ზემოთ და
ქვემოთ წარმოდგენილი ყოფილა ხუთკუთხედიანი მედალიონებში
მთავარანგელოზები, მაგრამ კარგად დაცულია მარტო ერთი მედა-
ლიონი მარცხნივ ზემო კუთხეში, რომელზედაც მინანქრით წარმო-
დგენილია მიქელ მთავარანგელოზი, წელს ზევით და ბერძნულის
წარწერით სახელისა (HAXIM). სამი სხვა მედალიონის სურათები
მოშლილია. ამას გარდა კარგად დაცულია კიდევ სამი პატარა,
მაგრამ ერთობ საუცხოო ხელობის მინანქრიანი მედალიონი, ამათ-
ში ღვთის მშობლისა— $MP\Theta$ —მარცხნივ ჯვარცმულისა, იოანე ნა-
თლისმცემლისა— IHO —მარჯვნივ და წმინდა ნიკიტასი— $OKHTA$ —
ქვემოთ ჯვარცმულისა. უკანასკნელ მედალიონს ზემოთ თან ახლავს
მინანქრით შემკობილი პატარა დეკორატიული ფირფიტა. ასეთი

⁶⁷ [გ. ბოქორიძე, V, გვ. 182 (ქუთ. მუხ. № 1932)].

ფირფიტები წინ უძღვიან აგრეთვე ღვთისმშობლის და იოანეს მე-
დალიონებს. სახელები მედალიონებში წარმოდგენილი სურათებისა
ბერძნულის ასოებით არის შესრულებული.

სულ მალა ჯვარცმულისა წარმოდგენილია ნაქედი წელზე-
ვითი ფიგურა მთავარანგელოზისა ლაბარუმით ხელში, უმინანქროთ.
ამის ქვემოთ მედალიონის სურათი მოშლილია, ასეთივე სურათი
მოშლილია აგრეთვე წმინდა ნიკიტას ქვემოთ მოქცეულ მედა-
ლიონში. ხატის აშიები, როგორც მოვიხსენიეთ, თავდაპირველად
შემკობილი ყოფილა ოცი მინანქრიანი დეკორატიული მრგვალი
მედალიონით, ხუთ-ხუთი თითო აშიაზე, მაგრამ მარჯვენა აშიაზე
მხოლოდ ორი ასეთი მედალიონის ნაშთი ჩანს, სხვა სამი, უწნო,
მერმინდელია, ალბათ განაბლების დროს მიმატებული. მერმინდე-
ლია აგრეთვე ქვემო აშიის უკანასკნელი მედალიონი მთავარანგე-
ლოზის ტლანქად ნაქედი გამოსახულებით. დეკორატიული მინანქ-
რიანი მხატვრობა დაცულია მხოლოდ ორ მედალიონში მარცხნივ
და მარჯვნივ ზემო აშიისა, სხვებისა მოშლილია. ხატი, როგორც
ნათქვამი იყო, შემკობილი ყოფილა 30 ძვირფასი ქვით ბუდეებში,
ეხლა ხუთი აკლია, მაგრამ მათი ბუდეები დაცულია.

ქვემოთ ხის ფიცარზე, რომელზედაც მიღურსმულია ნაშთი
ხატისა, ამოჭრილია უწნო ასომთავრულით წარწერა:

ჯვარო ქრისტესო, შეიწყალე ცოდვილი გიორგი ბუაძე

ბუაძენი ეხლაც ცხოვრობენ ბონჰიორში. თქმა არ უნდა,
წარწერა გვიანი დროისაა და იხსენიებს იმ პირს, რომელმაც ხატი
მიაქედა ხის ფიცარზე და მით გადაარჩინა სრული განადგურე-
ბისაგან.

ასეთია სამწუხარო მდგომარეობა ამ ერთდროს უაღრესად
შესანიშნავი ხელოვნების ხატისა, რომელიც უნდა ეკუთვნოდეს
XI—XII საუკუნეს. ხელობა ბიზანტიური უნდა იყოს, რასაც მოწ-
მობენ ბერძნული წარწერები.

2. ხ ა ტ ი, რომელიც შედგება ხეზე დაკრული სხვადასხვა
ფირფიტებისაგან⁶⁸. ერთ ფირფიტაზე ჯვარცმა ყოფილა გამოხატუ-
ლი, მაგრამ ჯვარცმულის ფიგურა მოშლილია. მარჯვნივ ჩანს ორი
მამაკაცი, ხოლო მარცხნივ დედაკაცებია. ქვემოთ არის ხუცური
წარწერა:

ო რ ღ მოიქსენე წეალობით ნეზ>

[ს]ოსასტელი დნლის სმპმორსა გზდრ[ი]

⁶⁸ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 183, № 8 (ქუთ. მუხ. № 1933); Г. Н. Уг-
о м а ш в и м. კელევა, ფოტო 386 და გვ. 317—319].

ე. ი. „უფალო ღმერთო, მოიქსენე წყალობით ნიკოლოზ
[ს]ოხასტრელი დანიელის ხამბაშურისა გაზრდილი“.

ამ ფიცარზე, ჯვარცმის აქეთ-იქით მიქედელი სხვა ნაჭრები უმნიშვნელოა, მაგრამ შესანიშნავია ქვემოთ, განცალკევებით მი-
ლურსპული მედალიონი, რომელზედაც მშვენიერი ბიზანტიური
მინანქრით გამოხატულია წმ. გიორგი, წელს ზევით. მას ხელში
შუბი თუ ლაბარუმი უჭირავს. ფონი ოქროსფერია, შარავანდედი—
მწვანე, სამოსელი— მოყვითალო, ლურჯი და თეთრი ზოლებით;
თმა—შავი, პირი—თეთრი, მედალიონის დიამეტრი 3,5 სმ. უდ-
რის. წარწერა ბერძნულია:

O	Γ
Γ	H
C	O
P	C

3. ღვთისმშობლის ხატი ჩვილ დი, ოქროცურვილი
ვერცხლისა, ზომით 55×42 სმ (სურ. 11). აქვს გამობერვით ნაქედი
წარწერა: ΜΡ ΘΥΣ;

ღვთისმშობლისა და ორ შარავანდედები შემკულია 13 პატიო-
სანი თვალთ. ერთი აკლია. კუთხეებში აგრეთვე აკლია თითო
დიდი თვალი. ზემოთ კუთხეებში კიდევ თითო დიდი თვალი უზის.
თვლები ყველა ჩასმულია წვრილი მარგალიტის მძივის ბუდეებში.
ზემო აშიაზე, შუაში არის საყდარი, ექვსი პატიოსანი თვლით შემ-
კული, აგრეთვე მარგალიტების ბუდეში ჩასმული. საყდრის აქეთ-იქით
ტლანქი ხელობით გამოხატული მთავარანგელოზებია. ქვემო აშიაზე,
გამობერვილ მედალიონში გამოხატულია ჯვარცმა. ამის მარცხნივ,
დედა ღვთისა ჩვილ დი, მარჯვნივ იოანე უნდა იყოს. მარჯვენა
და მარცხენა ფენგებზე გამობერვილ მედალიონებზე წარმოდგენი-
ლი არიან ორი მთავარანგელოზი და ორი სხვა წმიდანი, ყველა
უწარწეროდ.

ხატის ეხოსა და ფენგებს შორის არის შიდა აშია. შემდგა-
რი სხვადასხვა ნაჭრებისაგან, რომლებზედაც დარჩენილია ულაზათო
ასონთავრული ასოები. ამ ნაწყვეტ-ნაწყვეტ წარწერის აზრის აღ-
დგენა შეუძლებელია:

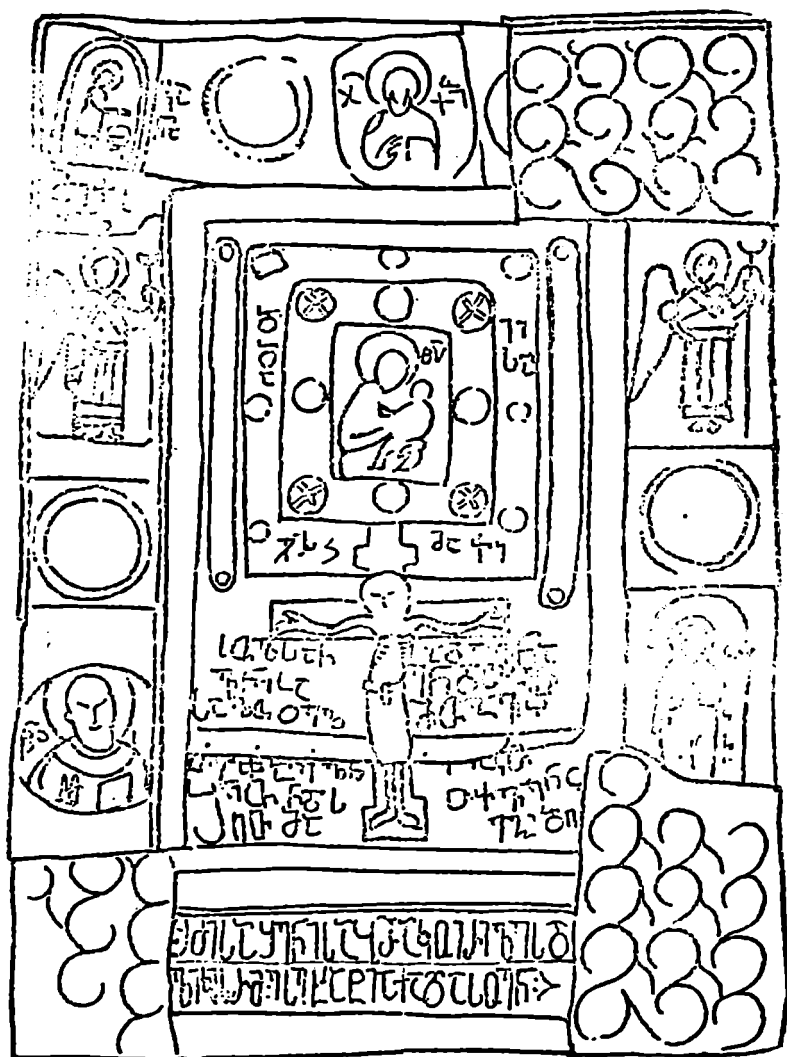
* [გ. ბოჭორიძე. V. გვ. 182—183, № 6].

წო	მკ	რსი	კნ	ჩმ
ღ-ს	მ	ს-ი		მ
უ	მე	ნ		ი
მთუ	იჩ			

სურ. 11

4. ღვთისმშობლის ხატი ვერცხლისა, ზომით 39,5×28 სმ (სურ. 12). შეგებულია ორი თირუზით⁷⁰. აქვს წარწერა:

სურ. 12

⁷⁰ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 182, № 5; ორნამენტული ფრაგმენტები ზემო მარჯვენა და ქვემო კუთხეებში, იხ. Г. Н Чубинашвили, კვლევა, ფოტო № 264, 265 და გვ. 554].

დ || ა || ლი || სა; ქვემოთ წარმოდგენილია ჯვარცმა, წარწერით:
ჯ რ ც მ ა: ქ რ

ზემოთ ფირფიტებზე ტლანქი სურათებია: შუაში ქრისტესი
(ა¹ო ქ²ე), მარცხნივ სურათზე წარწერაა: ბა
ნა

გვერდებზე გამოხატულია ორი მთავარანგელოზი ბურთებითა
და ლაბარუმებით, მარცხნივ წარწერით: მი ქ ა ე ლ.

ქვემოთ—გრიგოლი და იოანე: წ¹ ა გ რ ი გ ო ლ, წ² ა ი ო ნ ე.
ჯვარცმაზე წარწერაა:

ქ სულსა ჩ	ე. ი.	„სულისა ჩ-
ვნისა:		ვენისა
სალოცველ		სალოცველ-
ად. ვნაშ		ად ვინა შ-
ენდობით		ენდობით
მოგვეს		მოგვეცენოს
რაფაელა		რაფაელა
შეუნდს		შეუნდოს
ღთმა:		ღმერთმა
ენ უთ--		ვინ უთ[ხრათ შენდობა]
თქვენც		თქვენც-
ა შეგიდოს		ა შეგინდოს“.

ქვემოთ მეორე კარგი ფირფიტაა, მოოქროვილი, ალბათ სხვა
ხატიდან გადმოტანილი. მას აქვს ლამაზი წარწერა, რომელიც
მხოლოდ მეორე ნახევარს უნდა წარმოადგენდეს:

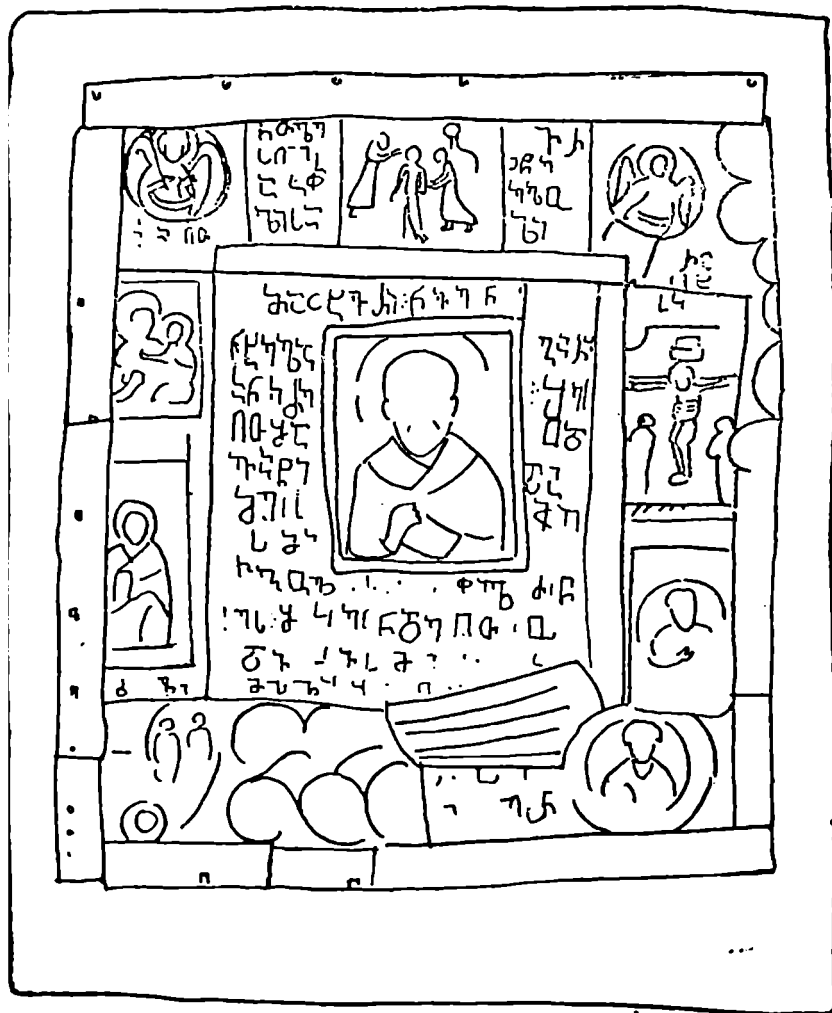
... შ ძისა შენისა ბრა კუირილეს დ
... ლიკის რ¹მ: ესე ხატი აქა დასუენ:>

ე. ი.: „... შ ძისა შენისა ბერისა (?) კუირილეს და
...ლიკის რომ ესე ხატი აქა დაასუენა“.

5. მ ა ც ხ ო ვ რ ი ს ხ ა ტ ი⁷¹, ვერცხლისა 31,5×26 სმ (სურ.
13). აქვს წარწერა: „მ ა ც ხ ვ რ ი ჩ ე ვ ე ნ ი“⁷².

⁷¹ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 181, № 3].

⁷² [წარმოდგენილია წმ. ნიკოლოზ მღვდელმთავარი (გ. ჩუბინაშვილის
შენიშვნა)].

სურ. 13

აქვე სხვადასხვა ტლანქ ფირფიტებზე არის ასომთავრული წარწერები:

ა) ნოლი	ბ) მვრ	გ) გბ	დ) მ	ე) ჯვარცმა
				ქრისტეს
სღებ	ანგ	ლ	ქელ ვ)	წდ იენ
ა: უფ	ელო		ზ)	რას ქ
ლისა	ზო			ლი 0

თვით ხატის წარწერა:

ჩხელა ს: გარე
 ანიბე ს: შეს
 ღთმნ ცოდ
 ვანი: და
 მეუ ღლე
 ს მისსა
 წ. გულდაბ. ეოფილ [მა|რინ
 ეს: შეუნდვ ღთ [ნ] ცო
 ღვნი შესა მთსა ულუ
 მზიას შეს: ღთმან [ამინ]

უ ქ ა რ ა გ მ ო ღ :

„ჩხელას გარაყანიძეს
 შეუნდოს ღმერთმან
 ცოდვანი და მეუღლესა მისსა.
 წ. გულდაბ ყოფილ (მა)რინ-
 ეს შეუნდევ ღმერთმან ცო-
 ღვანი, ძესა მათსა ულუ-
 მზიას შეუნდოს ღმერთმან (ამინ)“

6. ლ ა ბ ა რ უ მ ი, ვერცხლით შეჭედილი. შეჭედილი ნა-
 წილის სიგრძე 34 სმ¹². წინა პირი ოქროცურვილია და ზედ
 ჯვარცმად გამოსახული. წარწერა სანახევროდ მოშლილია:

ჯ'ცო	ბ'ბსც	ე. ი.	„ჯვარცმო გიორგის ც-
ქ'რს	ო'ღნი	ქრის-	ოდვანი
ტ'ესო	[მისნი	ტესო,	[მისნი
გ'ენი	მნდს	გარაყანი-	შეუნდნეს
შეს	ღ'ნი	ძეს	ღმერთმან “

მეორე ვერცხლით შეჭედილ გვერდზედ გამოსახულია დედა
 ლეთისა ჩვილადი, ტახტზე, წარწერით:

დე	ღო	
ღ	ო	
ბ'ენსმ	ეს: მიქე	
ღ'ს	შ'ე	ე. ი.
ცო	უნ	„დედაო ლეთისაო, გარაყანიძეს
ღ	ღ	მიქელს ცოდვანი შეუნდვენ“
პ	პ	
ნი	ნ	

¹² [გ. ბოკოროძე. V, გვ. 183, № 7; ს. ბარნაველი, ქაოთული
 დროშები, თბილისი, 1953, გვ. 34—37, ტაბ. XII და XIII].

7. ბარძიმ-ფეშხუმი, ვერცხლისა. ბარძიმზე მხედრულად აწერია:

გარსშიბაძეს რუსეთიღმ ოთსაჲვი სასარბა კრის.

IX. მ რ ა ვ ა ლ ძ ა ლ ი⁷⁴

მრავალძალის ძველი ეკლესია ყოფილა პატარა, თლილი ქვით ნაშენი და ბარელიეფებითა და ჩუქურთმებით შემკული. ეხლა ეს ეკლესია გადაკეთებულია, ისე რომ ჯვარული გეგმა აქვს და გუმბათი ადგია. იგი თლილი ქვითაა მკვიდრად ნაშენი. ახალ ეკლესიაში უცვლელად დაუყოლებით ძველი ეკლესიის აღმოსავლეთი ნაწილი. ზოგიერთი ჩუქურთმიანი სარკმელები და ჯვრებიც ჩაუშენებიათ კედელში. ახალი ეკლესია დაუმთავრებიათ 1894 წელს. დასავლეთის მხრით მას სამრეკლო აქვს მიშენებული. ძველი კედლის აღმოსავლეთ ნაწილში შუაში გრძელი, მაგრამ ვიწრო და ზემოთ მომრგვალებული სარკმელია. ამ სარკმლის აქეთიკით კაცის თითო ქანდაკებაა. ორივეს ცალ ხელში ჯვრიანი კვერთხი უჭირავს, ხოლო მეორე აშვერილი აქეთ სავედრებლად. ერთს ფეხი დაუბიჯებია გველეშაპისათვის, ხოლო მეორეს „იქედნესათვის“ ანუ კაცის მსგავს ცხოველისათვის (გაფუქებულია და კარგად არ გაირჩევა). თავზედ ორივეს მომრგვალებული ჩაჩი ხურავს. ტანზე ახალუხის მსგავსი სარტყელიანი სამოსელი აცვია. სარკმლის თავში არის ჯვრის ქანდაკება, რომელსაც ქვემოთ ფოთლები აქვს. სარკმლის კამარის ქვემოთ ლამაზი ძველი ასომთავრული წარწერაა⁷⁵:

ქ. წო ტ ა შ ე ნ კეთლად მღწნა ამს ეკლესიისანა

ქარაგმის გახსნით:

„ქ. წმიდაო გიორგი, შეიწყალენ კეთილად მოღვაწენი ამის ეკლესიისანი“.

⁷⁴ ლიტერატურა მრავალძალის სიძველეთა შესახებ: M. Brosset, *Voyage...*, XII, გვ. 78—80; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 122—125; [გ. ბოკორიძე, VIII, გვ. 303—310].

⁷⁵ [გ. ბოკორიძე, VIII, გვ. 303; M. Brosset, *Voyage...* XII, გვ. 78].

სარკმლის ზემოთ ქვაზედ ამოკრილია ჯვარცმა მარიამითა და იოანეთურთ. ზემოთ ორი ა გელოზია გამოსახული, ხოლო ქვემოთ კაცის თავი (და არა თავის ქალა) ამას ზემოთ იმავე ასომთავრულით სწერია:

ქე მ-ე ნ-კლოზი¹⁶

ე. ი. „ქრისტე, შეიწყალე ნიკოლოზი“

ერთი ძველი ჩუქურთმიანი სარკმელი ჩატანებულია სამრეკლოს სამხრეთ კედელში. ამ სარკმლის თავზე ჩუქურთმიანი ჯვარიც ამოკრილი. ჯვრის ორივე მხრით სწერია (ისეთისავე ასომთავრულით როგორც აღმოსავლეთის კედელზე):

წო	გ-ი	ე. ი. „წმიდაო გიორგი,
მს	ეკვ	მეოხ ეყავ კალატოზსა ჟოვანესა“
კლსა ¹⁷	ჯოვა	
	ნე	
	სა	

მეორე ჩუქურთმიანი ძველი სარკმელი ჩატანებულია ამავე სამრეკლოს ჩრდილო კედელში, მაგრამ მას წარწერა არა აქვს.

ერთი ლამაზი ძველი ჩუქურთმიანი ჯვარი ჩატანებულია კიდევ ახალი ეკლესიის მარჯვენა ფრთის დასავლეთ კედელში.

საკურთხეველი შიგნით უცვლელად არის დაცული. მარჯვნივ და მარცხნივ მაჰ ძლიერ დიდი, ფართო უბეები აქვს დატანებული კედლებში. წინათ ისინი ასრულებდნენ სამკვეთლოსა და სადიაკვნოს მაგიერობას. ზემოთ კუთხეებში ჩანს თითო ჭური ხმის გამაძლიერებელი. კონქი დახატულია ვედრება: ტახტზედ მჯდომარე მაცხოვარი გამლელი სახარებით, რომელზედაც იკითხება: „მე ვარ ნათელი სოფლისა“ და სხ. მარიამი მარცხნივაა გამოხატული, იოანე ნათლისმცემელი—მარჯვნივ.

მარიამისა და იოანეს უკან თითო სხვა ფიგურაც მოჩანს. ამათ წინ კამარაზე გამოხატული ყოფილა შობა.

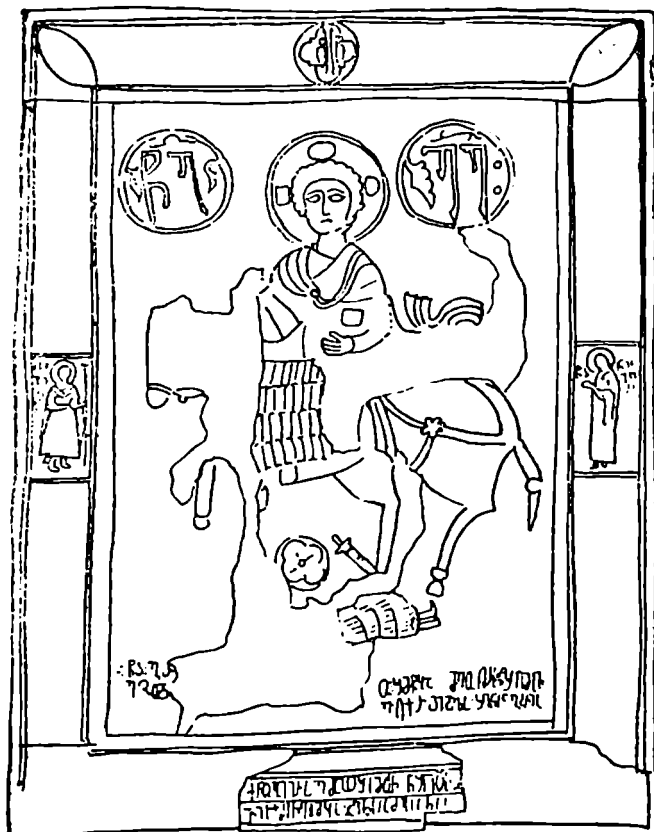
¹⁶ ბროსეს გამოცემაში: ნკეთნი..., M. Brosset, XII, გვ. 78; [გ. ბოკოიძე, VIII, გვ. 303, I].

¹⁷ ამ სიტყვის პირველი ასო წაბღალულია, მაგრამ ასო კ მაინც გაირჩევა. ბროსეს გამოცემაში: სუ¹ლსა. იხ. M. Brosset, Voyage., XII, გვ. 78; [გ. ბოკოიძე, VIII, გვ. 303, III].

პ. უვაროვას მოწმობით⁷⁸, ძველ ეკლესიას ჰქონია სამი სარკმელი (თითო აღმოსავლეთით, დასავლეთითა და სამხრეთით) და სამი თაღის სალტე. სოფლებში დაცულია გადმოცემა, თითქოს საკურთხევის კონქში თამარ მეფის თმა მოჩანს.

ეკლესიის სიძველენი

1. წმ. გიორგის ხატი, ოქროცურვილი ვერცხლისა, სულ დაშლილი და დამტვრეული⁷⁹ (სურ. 14). ბევრი ნაწილი სულწაღარ

სურ. 14

⁷⁸ [П. С. Уварова, МАК, IV, гл. 125.]

⁷⁹ [გ. ბოკორიძე, VIII, გვ. 304—306, № 4; П. С. Уварова, МАК, IV, гл. 124; M. Brosset, Voyage..., XII, гл. 79].

შერჩენია. ზომა 81×59 სმ უდრის. წმ. გიორგი წარმოდგენილი ყოფილა ცხენოსანი—დიოკლეტიანე მეფის მგმირავი. ცხენის ტანი და დიოკლეტიანეს სახე სულ მოშლილია, დარჩენილია მხოლოდ თავი და ჯავშნის ნაწილი. ამია მერმინდელია, ვერცხლისა. მარცხენა აშიაზე წარმოდგენილია ქაშვეთის წმიდა გიორგი: „წ-ა: გრ-გ კშოსო“; მარჯვენა აშიაზე—იოანე ნათლისმცემელი „წ-ა ნთლსეცმელ“; ზემო აშიაზე—ანგელოზი. ხატს ზემოთ აწერია: „წ-ე (sic) გ-ე (sic)“ ქვემოთ ყოფილა ორსტრიქონიანი წარწერა, რომელიც ახლა ნაკლულია:

1. წა: გრ[ტი მრავ-მალ]ო: მმწუა[ც]იშე
უდრსა: წმ: ღმთ:
2. მე ცოდვილ[სა...]ე: ოქროშქედლს
შენსა: გ-რეს

ქ ა რ ა გ მ ე ბ ი ს გ ა ხ ს ნ ი თ:

1. „წმიდაა გიორგი მრავალძალო, შენწე მეყავ მე
უღირსსა წინაშე ღმრთისა,
2. მე ცოდვილსა ოქრომქედელსა
შენსა გიორგის.“

მეორე წარწერა ყოფილა მეორე აშიაზე. რომელიც ეხლა მოგლეჯილია ხატისაგან:

1. ქ. წო გ-ი მრავ-მალო: მე მონ: მნ:
ბრი: და [მ]
2. [ფა]რველ ექმენ ღღეს მა: საჯელისასა: მეოხე
ჩნ დიდებასა შნა წდა⁸⁰

ქ ა რ ა გ მ ე ბ ი ს გ ა ხ ს ნ ი თ:

„ქ წმიდაო გიორგი მრავალძალო, შეიწყალე მონა შენი ბერი და [მფა]რველ ექმენ ღღესა მას სასჯელისასა, მიოხე ჩუენ დიდებასა შენსა წმიდა[ო]“⁸¹

⁸⁰ ეს სიტყვა ეხლა აღარ ჩანს და ბროსეს მიხედვით მოგვაქვს; იხ. M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 79.

⁸¹ პ. უვაროვას გამოცემაში ეს ორი სხვადასხვა წარწერა არეული და, რასაკვირველია, შეცდომით წაკითხულიც არის; იხ. П. С. Уварова, МАК. IV, გვ. 124; [M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 79; გ. ბოკოროძე. VIII, გვ. 305—306].

2. წმ. გიორგის ხატი, ვერცხლისა, ოქროთსურვილი, ზომით 42×31 სმ⁸². სულ დაფლეთილია და ნაჭრები-ლაა დაკერებული ფიცარზე. წმ. გიორგი გამოხატული ყოფილა ცხენოსანი, დეოკლეტიანე მეფის მგმირავე: გიორგის თავი, ცხენის თავი და დეოკლეტიანე მეფის ტანი დაცულია ფრაგმენტულად. მარჯვნივ და მარცხნივ დარჩენილია ფენგები, მშვენიერი სტილის ვაზის ხლართულებით მოჩუქურთმებული. ზემოთ არის მერმინდელი ხელობის უფრო მდარე ხლართულები. აქვე კუთხეში გამოსახულია ჯვარცმა. იგი შემკულია ორი პატიოსანი თვლით. ხელობა XIII საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს. წარწერა მედალიონებში: გ^რი მ^რა^ვლ^ძლი, ე. ი. „გიორგი მრავალძალი“.

3. წმ. გიორგის ხატი, ვერცხლისა, ოქროთი დაფერილი, ზომით 48×43 სმ⁸³. გიორგი გამოხატულია გამობერვით. იგი ცხენზე ზის და გმირავს დეოკლეტიანე მეფეს. ფენგები უფრო ცველია, ვიდრე თვით ხატი და ლამაზად მოჩუქურთმებულია ბროწეულის ყვავილებითა და მედალიონებით. XIII საუკუნისა. ისინი თვლებითაც არის შემკული, დარჩენილია ოთხი მოდიდო თვალი, მეხუთე მოძარცულია. წმ. გიორგის შარავანდზე მარგალიტის რვა მარცვლოვანი მცხვია. ზემოთ აწერია: წ^რი გ^რი ქვემოთ:

წ^რო გ^რი

„წმინდაო გიორგი

მ^რე

შეიწყალე

ესე

ესე

ჰევი ფრსსა

ჰევი ფარახეთისა“ (?)

უკანასკნელ სიტყვაში ფ-ის მომდევნო ასო თვით დედანშივე გაურკვეველია.

4. წმ. გიორგის ხატი, ვერცხლისა ოქროთი დაფერილი. ღიძია 80×55 სმ⁸⁴. გამოხატულება გამობერვითაა გაკეთებული. წმ. გიორგი წარმოდგენილია ზეზე მდგომარე. ცალ ხელში შუბი უჭირავს, ხოლო მეორე ფარზე უდევს. მისი შარავანდი შემკულია ხუთი ღიძი პატიოსანი თვლით, სამივე ყელზე აქვს. ხატის ეზო

⁸² [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 308, № 9; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 125; Г. Н. Чубинашвили, კვლევა, ფოტო 186 და გვ. 343—344].

⁸³ [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 307—308, № 8; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 123, სურ. 99; Г. Н. Чубинашвили, კვლევა, ფოტო 43, და გვ. 342—343].

⁸⁴ [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 306, № 5; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 124].

მოჩუქურთმებულია ყვავილებით. თვით ხატი XIII საუკუნისა უნდა იყოს, ხოლო ლურსმულით შემკობილი ფენგები უფრო გვიანნი. მათში დატანებულია მოოქროვილი მედალიონები, რომლებშიც წარმოდგენილნი არიან: ზემოთ — ქრისტე და მთავარანგელოზები; ქვემოთ — წიგნი. წიგნი დმტ, წიგნი თე და წიგნი მერკლ; მარცხენა ფენგზე: წიგნი გრგლ. მარჯვენა აკლია. აკლია აგრეთვე წარწერიანი ქვემო ფენგი.

ეს ხატი ჩამაგრებული იყო კედელზე მიჭედდელ განჯინაში, რის გამოც ჩვენ მოკლებული ვიყავით საშუალებას ფოტოგრაფიულად გადმოგვეღო იგი.

5. წმ. გიორგის ხატი, ოქროსი ჰატარა. 23×19 სმ⁸⁵. წმ. გიორგი წარმოდგენილია ზეზე მდგომარე, ზღბითა და ფარით, ჩვეულებრივად. გამოსახულება დაზიანებულია და ნათლად ჩანს, რომ თვით ტანი ცვილისაგან გამოქნილი და ოქროთი შემოსილია. ფენგები შემკულია მშვენიერი ხლართულებით XII საუკუნისა. ორივე მხრით წმ. გიორგისა არის ასომთავრული წარწერა, რომელიც ბროსეს დამახინჯებულად აქვს გადმოცემული და რომელსაც ჩვენ ასე ვკითხულობთ:

წმ	მრგლ	ე. ი. -წმიდაო გიორგი
დო	ძაღო	მრავალ ძაღო
[ც]რ	სთ ⁸⁶	ხეთისაო, მეოხ
სა	ო : მ	და [მ]ჟარველ ექ-
ოხ	დფ	მენ ჰეესა [ხეთისა]ს,
რვ	ლე	წარუმართე ⁸⁷
ქმ	ნ : ჯ	
გსა [ხო]ს	წრთ	

⁸⁵ [გ. ბოკორიძე, VIII, გვ. 307, № 7; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 123—124; წარწერა ა. ხახანაშვილის მიერ წაკითხულია არასწორად; პ., უვართვას პუბლიკაციაში ეს ხატი აწერილია თრჯერ, ერთხელ წარად-
ძალის სიძველეებში (გვ. 123—124, არასწორედაა მითითებული სურ. 100) და მეორედ (შეცდომით) ლეების სიძველეებში (გვ. 112—113, სურ. 87; M. Brosset, Voyage., XII, გვ. 79; Г. Н. Чубинашвили, კვლევა, ფოტო 237 და გვ. 252, 261].

⁸⁶ ასოები „ხო“ ბროსეს დროს ჯერ კიდევ ყოფილა (იხ. M. Brosset, Voyage., XII, გვ. 79).

6. წმ. გიორგის ხატი, ვერცხლისა ოქროთი დაფერილი⁸⁷. გრძელია და ვიწრო 75×29 სმ. უფრო მდარე ნახელავია, ვიდრე სხვები. წმ. გიორგის გამოსახულება გამობერვითაა ნაქედი. იგი ზეზე დვას, ხელში შუბი და ფარი უჭირავს. შარავანდი ღილე-ბის მსგავსად არის მოჩუქურთმებული. წარწერა: „წი გი“. ხელობა XV—XVI სს. უნდა ეკუთვნოდეს.

7. წმ. თეოდორეს ხატი, ასეთივე ხელობისა და მოყვა-ნილობისა⁸⁸. მოუყვითლავი ვერცხლისა. წმინდანს ხელში შუბი და ფარი უჭირავს. 76×25 სმ. წარწერა: წი თე.

8. ღვთისმშობლის ხატი ჩვილელი, 21×18 სმ, ფი-ცარზე ფერადებით დახატული⁸⁹. აშია ვერცხლისა აქვს, მდიდრუ-ლად 29 პატიოსანი თვლით შემკული. ხატი XVII საუკ. უნდა ეკუთვნოდეს. მეორე გვერდზე, ვერცხლის ფიცარზე არის მხედრუ-ლი წარწერა:

ქ. მოვსკედეთ: და შევამკვეთ: ხატი: ესე
უოვლად წმიდის: ჩვენ: ჩქვილაძემ: პატ
ამ: თანა: მეცსედრემან: ჩემან: ჯაფარი
მის: ქალმან: თამარ. ცოდვათა: ჩვენ
თა მისატოვებელათ: და სულისა: ჩე
ენისა: საოსად: ვინცა: ამს: ამბორსა:
სცე: ჩვენთვისცა შენდობა: ბჰანეთ:
ღთის: გულისათვის: ვინც: ეს: ჩვენს: სფულა
ვს: მუაშოროს: ჩვენისამც: ცოდვის
ნუქებათ გეიკითხვის საშინელსა; დღეს
ა:.. ამას

9. მთავარანგელოზთა ხატი, პატარა 14×11 სმ, ვერ-ცხლისა⁹⁰. ტლანქი ხელობისაა. XVIII საუკ. უნდა ეკუთვნოდეს. აწვს წარწერა: „გბრლ, მიქლ“. მეორე გვერდზე არის უშნო ასო-

⁸⁷ [П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 124; გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 37, № 6; Г. Н. Чубинашвили, კვლევა, ფოტო 36 და გვ. 406—409].

⁸⁸ [П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 124; გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 37, № 10; Г. Н. Чубинашвили, კვლევა, ფოტო 37 და გვ. 406—409].

⁸⁹ [გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 308, № 11; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 24].

⁹⁰ [П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 124; გ. ბოჭორიძე, VIII, გვ. 37, № 12].

მთავრული წარწერა, რომლის ასოთა უმეტესობა თავდაპირა წერია, რაც აძნელებს კითხვას:

მიქელ	ე. ი. „მიქელ
დ: გბრილე (sic)	და გაბრიელ
მთარანგელო	მთავარანგელო-
ზნო: მეოს და	ზნო, მეოს და
ფრველ: ექმნ	[მ]ფარველ ექმენ
ბრთელის შვილსა	ბრთელის ⁹¹ შვილსა
დ ქველსა: და: შვ	და ქველსა და შვ-
ილსა მისსა შვილ	ილსა მისსა შვილ[ს]
მიქაელს: თქვენ	მიქაელს თქვენ
სა: მოსამსხ	სა მოსამსახ-
ურესა: და	ურესა, და
გეუშარ	გეუშარ-
ჯავე თქ	ჯვე თქ-
ვენა	ვენა ⁹²

10. დიდი ხის ჯვარი, ვერცხლით შეჭედილი, 59×37 სმ⁹². ზემოთ წარმოდგენილია მაცხოვარი. მარჯვნივ და მარცხნივ, ფრთებზე—მთავარანგელოზები, ქვემო ფრთაზე—წმ. გიორგი, ცხენოსანი. ჯვარედინზე უზის სამი, დიდი თვალი, ხოლო მის ქვემოთ—ნაწილელი, რომელსაც ხუთი წვრილი თვალი შერჩენია. ზეორე გვერდზე შერჩენილია მთავარანგელოზთა მოყვითლული გამოსახულება. შუაში დიდი სარდიონი უზის. აქეთ-იქით კიდევ ორი თვალი. მარცხნივ გამოსახულია — მთავარანგელოზი ფრთოსანი მოყვითლული. ხელობა ბევრად უკეთესია წინა გვერდის ფიგურებთან შედარებით.

ჯვრის ხელობა ძლიერ ტლანქია, უშნო და XVIII საუკ. უნდა ეკუთვნოდეს.

11. ათონური ყაიდის ჯვარი, შევერცხლილი, ხეზე ამოჭრილია 12 საუფლო. 13,5×8 სმ⁹³.

12. რკინის ჩაფხუტი, მძიმე. დიამეტრი 21 სმ უდრის.

13. რკინის შუბის პირი, დიდი, პირფართო, მოგრძო ტარიანი. სიგრძე 40 სმ უდრის.

⁹¹ ამ სიტყვების წაკითხვა საეჭვოა.

⁹² [გ. ბოტორიძე, VIII, გვ. 304, № 1 და იქვე სქოლიოში შენიშვნა 1; II. C. Уварова, МАК, IV, გვ. 123].

⁹³ [გ. ბოტორიძე, VIII, გვ. 304, № 2 თუ № 3 (?)].

14. ორი ხმალი, სპარსული ყაიდისა, ერთის ქარქაში შემკულია ოქროთი და თვლებით, მეორე ჩვეულებრივია, ვახუშტი ბატონიშვილის აზრით, პირველი შაჰაბაზის შეწირულია³⁴.

15. წყვილი ყანწი, ვერცხლით შემკული. ბროსეს ცნობით აწერია:

მეფე ალექსანდრე³⁵.

მაგრამ ჩვენ ეს წარწერა ვერ შევნიშნეთ. ეგებ გამოგვჩა, ან არა და ბროსეს დროს სხვა ყანწიც ყოფილა და იმას ჰქონია ასეთი წარწერა.

16. სახარება და სამოციქულო, განთვისული, ზომით 20×15 სმ. თავი და ბოლო აკლია. უყდოა. დაწერილია ეტრატზე XIII—XIV საუკუნეთა წვრილი ნუსხახუცურით.

17. სახარება, ზომცრო ტანისა, 15×10 სმ, ყდიანი³⁶. ნაწერია ქალაღდზე ორ სვეტად, XVII საუკუნის ნუსხახუცურით. ლუქას სახარების ბოლოში მიწერილია:

ღო შეიწყალე: ფდ

ცოდვილი: ამისი მწ

ერალი ელიაჲ ან

ვინცა ბრძნოთ შგნ ღნ:

ე. ი. ლმერთო შეიწყალე ღრიად ცოდვილი ამისი მწერალი ელიაჲ, აზინ ვინცაჲ ბრძანოთ შეგინდონ ღმერთმან“.

დართული აქვს ზანდუკი, საკითხავი, რომელსაც ბოლო აკლია.

18. ლოცვანი და ჟამის წირვა ოქროპირისა და გრიგოლისა. ნაწერია ქალაღდზე XVIII საუკუნის ნუსხახუცურით.

19. ვერცხლის ბარძიშ-ფეშხუში რუსული ხელობისა.

X. ბ უ გ ე უ ლ ი

ბუგეულის ეკლესია ჩვეულებრივი ერთნავიანია. იგი ტლანქად ნათალი ქვით არის ნაშენი. ეხლა იგი გარედან შეღესილი და კირით შეთეთრებულია. სამხრეთით ჰქონია ეკედერი, რომელიც ამჟამად სრულიად მოშლილია. თვით ეკლესია განუახლებიათ 1838

³⁴ ვახუშტი. აღწერა სამეფოსა, საქართველოსა, თბ., 1941, გვ. 159 [П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 125; გ. ბოკოროძე, VIII, გვ. 309, № 18].

³⁵ [გ. ბოკოროძე, VIII, გვ. 309, № 21. შენ. 4; M. Brosset, Voyage..., XII, გვ. 79; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 125.].

³⁶ [გ. ბოკოროძე, VIII, გვ. 310, № 26 (ქუთ. მუზ. 2094); მრავალძალის ხელნაწერების შესახებ იხ. ე. ნიკოლაძე, ხელნაწერთა აღწერილობა, ტ. I, (ქუთ. საბ. ისტ. მუზ.), თბ., 1953, №№ 125, 153].

წელს, რასაც გვამცნობს ორი მხედრული წარწერა, ჩრდილო კედლის სარკმელს ზემოთ და მარცხნივ; სარკმლის ზემოთ სწერია:

გოი ე^დ წ^ო ღვთისმშობელო ღედაო ღვთისაო ბუტეული
ამა წელში ჩრდილოეთის მხრით ცალი მხარე ჩამოიქცა
და ოთხივე შენ შეშავალ მრევლმა ეკლესიის გაკეთებისათვის
ინებეს ამა საქმისა დამწყობად დამნიშნეს, ვიცულისმოღვინეთ
და გავაკეთეთ ეკლესია შენი და მცირედი პრომა მოგიძღვანით
წულუკიბე როსტომმა... თუესა ივლისა იბ, ჩელს წელსა²⁷

სარკმლის მარცხნივ სწერია:

ჩელს წელსა ივლისის კ მცირეოღენი პრომა: მივიღე:
მოურავმა აზნაურმა ვასილ სანიკიძემ²⁸

ეკლესიის საფუძველი თლილი ქვისაა. ზემო ნაწილი ზას ღარიანი აქვს. მთლიანად საფუძველი მომაღლოდ არის ამოყვანილი. დასავლეთით ეკლესიას აქვს შესავალი, რომლის ზემოთ პატარა სარკმელია. ეკლესიას ერთი სარკმელი აღმოსავლეთითაც აქვს. დასავლეთის კარიც და სარკმელიც შემკულია წნულის მსგავსი ჩუქურთმებით. ეკლესიას შესავალი სამხრეთის მხრიდანაც აქვს, რომლის კარი უკეთესი ჩუქურთმებით არის შემკობილი ვიდრე დასავლეთისა. საკურთხეველში ორი უბეა. შიგნით ეკლესია სულ მოხატულია ფრესკებით, რომლებიც საკმაოდ კარგად არის დაცული. საკურთხევლის ცაში წარმოდგენილია იესო ქრისტე ღვთისმშობლითა და იოანე ნათლისმცემლითურთ, წარწერებით: „IC XC“. „ღედა ღ^თისა“, ი^ე ნათლისმცემელი“. მის მარჯვნივ არის გაბრიელ მთავარანგელოზი, მარცხნივ—მიქელი, ქვემოთ სერაბინი და ქერაბინი. ამათ ქვემოთ წელსზევით გამოხატული მოციქულები ფანჯრის თითო მხარეზე ექვს-ექვსი, ბუცური წარწერებით: ქვემოთ—მღვდელ-მოწესენი, თითო მხრით ოთხ-ოთხი. თაღის სარტყელზე გამოხატულია: ემმანუელი, „IC XC“ და ექვსი წინასწარმეტყველი (წელზევით).

დასავლეთის კედელზე არის: მირქმა, ნათლისღება, ქვემოთ—ჯვარცმა და ჯოჯოხეთის წარტყვევნა. ქვემოთ, კარს მარჯვნივ გამოხატულია თეთრ ცხენზე მჯდომარე წმ. გიორგი; ვეშაპის მგმი-

²⁷ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 169].

²⁸ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 170].

რავი; მარცხნივ მიქელ და გაბრიელ მთავარანგელოზნი. კამარაზე მარჯვნივ ხარებაა. (ღვთისმშობელი ზის, ხელში თითისტარი უჭირავს, ანგელოზს მისკენ ხელი აქვს გაშვერილი. მის ქვემოთ ყვედრება იოსებისა და კოზმან და დამიანე), კიდევე ქვემოთ გარდამოხსნა; დასავლეთისაკენ კიდევე მარჯვნივ თალზე—შობა, იერუსალიმს შესვლა და ამას ქვემოთ კი მეორედ მოსვლა, წონა ცოდვა-მადლთა ანგელოზთა მიერ, წარწერებით: „მართალნი. ცოდვანი აქ“. მართალნი მიდიან მარჯვნივ, ცოდვილნი მარცხნივ.

ჩრდილოეთის თალზე აღმოსავლეთისაკენ—ლაზარეს აღდგინება და სული წმიდის მოფენა, დასავლეთით ამვე თალზე—ფერისცვალება, ღვთისმშობლის მიცვალება. თალის სარტყელზე შუაში—„წ-ა თ-ე“, „წ-ა კ-ე“, „წ-ა ი-რ-ი-ნ-ე“, „წ-ა ე-კ-ა-ტ-ე-რ-ი-ნ-ე“. და შემდეგ ორი სურათი, რომელთა წარწერები არა ჩანს. დასავლეთის კარის თავზე: „წ-ა თ-ე-კ-ა“, „წ-ა ა-ნ-ა“..

კედლებზე ამას გარეთ წარმოდგენილი ყოფილა ადგილობრივ დიდებულთა ოჯახის სურათები. როდესაც კედლები გავანთავისუფლეთ მტერისაგან, ზედ ჩამოკიდებული და მიდგმული სხვადასხვა საგნებისაგან ეს ფრესკებიც კარგად გამოჩნდა.

სამხრეთის კედელზე, კარს მარჯვნივ ორი ფიგურაა. ერთს სამღვდელს თუ სამღვდელმთავრო ტანისამოსი აცვია. იგი სულ ახალგაზრდაა უწვევრულვამო. ზედ აწერია: გ-ი (გიორგი)⁹⁹. შეიძლება ამის ზემოთ სხვა წარწერაც ყოფილიყო, უფრო ვრცელი და ეხლა მოშლილი. მისი მცირე ნიშნები-ლა მოჩანს. მეორე სულ ახალგაზრდაა, მას საერო ტანისამოსი აცვია და აწერია: გ-უ-ლ-ა-ბ-ა-დ¹⁰⁰.

კარის კედლის სისქეზე შესავალს მარჯვნივ წარმოდგენილია, აგრეთვე, სამღვდელს ტანსაცმლით შემოსილი კაცის სურათი, რომელსაც აწერია:

კობერიძეს

მიქელს

მ-ნ-: ღ-ნ:

„კობერიძეს

მიქელს

შეუნდენეს ღმერთმან“¹⁰¹

სამხრეთისავე კედელზე, დასავლეთის მხრით ხუთი ფიგურაა. ყველანი ლაშხიზვილები არიან. ისინი საერო ტანისამოსით შემოსილნი არიან: ზაზა, მისი მეუღლე კეკელუცაი, შემდეგ ლაშხა, მისი მეუღლე იალიშაბაძე და ასული მათი ლაქრდა.

⁹⁹⁻¹⁰¹. [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 171, 11; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ. 122—123].

ამათ აქვთ ასეთი წარწერები:

ზაზა¹⁰²:

მისი: მეუღლე:

აქელუ

ცაი¹⁰³

ლაშხა¹⁰⁴:

მისი: მეუღლე. ივანე

იმბარ¹⁰⁵

ლაქრა¹⁰⁶

ჩრდილოეთის კედელში უწინ სარკმელი არ ყოფილა, იგი 1838 წელს შეკეთების დროს გაუპრიათ და ამით დაუზიანებიათ ის ფრესკები და მათი წარწერები, რომელნიც ამ ადგილას ყოფილა. აქ ახლა აღმოსავლეთის ფანჯრისაკენ, საკურთხეველის ნახლოვლად, წარმოდგენილია ქართულად გამოწყობილი:

ლაშხის: ნეილი ლაშხა: რომელსაც, როგორც მაშენებელს, ხელში ეკლესიის მოდელი უჭირავს (მოდელს ახლა სანახევროდ ჰფარავს ახალი, წინ გამოწეული ხის კანკელი). ამის მარცხნივ, სარკმელის ადგილას ფრესკა გაფუჭებულია. აქ უნდა ყოფილიყო ლაშხის მეუღლე. ქვემოთ მათ შორის ყოფილა მათი ასული მარის.

ამ გამოხატულებათა წარწერები ასეთია:

ლაშხის ნეილი ლაშხა¹⁰⁷

ასული მათი

მარის¹⁰⁸

ლაშხის ნეილი ომან¹⁰⁹

მეუღლე მათი ზოდინ¹¹⁰

მე მათი ჯედის დედაი¹¹¹

ომანის ასული გ(?)

დოზ¹¹²

ეკლესიის მოხატვა XVI—XVII საუკუნეს უნდა ეკუთვნოდეს. ისტორიულ პირთა ფოტოგრაფიული სურათები გადმოვიღეთ.

XI. მ ი ძ ა რ წ მ ი ნ დ ა¹¹³

სოფელ მიქარწპინდაში ყოფილა დიდი სამნავიანი ბაზილიკა მიქელ მთავარანგელოზის სახელობისა. სწორედ აქედან წარმოსდ-

¹⁰²—¹⁰⁶ [გ. ბოქორიძე, V, გვ. 171, II; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ. 109.].

¹⁰⁷—¹¹² [გ. ბოქორიძე, V, გვ. 170—171, I; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ. 108].

ამ სიტყვის პირველი ასო საეკვოა და იმ ადგილას არის, სადაც იწყება შემდეგ გაპრილი სარკმელი. სიტყვის დანარჩენი ნაწილი „დოზ“ გადმოტანილია მარცხნივ და კარგად იკითხება.

¹¹³ [გ. ბოქორიძე, VII, გვ. 208—209; V, გვ. 171—173].

გება სოფლის სახელი—მიქარწმინდა, იმგვარადვე, როგორც სოფელ ნიკორწმინდის სახელი.

მიქარწმინდა ყოფილა ერთი საუკეთესო ბაზილიკური ეკლესია მთელ რაქაში. მაგრამ იგი ახალ დროში გადაუკეთებიათ და ამ გადაკეთების შემდეგ მას სულ დაუკარგავს პირვანდელი სახე, როგორც შიგნით, ისე გარეთ. ეკლესია თლილი ქვით ყოფილა შეძერწილი. ეხლა იგი გარედან სულ შეღვსილი და კირით შეთეთრებულია. შიგნით სამხრეთისა და ჩრდილოეთის ნაგები, თავიანთი სვეტებითურთ მოუშლიათ და ეკლესია ერთ ნავიანად უქცევიათ, მაგრამ სამივე ნავის საკურთხეველები დარჩენილია. სამივე მომრგვალებით გამოდის გარეთ. ნაგებს ექვსი სვეტი ჰქონიათ: სამსამი თითო ნავს, შუა ნავის მარჯვნივ და მარცხნივ. ახლა ეკლესიას საერთო ხის თალი აქვს. შესაეალი აქვს დასავლეთით, ჩრდილოეთით და სამხრეთით. სარკმელები ორ-ორია დასავლეთით, ჩრდილოეთით და სამხრეთით, ხოლო საკურთხეველებში-ქი—თითო.

ნივთებიდან ეკლესიაში ენახეთ:

1. ხ ა ტ ი ღ ვ თ ი ს მ შ ო ბ ლ ი ს ა, ჩ ე ი ლ ე დ ი, ვერცხლისა, ნაქედი. $34,5 \times 24$ სმ¹¹⁴. ღვთისმშობლის სახე გამობერვითაა ნაქედი. აქვს წარწერა: „ყ ვ დ წ მ ი დ ა“, შემკულია ხუთი ჯვრითა ქვით. ქვემო ფენგზე არის ასომთავრული წარწერა:

ყოდა: წმიო: დედო: მეოხ: და: მფარველ
და: ექმენ: თეშნის: ღამსიშვილსა: და: მე
(უღლესა: მა)თსა: ულუმზიას: ღევის: ქლს: ამინ
უ ქ ა რ ა გ მ ო დ:

ყოვლადა წნიდაო დედაო, მეოხ და მფარველად
ექმენ თეშანგის ღამსიშვილსა და მე-
უღლესა მათსა ულუმზიას ღაყვის (?) ქალს, ამინ-

ხ ა ტ ი უ ნ და ეკლესიოდეს XVI—XVII საუკუნეებს

2. ხ ა ტ ი მ ი ქ ე ლ მ თ ა ე ა რ ა ნ გ ე ლ ო ზ ი ს ა, $26,2 \times 20$ სმ
რომელზედაც გამოხატულია ღვთისმშობელიც¹¹⁵. ორივე გამობერვით არის ნაქედი. ხელობა ზღარეა, XVII—XVIII საუკუნისა. წარწერები: წ ა მ ქ ლ. ყ ვ დ წ ა.

¹¹⁴ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 172, № 2 (ქუთ. მუხ. № 1873)].

¹¹⁵ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 172, № 3 (ქუთ. მუხ. № 1874)].

ქვემო აშიაზე ასომთავრული წარწერა:

მე ო-ო თადს
ეს ასულის ძენი
კჩრ მმ-ნ

უ ქ ა რ ა გ მ ო დ:

„შეიწყალე უფალო თადგოს
ეს ასულის ძენი
კაჩარ, მამან (?)“

3. მ ა ც ხ ო ვ რ ი ს ხ ა ტ ი, ვერცხლით მოჭედილი, 26X21 სმ¹¹⁶.
ფენგები ვაზის ფოთლების მსგავსია, ჩუქურთმებით შემკული. ხელო-
ბა გვიანდელია XVII საუკუნისა.

აწერია: „ი-ჯ კ-ე“

ქვემო ფენგზე სწერია:

მე: ანუსია: ვრდნ: ლმსისძვილს: დედაძნ:
მოფქვდინე: სტი: ესე: მცხოვრისა: ცოცვთა: ჩუენთა
მესანდობლად: ა-ნ:

უ ქ ა რ ა გ მ ო დ:

„ჰე, ანუსია ვარდან ლაჰხიშვილის დედანან
მოფქვდინე ხატი ესე მაცხოვრისა ცოდვათა ჩუენთა
ნესანდობლად. ამინ“.

ხატი XVII—XVIII საუკ. უნდა ეკუთვნოდეს.

4. ს ა ტ ა რ ე ბ ე ლ ი ჯ ვ ა რ ი. ვერცხლისა. წინა მხარე მოოქვ-
რილი აქვს, უკანა—შევერცხლილი. 22,5X23 სმ¹¹⁷. წინა პირზე შუაში
მედალიონებში სამი ანგელოზია, ზემოთ ერთი. ქვემოთ წმიდა
გიორგია. ყველა გამობერვით ნაჭედია და წელს ზევით გამობატ-
ული. ხეტარი მოკლე აქვს. ერთბუშტიანი.

სურათებს აწერია:

წ. მიქელ მ	: რ ფ ე	რ შ თ	წ. გაბრიელ	წ-ა
თერლზი	ლ: ა	ელ	: მთვოზი	გიორგი
	ნ ლ ზ ი	ან ზ ი		

¹¹⁶ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 173, № 5 (ქუთ. მუხ. № 1876)].

¹¹⁷ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 171—172, № 1 (ქუთ. მუხ. № 1872)].

მეორე გვერდზე ასომთავრული წარწერაა:

წ. მიქელ	ე. ი. „წმიდაო მიქელ
გბრიელ	გაბრიელ
მთვრნე	მთავარანგე-
ელოზო:	ლოზნო,
მეოს: და	მეოხ და
მფარლდ: ექმენ: მეფეთ: მეფესა: გ ^ი	მფარველად ექმენ მეფეთ
რგის: მეთა: მ ^ი ოს: ლეონს	მეფესა გიო-
მთვრნ: გელოზო	რგის, ძეთა მათს ლეონს
უშე: ფე	მთავარანგელოზო,
მნის: ლმ	უშველე ფე-
ხი: შელსა	შანგის ლაშ-
მესა: მისს	ხიშვილსა,
ულუნჰი	მეუღლესა მისს
ას: ამინ ულო	ულუნჰი-
	ას, ამინ უფალო“

მიქარწმინდის ეკლესიის პირდაპირ, ქედზე, ორ მთას შუა, არის ციხე, რომელიც ალბად ლაშხიშვილებისა იქნებოდა.

XII. კ ე დ ი ს უ ბ ა ნ ი

სოფელი ქედისუბანი მალლა მთაზეა გაშენებული. ამ სოფლის ეკლესია აშენებულია ტლანქათ ნათალი ქვით. იგი ჩვეულებრივი რიგისაა, ოთხკუთხედი, ერთნავიანი, უგუმბათო. კარსა და სარკმელებს შემკობილება ჰქონია.

შენიშვნა:

მიტროპოლიტმა ამბროსიმ მაცნობა იმ ხელნაწერების, შესახებ, რომელნიც ყოფილა ქედისუბანში და მას დაუთვარიელებია. მოვიკითხე ეს ხელნაწერები, მაგრამ აღარცერთი აღარ აღმოჩნდა, ყველა დაკარგულიყო. ეკლესიის ახალმა და ძველმა მოწესებმა გამომიცხადეს ხელნაწერები არ ყოფილაო.

ეხლა ეკლესია შელესილი და კირით შეთეთრებულია, რის გამოც ჩუქურთმების ნაწილი აღარ მოჩანს. წნულისებრი ჩუქურთმები შენახულია სამხრეთის კარის არქიტრავეზე. ეს უკანასკნელი სანახევროდაა შელესილი. სამხრეთის კარის ჩუქურთმა, წარწერითურთ, გადმოვიღეთ. სარკმელები თითო-თითოა აღმოსავლეთით, დასავლეთითა და ჩრდილოეთით. საკურთხევის თალი ჩამონგრეულა და ეხლა ხისა გაუქეთებიათ. დასავლეთით ეკლესიას მიდგმული აქვს უბრალო ხის ჯარგვალი.

სამხრეთის კარის თავზე, შუაში არის ჩუქურთმიანი ქვა, რომელსაც მხედრული წარწერა აქვს¹¹⁸. წარწერა ძლიერ დაზიანებულია და სრულად არ იკითხება. იგი მოგვითხრობს იმ განახლების ისტორიას, რომელიც პირველად 1797 წელს ჩაუტარებიათ. სულ არის ცხრა სტრიქონი.

ქ. სამებაო წდ'აო აღმაღლე რქა მართ
ღმადიდებელთა ქე'ანეთა რ'ა მარადის
შენვე გაქებდე: ზი პირმშოვო: მეო მე
მონაჲ და მსასოებელი შენი (წულუკი?)
სმე... ორი შემწე ვექმენ: ეკლესიასა
მთავარანგელოზისასა შემწედ და მეოხად
სულისა ჩემისა რ'თა მსილველნი
ამისნი: ჩემოვიცა შენდობას ბრძანებ
ედეთ (sic) ქ'ეს აქეთ ჩდეზ (1797).

შიგნით ეკლესია საზოგადოდ მოხატული არ არის, მხოლოდ ჩრდილოეთის კედელზეა დახატული მღვდლურად შემოსილი თავბეკმიანი, ხელში სახარებით ნაობ კენჭაძე და მისი სახლობა—ნეულლე კაკონა, ცე ნასხიდა და ასული დოდალი, ასომთავრული წარწერები:

ნაობ კენჭაძე მ-ნ: მოაჰ
ედია: ს'ტი ბრვალ (sic): ძალი წ'ჲ
ბ'ი ვინცა შენდობა: გვბნო
თ: ღ'ნ: თქნცა შენდოს ა-ნ¹¹⁹
მეუღლის სურათთან:
თანა მცხ'დრე: მსა კაკონა:¹²⁰
ყრმის სურათთან:
მე: ამისი: ნასხდა¹²¹
ასულის სურათთან:
ასული: მ'სი
დოდალი¹²²:

¹¹⁸ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 179].

¹¹⁹ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 179, № 1].

¹²⁰ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 179, № 2].

¹²¹ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 179, № 3].

¹²² [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 179—180, № 4].

უქარაგმოდ.

„ნაობ კენჭაძემ მოაქე-
დინა ხატი მრავალ ძალი წმიდაჲ
გიორგი, ვინკა შენდობა გვიბრძანოთ,
ღმერთმან თქუენცა შეგინდოს, ამინ“.

„თანაშეცხედრე მისი კაკონა“.

„ძე ამისი ნასხიდა“.

„ასული მისი
დოდალი“.

მრავალჯერ წმ. გიორგის ეკლესია მდებარეობს ქედის-
უბნის საუდიდან შორს, მაღალ მთაზე; ეტუობა ნაობ კენჭაძეს
წოუქედინებია ამ ეკლესიის ერთი მრავალთაგანი ხატი წმიდა
გიორგისა, რომელიც, შეიძლება, ქედისუბნის ეკლესიაში ყოფილი-
ყო დახიზნული, ოსებისა თუ ლეკების შიშის გამო. ქედის უბნის
ეკლესიის მნათე ეხლაც კენჭაძეა გვარად, ხოლო სახელად გიორგი.
ამ სოფელში კენჭაძე მარტო ეს ერთი კომლია და გადმოცემით,
ხატს არ ნებავეს, რომ მეტი იყოს. მეორე გადმოცემით ნაობ კენ-
ჭაძის სურათს ქვეშ ეკლესიის კედელში ჩატანებულია ოქროს ჯვა-
რი თუ ოქროს ყავარჯენი და თუ ეკლესია დაინგრა იგი იმ ნივ-
თის საფასით უნდა აშენდეს ხელმეორედ. ეკლესიაში არავითარი
საყურადღებო ნივთი არ მოიპოვება. ბარძიმ ფეშხუმი რუსული
ხელობისაა.

ქედისუბნის პირდაპირ არის სოფელი ზნაკვა აქვე არის
გიორგი წულუკიძისეული ციხის ნანგრევები. ეს ის წულუკიძეა,
რომელიც იყო მდ. კრიხულას პირას მდებარე კვარა-ციხის პა-
ტრონი.

ქედისუბნის მიდამოებში კიდევ არის ეროი ეკლესია, წმ.
გიორგის სახელზე. ისე გაშენებულია განცალკევებულ მაღალ ქედ-
ზე, რომელიც დიდ მანძილზე დაჰყურებს რიონის ხეობას. იქიდან
თვალწინ იშლება რიონის ქალებისა და მთაგორების საუცხოო
პანორამა. ეკლესია შემოზღუდულია კვითკირის კედლით. თვით
ეკლესია პატარაა, ოთხკუთხედი, კვით ნაშენი, მაგრამ შემდეგ გა-
ნახლებული და კირით შელესილი. თალი ჩანგრეული ჰქონია, ქვის
თალის მაგივრად განახლებისას ხის თალი გაუკეთებიათ და ყაე-
რით დაუხურავთ. შესავალი აქვს სამხრეთით და დასავლეთით. ირ-
გვლივ მშვენიერი და საამო ნაძვნარი არტყია.

ეკლესია დიდძალ მლოცველებს იზიდავს გიორგობა. დღეს,
გაზაფხულზე და შემოდგომაზე, და აგრეთვე ამალდება დღეს.

დასავლეთით მიშენებული აქვს უბრალო ხის სახლი. ამ სახლში და ეკლესიაში თქვენ იპოვნით აუარებელ რკინის ისრის წვერებს და ოროლის პირებს, არის ერთი შუბის წვერიც, ერთიც რკინის ფრთიანი ლახტია, უტაროდ.

ეკლესიის კარი ყოველთვის ღიაა მნახველისათვის. სამკაულთაგან დაცულია მხოლოდ ერთი დიდი ხატი წმ. გიორგისა, ფიცარზე წამლით ნახატი და მდარე ვერცხლის აშიით შემოზღუდული. წმ. გიორგი თეთრ ცხენზე ზის. უკან უნაგირზე ბავშვი ჰყავს შემოსნული. ხატი უნდა ეკუთვნოდეს XIX საუკუნის დასაწყისს.

აქედან, შორს რიონის გაღმით კლდეზე მოჩანს წმ. გიორგის კიდეც ერთი ეკლესია. ხოლო მის ზემოთ, მარჯვნივ კლდეში მესამე ეკლესია, ისიც წმ. გიორგისაა. ხალხის თქმულებით ქედისუბნის ეკლესიიდან ღამე ხშირად გამოდის ცეცხლის ალი, მიდის იმ ორ ეკლესიაში და ბრუნდება უკან. თქმულება გადმოგვცემს: როდესაც თათრებმა ქედისუბანი აიღეს, ნაშინ ამ ადგილას არსებობდა მონასტერი. მათ დაინახეს ზღუკი, მოვიდნენ და წმ. გიორგის ხატი კლდიდან გადაისროლეს. კლდისწინ სეომა ნისლით იყო დაბურული. ნისლი თათრებს მინდვრად მოეჩვენათ, გადაეშენენ კლდიდან და ყველანი დარხოვნენ. ხატი იქვე ფერღოზედ გაჩერებული, ცეცხლის მსგავსად აინთო და ამით იპოვნა იგი ადგილობრივ მღვდელმა ველიაშვილმა, რომელმაც მას ახალი ეკლესია აუშენა.

XIII. ზელიშის მონასტარი

ჰელიშის მონასტრის ხატები

1. ჩვილ დი ხატი ღვთისმშობლისა¹²², ვერცხლისა, ოქროთი დაფერილი, ზომით 27×32.5 სმ. ქართული ხელობისაა. აქვს ხუცური წარწერა: „ყ-დ წ-ა ი-ჯ ქ-ე“. ღვთისმშობლისა ვაქრისტეს შარავანდედები და აგრეთვე ფონი და აშიეპი შემკობილია დაზის ხლართულების მსგავსად. აშიებზე წმინდანთა მღვდლონებისათითოზე სამ-სამი, სულ ყველას უჭირავთ ეტრატები უწარწერო. ესენი წინასწარმეტყველები უნდა იყვნენ. ხელობის მიხედვით ხატი უნდა ეკუთვნოდეს XVI—XVII საუკუნე.

2. იოანე ნათლისმცემლის ხატი, სხვაგვრიდან ჩამოტანილი. ზომით 32×28 სმ, ნახატი, ვერცხლით შექედილი. შარავანდედი მოოქვრილი ვერცხლისაა, შემკულია თვლებით და მათ შორის ხუთი ზურმუხტით.

¹²² [გ. ბოკოროძე, V. გვ. 188, № 1 (ქუთ. მუხ. № 1839)].

3. იოანე ნათლისმცემლის ხატი, ხეზეა დახატული. ზომით $19 \times 15,5$ სმ, ვერცხლის აშია აქვს. რუსული ხელობისაა, წარწერაც რუსული აქვს: Святый Иоаннъ Предтеча. ზემოთ გამოხატულია ქრისტე; იოანეს ხელში უჭირავს ლანგარი თავისივე თავით; თავი ისევ, როგორც იოანეს და ქრისტეს შარავანდედები შემკულია წვრილი თვლებით.

4. საარქიმანდრიტო ჯვარი, ოქროსი, პატიოსანი თვლებით შემკული, ათი მოზრდილია და სამი პატარა; ორი აქლია. წინა მხარეზე არის ჯვარცმულის ქანდაკება, უკანაზე კი ღვთისმშობელია გამოხატული, წარწერით: МР ΘV მოოქროვილი ვერცხლის ეფწევით.

5. დიდი ჯვარი ვერცხლისა, მოოქროვილი, ზომით $47,5 \times 32$ სმ. წინა პირზე ზარნიშით გამოხატულია ჯვარცმული. აქეთ-იქით ღვთისმშობელი და იოანე არიან. ზემოთ—საბაოთ ღმერთი, ქვემოთ—გოლგოთა. მის ქვემოთ სვეტია, რომელზედაც ზის მამალი და აწყყია ჯვარცმის იარაღები. წარწერები ბერძნულია. ხელობა ლამაზია.

6. საარქიმანდრიტო მიტრა, მარგალიტისებრი მძივებითა და მრგვალი მედალიონებით შემკული. მედალიონებს შუაში დიდი თვალი უზის, ირგვლივ—წვრილები. ამასთანავე, მიტრას ამკობენ მოოქროვილი ვერცხლის ხატები. ზემოთ არის „ყდ წა“, ძითურთ. ქვემოთ სამი ხატი: ტახტზედ მჯდომარე მაცხოვარი, ყდ წა და იოანე ნათლისმცემელი, სრულის ტანით. შემდეგ—ხატი ჯვარცმისა. ზემოთ—ოთხი მახარობელია, გამოქანდაკებული მრგვალ მედალიონებზე, ქვემოთ კი ოთხი სერაფიმ-ქერუბინი, ასევე მედალიონებზედ.

ხატებსა და მედალიონებს წარწერები ხუტური აქვთ.

7. პატარა ხატი—სანაწილე ვერცხლისა, რომლის წინა მხარეზე გამოსახულია ჩვილდი ღვთისმშობელი, ხოლო უკანაზე—მაცხოვარი. მაცხოვარს ატკობს სამი თვალი, მათ წორის ორი ფირუზი, ღვთისმშობელს—ერთი ლალი, მეორე დაქარგულია. ხატის ზომა $6 \times 5,5$ სმ უდრის.

ქელიშის მონასტრის სამწირველო ნივთები

1. ვერცხლის სამი თეფშა, ორი რუსული ხელობისაა, ერთი ქართული. ამ უკანასკნელს აწერია:

მოისესენე უფალო ნარინ დავით ბატონიშვილის გამდელი
ზილდასტან ამინ¹²⁴.

¹²⁴ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 215, № 12 (ქუთ. მუხ. № 1847). გიაწერს ნიკორწმინდას].

ამ წარწერის ხელი ძველი არ არის (არა უადრეს XVII საუკ.).

2. სპილენძის თეფში, მხედრული წარწერით:

ქ. გედენას შვილი გედვანისა

3. სპილენძის პატარა თეფში, მხედრული წარწერით:

ქ. ეანდუაშვილის გვას

ქ. სოჯნა მათეისესია¹²⁵

4. ვერცხლის ხუთი ბარძიმი, სამი ქართული ხელობისაა, ორი რუსული. ქართულთაგან ერთი უწარწეროა.

ქართული ხელობის მეორე ბარძიმს აწერია მხედრულად¹²⁶:

ჟ ედ მოწყალისა ღთისა დედაო, მარა-

დის ქალწულო მარიამ, რლისა ცოდვილ-

თათვის მოქცევად მოვიდა და მას

ვან ჩივილსა აწოებდ და ზრდიდ გა-

მომზრდელსა მას ელთასა ღთსა ვან

კაცსა მის წინაშე ეავ ვედრება მითვლული

და მეწყენარებული რან წყალობით მოხედვა

ეოს დღესა მას საშინელსა განკითხვი-

სასა. და მარჯვენითსა ნაწილსა ურჩეულ-

თასა ღირს იჩინოს მონანული მონა

თვისი ბატონიშვილი არჩილი. რლი-

სათვის შეიწირენ მცირედნი ესე შესწი-

რავნი ტაძარსა შან შენსა წასა ჭე-

ლიძის უდაბნოსა: ვან შეიწირა

შემან შენმან და ღთს ჩვენმან ქვრი-

ვისა მწვლილნი: ჩლ. ო. ე: (=1775)

ქართული ხელობის მესამე ბარძიმის წარწე-
რ^ა ¹²⁷:

ქ. ჩვენ: ცვა: ფარვათა: მონდობილმან: თქვენმან:.

ბელმწიფემა: დადიანმა: პატრონმა: ლევან:.

¹²⁵ ეს წარწერა წაბლაღულია და მისი წაკითხვა საეჭვოა.

¹²⁶ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 189, № 4].

¹²⁷ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 215, № 13 (ქუთ. მუხ. № 1838), მიაწერს ნიკორწმინდას].

თქვენ: ქუთათისა: და ზალთასტომისა: ღრთისა:
მშობელსა: შამოგწირეთ: ბარძიმი: ესე: მას ჟამსა:
ოდეს: შევებენით: მეფეს: ბაღდადსა: გამეპარჯვა:
მამინ: ოშპი:.. დ...¹²⁸ სულისა ჩრისა: საოჯად:

შუა წელზე სხვა ხელით აწერია:

ქ: მე ცოდვილმა: მსეუალმა ღრთისამა გამ
დელმა ბატონიშვილის ნარინ დავითისმა
სილდასტან შამოგწირეთ ბარძიმი ესე
რაჭას უდასნოს სელის
ჩემის საოჯად.

რუსული ხელობის ერთ-ერთ ბარძიმს აწერია¹²⁹:
დედოფალმან. გულქან. შეესწირე. ბარძიმი ესე. ჭელიშის
უდაბნოს. ღრთის. მშობელს. მეფე სოლომონის. შესანდობლად.

რუსული ხელობის მეორე ბარძიმს აწერია
დავით დადიანი.

5. ვერცხლის ორი ფეშხუმი, უწარწერონი.
6. ვერცხლის განსაზავებელი.
7. ვერცხლის ორი ვარსკვლავი.
8. ვერცხლის სამი კოვზი, ერთზე აწერია:

ოხსენე ულო კობასიძე ბეჟუნა და მეუღლე მისი თინათი.

9. ვერცხლის ორი პატარა სამდულრე.
10. ვერცხლის ორი ჩაიდანაი.
11. ვერცხლის საცეცხლური.
12. ვერცხლის ფეშხუმი, ზედ მხედრულად აწერია¹³⁰:

ქ. დედოფალმან. წულუკიშის. ასულმან. გულქან.
შეესწირე. უდაბნოს. ჭელიშს. ღრთის. მშობელს. ბარძიმი.
ფეშხუმი. კამარა. და კოვზი. მეფე. სოლომონის
სულის. საოჯად. და. შესანდობლად. და ჩემდა მოსახსენებელად.

¹²⁸ აქ ვერცხლის წარწერიები არმიები მოკლებილია.

¹²⁹ [გ. ბოკორიძე. V, გვ. 189, № 5].

¹³⁰ [გ. ბოკორიძე. V, გვ. 189, № 6 (ქუთ. მუზ. № 1850)].

წელიწადში. ერთს. დღეს. სულთან ერთი მღვდელი მონაზონი.
მეფე. სოლომონს უწირვიდეს. ამინ.

13. ვერცხლის სანაწილე. 1895 წელს შემოწი-
რული თავად ქაიხოსრო ოტიას ძის ყიფიანის მიერ.

პელიშის მონასტრის ნაქსოვ-ნაკერები¹²¹

1. გარდამოხსნა, ტილოზე ოქრომკედითა და სირმით ნაკერი.
ირგვლივ ასომთავრულად აწერია:

ჩვენს. ცოდვილმანს. და ეოველთას. მამათას.

უნარჩევესმანს. აბაძიძე. გიორგი: და მ
ეულმანს. ჩემანს. ღვთაშეფანიძის. ასულმანს.

ბგულქანს.

შევაკერვინეთ. გარდამოხსნას. ესე. სულისა.

ჩვენისა. სახსრად. ჩვენთა. შანადობე

ლად. ქრსტეს. აქეთ. ათას. შვიდას. ოსუთ-

მეტსა. ქკსა. უე (-1717 წ.)

...ძისა; ჩნისა. ლევანის. ბეჟანის.

მაღაქიას. აღსაზრდელად. და წარსა

მართებელად.

2. სარტყელი სირმით ნაკერი, ვერცხლის ბოლოვებით,
რომელზედაც გვირგვინოსან ანგელოზის თავებია გამო-
ქანდაკებული.

3. დაფარნა, შემკული მარგალიტისებრი მცირეებით, ოქროს
წვრილი ფირფიტებით, ფირუზეითა და ოთხი ოსმალური
წვრილი და თხელი ოქროს ფულით.

4. ენქერი, ატლასზე სირმით ამოქარგულია „ენდრება“ ოთხი
ანგელოზითურთ, რაც შემკულია წვრილი მარგალიტის
მცირეებით. ირგვლივ ასომთავრულად აწერია:

ქ: ყა: მნ: ელთა: ზედა: მსეღლსა:

ხილულისა: და: უხილავსა:

¹²¹ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 169-190, № 8-12].

ელმწიფედ: მპერობელისა: ღისა: მხლოდ
 მხოლო: მეო: თა: მერთე
 ბულო: ცსვლ: მეფლისა: სწლისო: მცხრო:
 თლთ: მეუდგმო
 ჩნ: ცვა: ფარვათა: მნთა: მნდბლმნ: და:
 მსვმნ: სწისა: მნსამან
 დფლთ დფლი როდამ

5. ენქერი, სირმით ნაქერი. ზედ გამოსახულია ღეთისმშობელი ძითა და ღთავარანგელოზებითურთ.

ირგვლივ მხედრულად აწერია:

ი: უსესთავსო: სერანბინთაო:
 უმაღლესო: ცათა: და: უწმი
 დესო: ქერობინთაო: მეოსო: და: მსს
 ნლო: ცოდვლითაო: სასოო: სქდულო
 ჩესო: ყვლაწმდაო: დედოფლო: უბ
 წოდ: მშბლო მაცხოვრისო: უმტესდ: კურ
 თსულო: დიდებულო: დმრთის. მშბლო
 მარადს: ქალწულო: მრმ: მმწყალე: მე:
 მე.

6. ენქერი, აბრეშუმით ნაქერი, ზედ ოქრომკედით ამოქარგულია სერაფიმი, რომელსაც ირგვლივ აწერია:

წა არს: წა არს წა არს: ორი სბოთ: სვსე არნ ცნი
 და ქენა: დბითა: მისითა:

გმოხტვთ: იკდრებს: სცნრთა: მნთა: მსხრთასა:
 ს მებო: და უსზმო: ღთო:

მეწირე: სამსხრი: ესე: და მსხრება:

დიდისა: და სსეღენისა:

და სხელ: გნთქმლისა: მფლ მფსა:

ბერცს დღეგრძებით

ცნი: მსნი: მნ: ღნი: ანი:

7. ენქერი, ატლასზე სირმით ნაქარგი. ზუაში გამოსახულია
 „იჲჳ ქეჲ“, რომლის მარცხნივ კუთხეში არის აჲდ

წა“, მარჯვნივ „ი“ ნათლისმცემელი“. ეს სურათები-
მოქტეულია ოთხკუთხედში. ოთხკუთხედის თითო მხარეზე მახარო-
ბელთა თითო ემბლემაა წარწერებით: „მათე“: „მარკოზ“,
„ლუკა“, „ი“:

ირველივ წყვილ-წყვილ სტრიქონებად გამოყვანილი ასომთავ-
რული წარწერაა:

შეგვერვინე: ენქერი: ესე: რეგზ ერისთვის:

ასულმა და: თა:

პეტედრემ: ბატონის: შვილის: ლუარსბის:

მარჯ:

ენით: მჯდომარე: მეაგ: ზატრონი (აჟის?) მარიამ

სე

ღისა. ჩვენისა: საოსათ: და: ცოდებათ: ჩვენთა:

შესანდობლად: და: მივართვი:

და: მივართვი: ბატონის: დედის: ჩემის:

ანს: წინამძღვას: დავითს: ჟინცა: მიემ

თსვიოდეთ: შენდობს: ბძნებდეთ: ჩნთიცა: და

დემმსივიც.

შენიშვნა: მარიამ რევაზ არაგვის ერისთვის ასული ცოლად
გაჰყვა ვახტანგ V შვილს—ბატონიშვილს ლუარსაბს 1688 წლის
ახლო ხანში (H. de la G^e, II. 2, p. 627). დედამისი რაჟის ერის-
თავის შოშიტას და იყო. მისი სახელი ამდენხანს ჩვენთვის უცნობი
იყო, ეხლა კი შევიტყვეთ, რომ მას ანა რქმევია (ibid., 632).

პელიშის მონასტრის ხელნაწერები

1. გულანი¹²²—in folio დიდი ტანისა, ყდიანი. ნაწერია
ქალალზე, ორ სვეტად. ზოგიერთი თავის ბოლოს უწერია:

ქეჟეღაზრე.

აშიებზე ჯვარის სახელს სწერია:

იოსებ, გრი, თეფანე.

ესენი ალბათ გულანის გადამწერნი არიან. ხელი XVII საუ-
კუნისა არის.

2. პარაკლიტი¹²³. in folio საშუალო ტანისა, ყდიანი
ნაწერია ქალალზე ნუსხახუცურით. შეიცავს 41 რვეულს. უკანა-

¹²² [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 190, № 13 (?). (ქუთ. მუხ. № 2113); პელი-
შის ხელნაწერების შესახებ იხ. ე. ნიკოლაძე, ხელნაწერთა აღწერილობა,
ტ. I, №№ 83, 93, 94, 96, 100, 109, 111, 122, 126, 144, 149, 158, 167, 173, 175].

¹²³ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 190, № 16 (ქუთ. მუხ. № 2116)].

სკნელის ერთი ფურცელი დაუწერელია. აშიებზე ტექსტის ხელით რამოდენიმე ადგილას მიწერილია:

ღ'ო შ'ე ც'ი ნ'თნიელ.

ხელი XVII--XVIII საუკუნეებისაა.

3. სვინაქსარი¹²⁴, ყდიანი. შეიცავს 241 ფურცელს. ნაწერია ქაღალდზე, XVIII საუკუნის ნუსხახუცურით. ბოლოს უწერია:

ეს სჯნაქსარი ღოუბნელი ქ'ს იამვლის
გივი სუცისა არის. იმისიმც ცოდვა აქ'ს
ვინც მოიპაროს ან წაართვ'ს ა'ნ:—
გამზრდელი თუ ტუელი ეწეროს შ'ნს
შვილს თომას აგინე დედას ის იკითხვ'და
და მე კსწერდი ც'დელი ზოსიმე.

4. მამათა ცხოვრება¹²⁵. in folio, საშუალო ტანისა. 421 ფურცელი. ნაწერია ქაღალდზე, ორ სვეტად. შეიცავს სრულად ერთსა და იმავე ტექსტს, რომლის სათაურიც არის: „სწავლანი შუშნიერნი (შშენიერნი) წ'თა და ნეტ'რთა მ'მთანი სისრლისათ'ს სათბ'თსა“.

თავსაშუალო ფერადებით არის დახატული, ყვავილები მსგავსად. მეთაური ასოებით დიდრონია. ზოგი სინგურითაა ნაწერი. ბოლო ფურცლის აშიაზე ტექსტის ხელით სწერია:

ღაიწერა სელითა სოლომონისათა თებერვალს ივ: —

შემდეგ ერთი საკითხავი სხვა ხელით არის დაწერილი. მეტი ნხედრული წარწერა გვაძენევს, რომ ეს „მამათა ცხოვრება“ შეუწირავს გარეჯის იოანე ნათლისმცემლის უდაბნოსთვის მღვდელმონაზონს მარკოზს. შემდეგ ფურცელზე სხვა ხელით დაწერილი ხუცური ნინაწერია:

ღ'ო შეიწუალე და აცხოვნე გერმანე...

შემდეგ მოდის შესხვა მეფე დავითისა, რომელიც იწყება ფრაზით:

¹²⁴ [ქ. ბოჭორიძე, V. გვ. 190, № 17 (ქუთ. მუხ. № 21:7); გ. ნიკოლაძე, ხელნაწერთა აღწერილობა, ტ. I, № 111].

¹²⁵ [ქ. ბოჭორიძე, V. გვ. 190, № 15 (ქუთ. მუხ. № 21:5)].

ამთ-და მომართ რ-ქსა იტყვ რ-ქსა სიბრძნით ჰმოყვარეობ
შ-ნ უფროსად ბრწეინვალო ღთ-ო კი-სა სოფლისა მეყუთა
ერთგულობისაო.

ვ-დ და-თ კეთილად მსახურისა და ღთივ დაცულისა მეყუ-
სა ჩ-ნისა მრავალცა არიან წელი.

აქ აზიაზე სწერია:

თვესა ივნისსა დაიწერა წიგნი ესე სელითა გერმანესითა
მკითხველო შენდობა ბრძანეთ ღ-ის გულისათვინ.

ბოლოს უწერია:

ეს მამა(თა) ცხოვრება ნათლისმცემლის მონასტრის არის ღ-ო
აცხოვნე ამისი შემომწირველი მღვდელ-მონაზონი მარკოს. ო-ჯო
ღ-ო ჩ-ო გერმანე აცხოვნე ამინ.

წიგნი ეკუთვნის XVII—XVIII საუკუნეს.

5. ზ ა ტ ი კ ი¹³⁶. in folio ყდიანი, 704 ფურცელი, ნაწერია
ქალაღზე, ნუსხახუცური. ბოლოს უწერია:

განსრულდა წ-ე ესე ზატიკი ჩ-მ ცოდვილ მღვდელ ნიკო-
ლოზის ჯელითა ღ-ო მშვიდობაში მაჰმარე, თვ-სა მანისსა: ლა:.
ქ-ს: უმგ: (=1755).

შემდეგ იმავე ტექსტის ხელით სწერია განგებანი საგალო-
ბელთა და სხვა განგებანი (გვ. 691+76).

კიწეუ წ-ე ესე ზადიკი შეწევნითა ქ-სითა დღესა. ე.
თვესა მარტსა ივ: ქ-ს უმგ: (=1755) და აღესრულა დღესა: ზ:
თვესა ივნისსა: გ: ქ-ს ძალითა ამინ. ქ-ს უმგ. (=1755).

მეორე დიდი წარწერა, 704 გვერდზე გვამცნევს (შესავალი
არ მოგვცა):

მე ფ-დ ცოდვილმან უღირსმან მღვდელობისამან მღვდელ
ნიკოლოზ ჩაჩიკას შვილმან მემან ასლამაზი
სამან... ჯელეკავ გულსმოდგინებით და აღვასრულე
რუსულის სტანბის ზატიკზე ცხრა კვირა თავისის
ტიბიკონით სახსრად და მეოხად სულთა ჩ-მთა

¹³⁶ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 190, № 18 (ქუთ. მუხ. № 2118); ე. ნიკო-
ლაძე, ხელნაწერთა აღწერილობა, ტ. I, № 96].

და ცოდვითა მოსატევებელად და მეცხედრისა ჩისა

და მისა სადღერძელთ... აღესრულა ქალაქსა

ტფილის, თვესა ივნისსა: გ: ქკს: იმგ¹³⁷:

წ: შეიწყალე ო მღვდელი მოსე სიონისა რისა შეწევნი
თა და ჯლის მომართუთა აღვსწერე სატიკი ესე მხილველნო
დღერძელობით და შინდობით იქსენებდით.

6. სახარება და სამოციქულო¹³⁸. განთეისული, ყდიანი, თავი და ბოლო აკლია. ნაწერია ქალაღზე, XVI—XVII საუკუნეთა ნუსხახუცურით.

7. ეამნი¹³⁹. in-quarto, თავ-ბოლო ნაკლული, ყდიანი. შეიცავს ლდ (34) რვეულს. დაწერილია ქალაღზე, XVIII საუკუნის ხელით.

8. სტოდიერი¹⁴⁰. გამოკრებილი, ყდიანი. ნაწერია ნუსხახუცურით ქალაღზე. თავსართი სინგურიტაა ნახატი. სათაური: „სწავლანი სლსნი წისა შმისა ჩისა თე სტოდიელთა წინამძღვრისა თესთა მოწაფეთა მიმართ“.

9. ეამნი¹⁴¹. in quarto, ყდიანი, თავ-ბოლო ნაკლული. ნაწერია ქალაღზე XVII—XVIII საუკუნეთა ნუსხახუცურით.

10. საგალობელი¹⁴². თავ-ბოლო ნაკლული, ყდიანი, ქალაღისა. ბოლოს უწერია:

ამაში წერილთ წმდათ მადლო მოიქსენე განმახსლებელი
წიგნისა ამის მღვდელი გიორგი ჯღენტი:

ხელი XVIII საუკუნისა არის.

11. ეამნი¹⁴³. პატარა ტანისა. ყდიანი. ნაწერია ქალაღზე XVIII საუკუნის ნუსხახუცურით. თავი აკლია. 259 ფურცელს შეიცავს. ბოლოს უწერია:

დაიწერა წა და სღა წიგნი ესე ჯელითა ჩემ
ცოდვილისა მგალობლისშვილის ნიკოლოზისითა დიაღ დიდი

¹³⁷ თბგ-ს მაგივრად უნდა იყოს უმგ (443+1312=1755 წ.).

¹³⁸ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 190, № 19 (ქეთ. მუხ. № 2119)].

¹³⁹ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 190, № 21 (?) (ქეთ. მუხ. № 2121)].

¹⁴⁰ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 190, № 22 (ქეთ. მუხ. № 2122)].

¹⁴¹ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 190, № 20 (ქეთ. მუხ. № 2120)].

¹⁴² [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 190, № 14 (?) (ქეთ. მუხ. № 2114)].

¹⁴³ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 190—192: დასახელებულია რიგი ხელნაწერები, რომელთა იდენტიფიკაცია აქ მოყვანილებთან ძნელია, მაჩვენებლების უქონლობის გამო].

მკვლევარებმა და ავი დრო იყო ზოგი იქ დაეწერე ზოგი იქ. ჰერც დედა წიგნი ვიშოვე. მერმე ახალ მოსწავლე გიყავ და თუ რამე უგუნურობით და ავი დროთ შემცთა ნურავინ დამწევით არამედ შენდობაჲ უავთ ჩემ ცოდვილთათჳს. ვინ მომიტყენოთ, მიგიტყენოს ღმერთმან.

12. საგალობლის ნაწყვეტი¹⁴⁴. ქვემოთ უწერია:

ღთო, შეიწყალე ამისი დამწერი ნიკოლოზ გაბაონელი.

ჰელიშის მონასტრის სამრეკლო

ზარზე არის შემდეგი მხედრული წარწერა:

ქ. ჩვენ მეფემან სრელიად საქართველოსამან ირაკლიმ მეორემან ჩამოვასსმევინეთ ერთი წვეილი ზარი ესე ჰელიშის ღვთისმშობლის მონასტრისათვის. ვინც ამ მონასტერს გამოახვას, ღვთის მშობლისაგან ეზღოს მერმესა მას საუკუნესა. წელსა აპრილის ქს უბე (=1795).

ეს წარწერა გადმოიღო 15 ივლისს 1920 წელს ჩემმა მეგობარმა მიხა ლომთაძემ.

მიხა ლომთაძე ერთობ შეგნებული და მაღალი ზნეობის მუშა იყო; ჯერ, როდესაც ჩემთან მოვიდა, გამეცნო და საყურადღებო წარწერიანი ქვა მომიტანა რაჭიდან მუხეუმისათვის. შემდეგ მაწვდიდა ცნობებს ნაშთების შესახებ. ის დამყვებოდა მე და დიდ სამსახურს მიწევდა ჩემი მოგზაურობის დროს რაჭაში 1919 და 1920 წლებში.

ჰელიშში მე ვიყავი 1919 წელს ზაფხულში, მაგრამ ზარები არ გამისინჯავს და ეს წარწერა არ მინახავს.

XIV. ნიკორწმინდა

ნიკორწმინდის ტაძარი

1. დასავლეთის კარიბჭის თაღზე ასომთავრული წარწერა¹⁴⁵.

¹⁴⁴ [იხ. შენ. 143].

¹⁴⁵ [გ. ბოჭორიძე, V, გვ. 194—195, № 1; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ. 102, № 1; ა. ქუთათელაძე, მოამბე, VII, გვ. 53; დ. ბაქრაძე, ვახუშტი, საქ. ისტ., გვ. 167, შენ. ე; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 133 და 135, ტაბ. XLVIII; M. Brossot, Voyage., XII, გვ. 55].

ქე მო ღოსო აჯე სიმრთელით და დღეგრძელბთ შნ მე-რ გრგნსნი ბერტ აფხსთა და რანთა მეფე და ქრთვლთა კურ- ჰალატი და ცასრდე მე მთი გ-ი ნებასა შნა შნსა მხსთა წმიდისა მღღლთ მმღრისა ნკლზისთა

უქარაგმოღ:

—ქრისტე, ძეო ღმრთისაო, ადიდე სიმრთელით და დღეგრძე- ლობით შენ მიერ გვრგვოსანი ბაგრატ აფხაზთა და რანთა მეფე, ქართველთა კურაპალატი და გაზარდე ძე მათი გიორგი ნებასა შინა შენსა მეოხებითა წმიდისა მღვდელთ-მოძღურისა ნიკო- ლოზისათა“.

2. სამხრეთის ეკედრის გარეთა ქვაზე, ბუშტს ქვე- მოთ, მხედრული წარწერაა¹⁴⁶:

ქ: [ვ]უარო: ქრისტესო: გ
აუსვენე: სასუფეველსა: თ
ეთროს: ლამხი: შვილის
ქალსა: მის: შვილსა:
ქაიხოსროს: წულუკიძესა.

3. დასავლეთის კარიბჭის კარზე, ბროსეს დროს წე- რებულა¹⁴⁷.

წმიდაო ნიკოლოზო მეოხ ეუავ ლევონ კახაბერსა და
მესა ამისსა, ამინ.

4. ჩრდილოეთის მხარეს, ერთ სარკმელზე¹⁴⁸.
ბროსეს დროს წერებულა:

წმიდაო ნიკოლოზო მღვდელთ
ა მთავარო მ

¹⁴⁶ [გ. ბოქორიძე, V, გვ. 202, № 8].

¹⁴⁷ [M. Brosset, Voyage., XII, გვ. 56; № 3 წარწერის შესახებ იხ. გ. ბოქორიძე, V, გვ. 196, შენ. 1; იხ. აქვე წარწერა № 7 და შენიშვნა № 150].

¹⁴⁸ [გ. ბოქორიძე, V, გვ. 199—201; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ. 103, № 7; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 133; Н. Кондаков и Д. Бакрадзе, Опись., გვ. 61—62; M. Brosset, Voyage., XII, გვ. 56; M. Brosset, Mémoires de l' Acad., VIe série, t. IV, SPb., 1840, გვ. 336—367].

[გ. თაყაიშვილს ეს წარწერა მოყვანილი აქვს მ. ბროსეს

ეოხ ექმენ და მფელ წე
ღთისა ნნას ეე
სა და ნოელისიმოსს

უქარაგმოთ:

„წმიდაო ნიკოლოზო, მღვდელთა მთავარო, მეოხ ექმენ და მფარველ წინაშე ღვთისა ღეანიას ერისთავთ ერისთავსა და ნოელისიმოსს“.

5. სამხრეთის ეკედერზე. ჩრდილოეთით, ეკლესიის კარის ზემოთ, ორ ქვაზე (განახლებული არიან)¹¹⁹:

ა) დასავლეთის ქვაზე, რომელზედაც ორი ფრინველია გამოქანდაკებული (საუცხოვო ასომთავრულით):

გერასიმე

ბ) აღმოსავლეთის ქვაზე

ქათალიკოსი მ = = ე (შეიწყალე?).

6. ჩრდილოეთის მხარეზე. ბალავერს ცოტა ზემოთ, აღმოსავლეთის კუთხის მახლობლად 0,7 მტ. ოდენა ქვა ყოფილა ასომთავრული წარწერით (წაუკითხავი).

7. დასავლეთის ეკედერის დასავლეთ კედელზე, ზემოთ, ჯვარია წარწერით: „ძელი ცხოვრებისა“, ხოლო შემდეგ¹²⁰:

წონკ

მზ ეევ წე ქა

კხ-ბრსა და რტს

ამინ

უქარაგმოლ:

„წმიდაო ნიკოლოზ, მეოხ ეყავ წინაშე ქრისტესა კახაბერს და რატის ამინ“.

ბეზლიკატიის მიხედვით (Voyage., XII, გვ. 56). მაღლოდ მესამე ქარიკონზე მ. ბროსეს მიერ მოცემულ ოთხ ასოს „მჟუნ“ და მეოთხე სტრიქონზე სახელს „ღთისა“ (მ. ბროსეს წაკითხვით: „მამფალ დავით“) ე. თაყაიშვილი კითხულობს „და მფელ წე ღთისა“, ე. ი. „და მფარველ წინაშე ღვთისა“.

¹¹⁹ [ა. ქუთათელაძე, მოამბე, VII, გვ. 52].

¹²⁰ [გ. ბოქორიძე, V, გვ. 196—197, № 3; ა. ქუთათელაძე, მოამბე, VII, გვ. 53; Н. Кондаков и Д. Бакрадзе, Опис... გვ. 61, M. Brosset, Voyage., XII, გვ. 59 (იხ. აგრეთვე გვ. 56); გ. ბოქორიძე, აღნიშნავს, რომ მ. ბროსეს 56 გვერდზე შეცდომით უნდა ჰქონდეს მოყვანილი იგავი წარწერა, რაც მე-59 გვერდზეა].

8. დასავლეთის ეკვდრის დასავლეთ კედელზე, ჩრდილო-დასავლეთით, კუთხეში, მოლურჯო ქვაზე¹⁵¹, უშნო ასომთავრულით სწერია:

წო. ნკზ. მეჲ [ეჲა]
ვ. მეფს. გს. მისა.
ჭმი. ავნე. ნიკო
წმიდელმნ. სუმემნ.
მელქისედა ან

უქარაგმოდ:

„წმიდაო ნიკოლოზ მეოჲ ეყავ მეფეს გიორგის მისა ქ...ში ავაშენე ნიკორწმიდელმან საყვარელიძემან მელქისედეკ, ამინ“.

9. დასავლეთის ეკვდრის დასავლეთ კედელზე, სამხრეთ-დასავლეთ კუთხეში¹⁵²:

წო ნკლზ მდდ[ლთ მმდრო]
მეოხ ექმენ წე ღთისა დფლ
დფლსა ევფემიას ასოჲლ
სა სოჲლკხლისა ევეი
სა რატისასა ამინ

უქარაგმოდ:

„წმიდაო ნიკოლოზ მღვდელთ-მოდღვარო, მეოხ ექმენ წინაშე ღვთისა დედოფალთ დედოფალსა ევფემიას, ასულსა სოჲლკურთხეულისა ერისთავთ ერისთვისა რატისსა, ამინ“.

10. დასავლეთის სარკმლის მარცხნივ, ჩამოგრძელებულია ასომთავრული წარწერა, რომლის ქვედა ნაწილი დაფარულია დასავლეთის ეკვდრის სახურავით:

წო
ნკლზ

¹⁵¹ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 197—198, № 4; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ. 103; ა. ქუთათელაძე, მოამბე, VII, გვ. 54; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 130, სურ. 105; M. Brosset, Voyage., XII, გვ. 59, № 3].

¹⁵² [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 198—199, № 5; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ. 103, № 4; ა. ქუთათელაძე, მოამბე, VII, გვ. 54; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 131, სურ. 106; M. Brosset, Voyage., XII, გვ. 59, № 4].

შე

ბი

მო

მ[დ]

(აქ გადის სახურავი)

რი

ამი

ს წე

ეკლესიისა¹⁵³

ე. ი. „წმიდაო ნიკოლოზ, შეიწყალე გიორგი მოძღვარი ამის წმიდა ეკლესიისა“

ამ დასავლეთის სარკმლის ჩუქურთმებში, ორი გრიფონის გამოსახულებათა გასწვრივ:

მ[ე]ბეტსი

მფნბ

ლი

} ე. ი. „ძე ბაგრატისი...“

..... (დანარჩენი წაშლილია).

ისტორიულ პირთა ფრესკები¹⁵⁴

დასავლეთის ფრთაში, შესასვლელის მარჯვნივ¹⁵⁵:

ა) ნიკოლოზი: სოჰა ||
რი: წულუკიძე ||

ბ) ბეჟანან: || კაციას:
წულუკიძე: || ძე

ჩრდილო-დასავლეთის აფსიდში¹⁵⁶:

წარმოდგენილია ოთხი დიდი ფიგურა და მათ შუა მცირე ფიგურა ვაჟისა. მარცხენა სურათი და წარწერა ჩამორეცხილია. წარწერები:

მეორე } ნია || ყმაწვილის } მე: მერა... მე: დათუასი
ფიგურის } წულუკიძე || პორტ- }
თავთან: } რეტან } ა: ლევან

¹⁵³ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 195, № 2; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ. 103, № 3; ბოლო 4 სტრიქონი გ. ბოკორიძის მიხედვით].

¹⁵⁴ [მოხატულობის შესახებ არის მხოლოდ შენიშვნები].

¹⁵⁵ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 208; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ. 104].

¹⁵⁶ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 207; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ. 104].

მეორე და მესამე ფიგურები კარგადაა შენახული. ორივენი ხმლებით არიან, უსახელო, სარტყელ-გულისპირიანი კაბებით, სარტყელთან კაბაზე გარდიგარდმო ზოლებით; ყმაწვილს შარავანდედი არა აქვს; გარდა ხმლისა მას სარტყელში დანა აქვს.

მეოთხე პორტრეტი დახიანებულია და შემდეგში მეუღლესავთ. ჩანს მხოლოდ ქვემო ნაწილი ყვავილოვანი სახეებით შემკული კაბისა.

მარცხნივ წარმოდგენილი ცოლ-ქმარი, მათ ეკლესიის გეგმა უჭირავთ ხელში. პირველი სურათი გაფუჭებულია, ქალისა და ყმაწვილისა კი უკეთ არის შენახული. ზემოთ გამოსახულია მაცხოვარი წარწერით: *IC XC*, რომელიც ორივე ხელით აკურთხებს ტაძარს; ყრმის პატარა ფიგურა წარმოდგენილია ეკლესიის გეგმის ქვემოთ.

წარწერები წაბლალულია, მაგრამ ჩვენას აზრით აქ უნდა იყვნენ დავით წულუკიძე, მისი მეუღლე ლასხიშვილის ასული პარსანგიჯავარ, მათი შვილი ივანე ან ქაიხოსრო, რომელნიც ნიკორწმინდის მრავალ წარწერებში არიან მოხსენებულნი.

ჩ რ დ ი ლ ო - ა ღ მ ო ს ა ე ლ ე თ ი ს ა ფ ს ი დ შ ი ¹⁸⁷:

ა) ბექანის:.. ბე ვარა დებულ		ბ) ბექან: წუ ლეკიბე		გ) ჩიჯავაძის ქალი საშუა(?) მისი თანამეცხედრე	
-----------------------------------	--	------------------------	--	--	--

დ) ქორთომის:.. ქალი: ელენე: თანა მეცხედრე მისი		ე) ლომინა წულუკი ბე	
--	--	---------------------------	--

პირველი ოთხი ფიგურა კარგადაა დაცული, მეხუთე შედარებით უარესად.

მამაკაცები შარავანდედებით არიან, ქალები--ცვირფასი ქვებით შემკული გვირგვინებით; ყველა მამაკაცებს სხვადასხვა ფერის ქუდეები ახურავთ. ქალებს გულისპირები შემკული აქვთ მარგალიტებით.

¹⁸⁷ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 206; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ. 104].

სამხრეთ-აღმოსავლეთის აფხიდის აღმოსავ-
ლეთ ნაწილში¹⁵⁸:

ა) მამაკაცის გამოსა- ხულება მოშლი- ლია	ბ)
	ქალი
	თეთრუა
გ) :: პატა:: წუ ლუკიძე::	მამაკაცია დ) გამოსახული; წარწერა მოშლილია

სამივე შენახულ ფიგურას შარავანდელი აქვს, თეთრუა შემ-
კობილია სამფრთიანი გვირგვინით, სხვებს გვირგვინები არა აქვთ.
თეთრუა წარმოდგენილია გრძელი კავებით, შიგნითი კაბა და
სარტყელი ტრელი და გრძელია, წამოსახშირში ყვავილუვანი სახე-
ებითაა შემკული, გულისპირი მარგალიტებითაა მოქარგული, ასევეა
შეკაზმული ყელსაბამი. პაატას შესამოსი იმავე ფერისაა და ისე-
თივე ყვავილებით შემკული, მეორე მამაკაცის საშოსელი სხვა-
გვარია. ყველანი გამოსახული არიან en face.

ხატები და ჯვრები

1. ჯვარცმის ხატი. ზომით 122,5x84 სმ¹⁵⁹. მისგან
დარჩენილა მხოლოდ მოოქვრილი ვერცხლის ჩარჩო, რომელსაც
ქვედა აშიაზე აქვს ლამაზი ასომთავრული, სამაწკარიანი წარწე-
რა. გარდა წარწერისა ქვედა აშიას ამწვენებს მედალიონები,
რომლებშიც გამოთურცული ქანდაკებებია: წმიდა გიორგისა („წი
გნი“) თეოდორესი („წი თე“) და დიმიტრისა („წი დტ-
რი“).

ზედა აშიაზე დარჩენილია მხოლოდ სამი მედალიონი: მთავარ-
ანგელოზისა, მარიამისა და ქრისტესი. მარჯვენა და მარცხენა
აშიაც შემდეგ არის შეკეთებული; წარწერა:

1. ქ მკ: კახაბერ ეოფილმან: კირილე: მემან: სოლკორთხე-
ლისა: ერისთავთ ერისთავსა: რატისმან:

¹⁵⁸ [გ. ბოტორიძე, V, გვ. 207—208; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ. IV, გვ. 104].

¹⁵⁹ [გ. ბოტორიძე, V, გვ. 209—210, № 3; ა. ქუთათელაძე, მთაბე, VII, გვ. 52; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 139, სურ. 120 და 121; Н. К. Онданов и Д. Бакрадзе, Опись., გვ. 61; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ. 105; Г. Н. Чубинашвили, კვლევა, ფოტო 387, და გვ. 595 თ. ჟორდანიკა, კრონიკები, II, გვ. 44].

2. მოგვქედე: ხატი: ესე: ჯოარცომისაი: ნოგემინის: მცემლად:
და: სალხინებელად: სოლისა: ჩემისა: ცო

3. დვილისად: და: სადღეგრძელებელად: მისა: ჩემისა: ერის-
თავთ: ერისთავისა: რაჭის ერისთავისა: რატილად.

2. ევრცხლის ჯვარი. მინანქრიანი მედალიონებით შემ-
კული, წინა პირზე გამობერვით ნაქედი ჰორელიფთა, ჯვარცმული-
სა. ზემოდან აწერია: „ი³ ქ⁷ მ⁷ უ⁷ ჰ⁷ რ⁷ ი⁷ ა⁷ თ⁷ ა“¹⁶⁰.

ჯვარი შემკულია: 3 ფირუზით, 16 მარგალიტით 10 იაგუნ-
დით, 4 ლალით და 2 რალაც ქვით. ჯვრის ბოლოებში მშვენიერი
ხელობის მინანქრის სამი მედალიონია—მათე, მარკოზ და ლუკა
მახარობლები—აღწერილი ნ. კონდაკოვის მიერ და აწ დაზიანებუ-
ლი. ჯვრის მეორე უკანა მხარე შემკულია ვაზის ლამაზი ხლართუ-
ლებით. ჯვრის ზომა უდრის 29×29,5 სმ.

ჯვრის ქვევით პატარა ბუშტზე აწერია:

ჩ⁷ ზ⁷ე: ჯ⁷რო: ცხორებო გეგედრებით უბიწოთა:

მით: სისხლითა: ქესტესითი: ჩ⁷ენ: დავით:

წულუკიძე: და: თა: მეცხედრე: ჩ⁷ენი:

ლაშხის შვილისა: ასული: ფარსანგიჯა-

ვარ: და: ბენი: ჩ⁷ენი: რა: მცველ: და::

მფარველ გექმნე: ეოვლისაგან:

ბოროტისა: და აოტუნე: უჩინარი: იგი

მტერნი სულთა: და გორცთა: ჩ⁷ენთან:

ამინ: ამინ: ამინ.

ქვედა დიდ ბუშტზე:

წ. ზ⁷ე დიდო. მღდელთ: მოძღარო: დიდო

ნიკლზ: შვიწირე მცირე. ესე. მსახურება. როლა

სასუებით: შეემკვით: ჯ⁷ნი: ესე: პატოლსანი:

სადიდებელად. ტამრისა. შენისა. წ⁷სა: რ⁷ა:

¹⁶⁰ [გ. ბოკტორიძე, V, გვ. 212—214, № 9; ს. კაკაბაძე, საისტ.
კრებ., IV, გვ. 106; ა. ქუთათელაძე, მოამბე, VII, გვ. 49; П. С. Ува-
рова, МАК, IV, გვ. 136—137, ტაბ. XLIX; Н. Кондаков и Д. Бак-
радзе, Опись., გვ. 58—60; М. Brosset, Voyage., XII, გვ. 57].

მეოხ გეჰმნე: წე: ლსჲ ორთვე. შა.
ცხრებათა. ჩენ. დათის: წულკიმესა.
და: თა: მეცხედრესა. ჩენსა. ლამ-
ხის შვილისა: ასულსა: ფრანგი ჯა-
ვრს. და: შეთა. ჩენთა.
ივნეს. და. ქისოსროს“

სიონზე გამოქანდაკებული არიან: „წ-ა გ-ი“, „წ-ა დი-
მიტრი“, „წ-ა ნკლზ“, „წ-ა ი-ე ოქროპირი“, „წ-ა
თ-ე: სტრატილატი“, „წ-ა ტრონი“ და ხარება მარიამისა
(მარიამი თითისტარით ძაფს ართავს). სიონის თავზე სწერია:

ჯავრი: (sic) ქე-სჲ,
დედა ლსა, საფლავეთ: დადება (ქსტესი)
წ-ა: ი-ე: მხრბელი:

3. ვერცხლის ჯვარი, ათონური რიგისა¹⁸¹. მინანქრიანი
ჩარჩო აქვს. ბერძნული წარწერა გვატყობინებს, რომ ეს ჯვარი
ჰკუთვნებია ივერიის ლავრის მღვდელ-მონაზონს ლავრენტის, წმი-
და ქალაქ იერუსალიმელს.

4. ღვთისმშობლის ხატი ჩვილელი. ზომით 80,5×59
სმ¹⁸². წამლით ნახატი, ლამაზი. აწია და ზედა ნაწილი მოოქროვილი
ვერცხლით მოჭედილი და ვაზის ფოთლის მსგავსი ხლართულებით
შემკული.

ქვედა აშიაზე ასომთავრულად აწერია:

ქწ; ჩნ: ღ-ივ: გვირგვინოსანმ-ნ: მ-ფთ:
მფ-მნ: გ-ი: და პ-თა: ჩ-თა; ლ-ონ: მოჰყედინთ:
ესე: ე-დ: წ-სა წარსმრ-თებელად: მეფობისა:
ჩნისათვის: და: სადღეგრძელოდ: ძ-სა: ჩნისა:
ლ-ონისთვის: და სხდ: სულისა: ჩენისათვის: ა-ნ.

¹⁸¹ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 214—215, № 10; Помяловский, Сборник надписей Кавказа, გვ. 51—52; № 97; Н. Кондакови Д. Бакрадзе, Опись..., გვ. 60; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 138; თ. ყაუხჩი-შვილი, ბერძნული წარწერები საქართველოში, თბ., 1951, გვ. 164—165].

¹⁸² [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 210—211, № 4; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ. 105; ა. ქუთათელიაძე, მოამბე, VII, გვ. 49; Н. Кондаков и Д. Бакрадзе, Опись..., გვ. 61; M. Brosset, Voyage..., გვ. 58].

5. სამნაწილედ დასაკეცი ხატი. სპილოს ძვალზე ამოჭრილი¹⁶³. შუა ნაწილზე გამოქანდაკებულია ღვთისმშობლის მიძინება. კარებზე, შიგნით, წარმოდგენილი არიან: ზემოთ — ეკლესიის მამანი, ბასილი დიდი, იონე ოქროპირი, გრიგოლ ღვთისმეტყველი და ათანასე (?): ქვემოთ — ოთხი მხედარი. კართა გაზეთა მხარეზე წარმოდგენილი არიან სტეფანე და ლავრენტი დიაკვნები და კიდევ ორი სხვა წმინდანი. ნ. კონდაკოვის აზრით, ეს ხატი ბიზანტიური ნახელავია, XI საუკუნისა.

6. წ.ა ნიკოლოზის ხატი დიდი¹⁶⁴. $119 \times 94,5$ სმ, წაწლით დახატული. ნიკოლოზი ცალა ხელთა აქურთახეს, მეორეში სახარება უჭირავს. ზემოთ კუთხეში ღვთისმშობელია.

აშია ძველი აქვს, ვერცხლის ფირფიტებით შემკულია. ზეოთ სანი ფირფიტაა. შუაში გამოქანდაკებულია „იკ: ქე:“ მის მარცხნივ ფირფიტაზე: „ყდ: წა“ და მთავარანგელოზი, უწარწეოდა. მარჯვნივ: „წი იწე“ და მეორე მთავარანგელოზი. მარცხენა აშიაზე: „წა პლე, წა მთე, წა: სმონ: წა თომა: წა: ლუკა: წა მტთა:“ მარჯვენა აშიაზე: „წა პე, წა იწე“. „წა: ანდრია“, „წა ბათმე“, „წა ფპე“, „წა მაკზ“. ქვემო აშიაზე ფირფიტაა. ფირფიტები შემკულია ვაზის ხლართულებით.

7. ჩვილადი ღვთისმშობლის ხატი, „ყდ წა“. წაწლითაა დახატული¹⁶⁵. აშია ვერცხლისა აქვს. ღვთისმშობლის შარავანდიც ვერცხლისაა, ხუთი თელით შემკული. ქვემო აშიაზე მხედრულად აწერია:

მავამევე ხატი ესე მე ჯანელაძემ მოურავმა სვიმონმა სულისა საოსად ჩემდა.

8. დიდი ხატი ქრისტეს საფლავად დადებისა, ფერადებით ნახატი, რუსული ხელობისა. აშია უბრალო ლითონისა აქვს. ქრისტეს ღვთისმშობელი დასტირის.

¹⁶³ [G. Tschubinaschwili, Ein Elfenbeintriptychon aus Rat-scha, საქ. მეზ. მოამბე, ტ. VII, თბილისი, 1935, გვ. 159—224; გ. ბოჭორიძე, V, გვ. 211, № 5; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 137—138; სურ. 118; Н. Кондаков и Д. Бакрадзе, Омичь., გვ. 60]

¹⁶⁴ [გ. ბოჭორიძე, V, გვ. 209, № 1].

¹⁶⁵ [გ. ბოჭორიძე, გვ. 211—112, № 6; ს. კაკაბაძე, საისტ. კრებ., IV, გვ. 106; ა. ქუთათელაძე, მოამბე, VII, გვ. 51].

9. წმ. გიორგის ხატი, უბრალო ფიციარზე დასატული. წმიდანი გველევას გმირავს, მის უკან არიან ღვთისმშობელი და მეფის ასული.

10. წმ. ნიკოლოზის ხატი. დიდი. დახატულია ხეზე, აშია უბრალო ლითონისა აქვს, რუსული ხელობაა.

11. წმ. ნიკოლოზის ხატი. რუსული.

12. წმ. გიორგის ხატი. პატარა, ვერცხლისა.

13. მაცხოვრის ორი ხატი. ვერცხლისა, რუსული.

14. მაცხოვრის ხატი, ხეზე წამლით დახატული. მაცხოვარი ერთი ხელით აკურთხებს, მეორეში ბურთი უჭირავს. ხუცურად აწერია „იꝯ ჯ ქ ე“.

15. ვერცხლის ორი ბარძიმი. ერთს მხედრულად აწერია¹⁶⁶:

ქ. წულუკიშის მერაბის და გიორგის გამდელს ამ ჩემის მერაბის და გიორგის სასიცოცხლოდ საღვებრძელოდ შამამიწირავს მე მონას ხთისას შენგელიას ქალს მარიამს ხთის შობლისათვის ჩემი სულის საოხად საცხნელა წმინდის ნიკოლოზის ეკვდრისთვის და გინც გამოსწიროს შეჩვენებული იუოს ხთისაგან შვიდის პატრიაქისაგან.

16. ვერცხლის პატარა სურა. შესაზავებელი¹⁶⁷.

17. ვერცხლის პატარა სამღულრო.

18. მოოქროვილი ვერცხლის საზეთე.

19. ვერცხლის კოვზი, ტარმოტეხილი. ტარზე აწერია¹⁶⁸:

მოიხსენე უფალო ბატონიშვილი ბარბარა.

20. ვერცხლის ვარსკვლავი, წარწერით¹⁶⁹:

ქ. მოიხსენე უფალო არჩილის ბატონისშვილის მის ახალ მეორე მეფის სოლომონის და მიცვალებული ბატონისშვილი ბარბარა.

¹⁶⁶ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 216, № 14].

¹⁶⁷ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 216, № 21 (ქუთ. მუზ. № 1853)].

¹⁶⁸ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 216, № 16 (ქუთ. მუზ. № 1852)].

¹⁶⁹ [გ. ბოკოროძე, V, გვ. 216, № 15 (ქუთ. მუზ. № 1853)].

21. დიდი ფარდა¹⁷⁰. ლამაზი ნახელავი, წმ. ნიკოლოზის გამოსახულებით: „წა ნკლზ“. ქვემოთ ხუცური წარწერაა:

წო ნკლზ შემოგწირე ფა ესე წულუკიძის ასულმან და ქსნის ერისთვის სძალმან მარიამმან სულისა ჩემისა საოსად და შეილთა ჩემისა სადღეგრძელოდ. ჩემე წელსა მარტის 8 დღესა. (=1845).

22. დიდი დაფარნა. 75X85 სმ., ზედ სირმითა და ოქრომკედლით ამოქარგულია გარდამოხსნა. ირგვლივ შემოუყვება ასომთავრული წარწერა¹⁷¹:

ქ. შენ: უბრალოთა: სიკვდილისაგან: დამქსნელო:

წო: ნიკოლოზ: შეიწირე: დაფარნა: ესე: ცნის: ბე
დამცის: ნაღვაწი: ვინც: იხილოთ: შენდობას: მიბრ
ძანებდით: ღთსათნ: ქქს. ტქ: ან.

23. საბუხრე წყვილი, სირმითა და ოქრომკედლით ნაქარგი.

24. დიდი დაფარნა, ატლასზე სირმითა და ოქრომკედლით ნაქარგი¹⁷². შუაში გამოსახულია იესო ქრისტე (იწქე), კუთხეებში—ოთხი მახარობლის ემბლემა. ქრისტესთან მთავარანგელოზები. წარწერა: „მიქელ გზლ“. ანგელოზთა სამწერობლებზე: „წა არს“.

ირგვლივ შემოუყვება ბერძნული და ქართული წარწერები:

...ამიფარე: ჩნ: ღო.

საფარველითა: ფრთეთა: შენითა:

ჩრდნ: ჩგნს: ენი: მტრენი და ბრძოლხე:

და სიმშვიდე ფტურე...

25. მეორე დაფარნა. შუაში ქრისტე ემანოელი ბარძიში, მისი ოთხივე კუთხივე ანგელოზები: „რაფლ, „გაზლ“, „ურიელ“, მხელ“¹⁷³.

ხუცური წარწერა:

დაფარნა: ცანი: შეენიერებამან: შენმან: და ქებითა:

მისითა აღივსო: ქევანა: ქკი: მქ: ა: ზ.(?)

¹⁷⁰ [ა. ქუთათელაძე, მოამბე, VII, გვ. 51].

¹⁷¹ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 216—217, № 23 (ქუთ. მუზ. № 1863)].

¹⁷² [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 218, № 26 (ქუთ. მუზ. № 1857)].

¹⁷³ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 217, № 24 (ქუთ. მუზ. № 1855)].

26. მესამე დაფარნა¹⁷¹. შუაში ქრისტე ემანუელი ბარძიმში. კუთხეებში სიმბოლიური გამოსახულებები. ასომთავრული წარწერა:

ო სუფევა შეენიერება შეიმოსა შეიმოსა უნ
ძალი ა გარე ეირტუა ქკი მ. ქ. ძ. ზ. (?)

ნიკოწმინდის ხელნაწერები

1. წმ. ნიკოლოზისა და მარიამ მეგვიპტელის ცხოვრება¹⁷², ეტრატზე გადაწერილი XI საუკუნეში, ერისთავთ ერისთავის იოვანე დადიანის თაოსნობით. 22×14 სმ.

აირველ გვერდზე სინგურიტ, ნუსხახუცურიტ სწერია:

წო: მღდელთ მომღუარო

ნიკოლოზ: მეოხ: ეევ წე

ლთისა: მეუფისა: ეე: იგნე: და

დიანსა: რ: კშტდ: გაქეს: კად

ნიერებაჲ: წე: ქცსა: რნ: ილ

უაწა: სიუჟარულისათჳს

შნისა: და აღწერა: ანგელო

ზებრი: მოქლქბა: შნი: და: წა

რუმართე: ელსა: ზა: კეთილსა

სულიერსა: და კორციელ

სა: და: დაიცევ: მპეიდობით:

ამ სოფელსა: და: დღეგრძე

ლებით: მეოსცბითა:

შნითა: ან: —

ქარაგმების გახსნით:

„წმიდაო მღვდელთმოდღუარო ნიკოლოზ, მეოხ ეყავ წინაშე ღმრთისა მეუფისა ერისთავთ ერისთავსა იოვანე დადიანსა, რამეთუ ქეშმარიტად გაქუს კადნიერებაჲ წინაშე ქრისტესა, რომელმან ილუაწა სიუჟარულისათჳს შენისა და აღწერა ანგელოზებრი მოქალაქობაჲ შენი, და წარუმართე ყოველსა ზედა კეთილსა, სულიერ-

¹⁷¹ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 2:7—2:8, № 25 (კუთ. მუხ. № 1856)].

¹⁷² [ა. კუთათელაძე, მთაბე, VII, გვ. 46; ნიკოწმინდის ხელნაწერების შესახებ იხ. ე. ნიკოლაძე, ხელნაწერთა აღწერილობა, ტ. I, №№ 162, 163, 164, 165, 171].

სა და კორციელსა და დაიცევ მშვიდობით ამ სოფელსა და დღე-გობელობით მეოხმბითა შენითა, ამინ“.

2. გულანი. in=4°, დიდი ზომისა, ქალაღლისა. გადაწერილია იმერეთის მეფის გიორგი II-ს დროს, 1562 წ. ბერის ზოსიმე კარგარეთელის ხელით, ნუსხახუტურად¹⁷⁶.

3. სახარება. in-4° ქალაღლზე ნაწერი¹⁷⁷. ნუსხახუტურით, ორ სვეტზე. ყდა ხისა აქვს, შეტყავგადაკრული. ხელთნაწერი დაშლილია. წიგნი ჩადებულია მშვენიერი ქედური ხელობის ვერცხლის ბუდეში. ამ ბუდის პირველ გვერდზე გამოქანდაკებულია ჯვარცმა, თანამდგომები მარიამითა და იოანეთი; ზემოთ ორი ანგელოზია. ჯვარს ქვემოთ ადამის თავი მოჩანს. ჯვარცხულის ზემოთ აწერია: „ი^o ჯ ქ^o ე მეუფე ჰურთა“. იმ პატიოსან თვალთაგან, რომლებითაც ყდა ყოფილა შემკული, დარჩენილია მხოლოდ ორი ამეთვისტო და ერთი იაგუნდი. მეორე გვერდზე გამოსახულია: შუაში ჯოჯოხეთის წარტყვენა წარწერით: „აღდგომა“ საფლავს აწერია „საფლავ [ი] ქ^o რი“, იქვე ლოდზე ზის ანგელოზი, რომელიც ორთა დედათ ამცნობს ქრისტეს აღდგომას. გვერდებზე გამოქანდაკებულია ოთხი მახარობელი (წარწერებით: „მ^o თე, მ^o რ^o კოზ^o, „ლუკა, „იოვანე“).

სახარება გადაწერილია, როგორც ქორონიკონი გვიჩვენებს, 1581 წელს და არა XIII საუკუნეში, როგორც ნ. კონდაკოვს ჰგონია, ან 1192 წ. თუ 1724 წ., როგორც შეცდომით განუმარტავს ალ. ხახანაშვილს პ. უვაროვას გამოცემაში.

ქვედა გვერდის ვერცხლის ფირფიტაზე შემდეგი წარწერაა:

ჰი. დიდო. მღდელთმოდო. წო: ნკზ. გვ
დრბთ. ჩენ. დ^oთ: წულუკიძე და თა. მეცდრე: ჩენი
ლაშხის. მელისა აული. ფრსნგი ჯვარ და. მ
ენი. ჩნი. რნ. მმოგწირეთ: წა. ესე. სხრება რა.
მეოხ. გქმნეს. წიძე: ღისა: ამინ. ული

შიგნით, ვერცხლზე:

წ მე დ^oთ: წულუკიძემა: მევსწირე: სახრება: ესე: ტაძრსა:
წ^oს: ნიკლზსა: ვინ გინდ: გამოაჭუას: ანუ ებისკპოსთა: და
ანუ: მღდლმნაზონთ: ანუ: დიდებლთა: და: მირეთა: რისხავსმცა:

¹⁷⁶ [ა. ქუთათელაძე, მოამბე, VII, გვ. 50].

¹⁷⁷ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 219—220, № 36 (ქუთ. მუზ. № 2095); ა. ქუთათელაძე, მოამბე, VII, გვ. 48; Н. Кондакови Д. Бакрадзе, Опись..., გვ. 62; П. С. Уварова, МАК, IV, გვ. 139—140]

ღ-ი: და: ენი: წნი: ზეცისა: და ქვეუნიანი: ჩენთ: ნაცლადმცა:
განიკითხვიან: ა-ნ.

მეორე ფირფიტაზე, შიგნით:

მღდელთ: ღმრთ: წო: ნ-ეს: გრდთ მე წულუ
კიძე: დ-თ: თა მეცდრე ჩმი ფარსანგი ჯავარ.

პირველ ფურცელზე სინგურით დახატულია ჯვარი. ასევე
სინგურით არის დახატული თავსართები და მეთაური ასოები
თითოეული სახარების დასაწყისში, ლუკას სახარების სარჩევი თა-
ვების ბოლოს ტექსტის ხელით წერია:

მრ-კზ შ-ე ღ-ო სლთ ვრ-ცთ

ხელნაწერს ბოლოში აქვს სახარებათა სარჩევი, ღოლო მის
შემდეგ—ბოლოსიტყვაობა:

ღ-ო და საშინელო წო მღდელთ მღ-რო მ-ლ ჯდლო ნკლზ
ცხელო თქნ მრ დატული შემოგუწივართ დ-თ წულუკიძე და
მეუღლე მ-თი ლაშისის შვილის ქალი თ-ვითა და შვილითა
ჩ-ნდა სადღეგრძელოდ და ს-ლისა ჩ-ნისა სოხად აქა და სენოსა
მეოს გვეყვანით წ-ე ქ-ეს დ-ისა. დაგაწერინეთ და შემოგწირეთ
წ-ა ნკზს ესე წ-ა ოთსთავი და მოვაქედინეთ ჩ-ნად სადღეგრძელოდ
აქა და სენოსა საცხოვრებლ-დ ა-ნ: ვინადა და რამანდა კ-ცმან
ქ-ან ო-ნ კ-ლ ეოს გ-მოგუმ-დ თქნ წო ნიკ-ლზ ჰქითსეთ
რისსვით თქნითა: და ჩ-ნად მუქჟადმცა გაიკითხვის მანდ
მეორედ მოსლვასა: დაიწერა წ-ა ესე ოთსთავი ინდიკტონსა
მეფეთ მეფისა გ-ის ეამში და: ქ-ენსა: ს: ა: თ: [=1581].

ქვემოთ წერია:

აბესალამს ქვარიანსა ც-დენი ნისნი მ-ნდნეს ღ-ნ ა-ნ.

4. კონდაკი¹⁷⁸. ქალღმრთე ნაწერი XVII—XVIII საუკუნის
ნუსხახუტურით. უდიანია, მაგრამ დაშლილია. ერთ ადგილას
ტექსტის ხელით მიწერილია;

ღ-ო შ-ე ც-ი მასრობლ-ი სუციმცილი სს-ფელ მნ-ს ა-ნ.

¹⁷⁸ [გ. ბოკორიძე, V, გვ. 221, № 42 (ქუთ. მუხ. № 2101)?].

5. კონდაკი¹⁷⁹. ქალღმერთი დაწერილია XVIII საუკუნის ნუსხახუცურით. ყდიანია. ბოლო აკლია.

6. კონდაკი. იმავე ხელათ გადაწერალი, თავი და ბოლო აკლია.

7. „თთვენისა“¹⁸⁰ ნაწყეტი. სულ 33 ფურცელია, in folio, საშუალო ზომისა. ნაწერია ქალღმერთი. ორ სვეტად. XVII—XVIII საუკ. ხელათ. აქვეა შესახა წმ. ნიკოლოზისა, თქმული ანდრია კრიჭელის მიერ. მე-9 ფურცელზე, ქვემოთ, ტექსტის ხელით წერია:

წო ნიკოლოზს სასუფეველი დაუშვდრე ჩიჯავადის ქალს ანას: ქრისტეანე და ღვთის მოყვარე არის და ჩემს ველის კაცის მოპატაკე. ამ წიგნის წერასეჲ კარგა ველს გვწუობდა, ღნ აცხოვნოს:—გინც შენდობა უბრძანოთ ღნ თქნც შეგინდოს:—

8. პეტრეს და პავლეს წამებ¹⁸¹. ეტრატზე ნაწერი, ნუსხახუცურით. თავი აკლია. ტექსტი იწყება „გ“ რვეულით, რვეულში 8 ფურცელია. პეტრეს და პავლეს ამბავი თავდება შეხდეგი 14 რვეულის მეექვსე ფურცელზე, ასე რომ წამების ამბავი ამჟამად შეიცავს 13 1/2 ფურცელს. ბოლოს ტექსტის ხელით სწერია:

ქე ღო მკობებითა წთა მოჰიქლთა აკურთხე... ივანე ინჩუსისძე. მოღუწე ამის წიგნისა:—

იენანსა: კო: და დეკეებერსა: კჳ.

იმასსერენ ესე მოციქულთა წამებანი

და ლოცვა უკეთ:—

შემდეგ იწყება:

სიმცნე და წამება წდრისა თესი.

9. მარხვანი. in quarto, უყდო, უთავბოლო, ნაწერია ქალღმერთი, XVIII საუკუნის ნუსხახუცურით.

10. დავითნი. დიდი ტანისა, in folio, ქალღმერთი ნაწერი, ნუსხახუცურით. ორ სვეტად. სულ შვიდი რვეულია, ბოლოში უწერია:

¹⁷⁹ [გ. ბოკოროძე, (V, გვ. 221) გარდა კონდაკისა № 42 აღნიშნული აქვს კიდევ ერთი, № 45].

¹⁸⁰ [გ. ბოკოროძეს აქვს რამოდენიმე „თთენი“, იხ. V, გვ. 221, №-ებ 37, 49, 50].

¹⁸¹ [ა. ქუთათელაძე, მოამბე, VII, გვ. 54—58 (ა. ქუთათელაძის პუბლიკაციაში „მოციქულთა და წმიდათა ცხოვრებანი“)].

ორ იქ ქე ღო აცოცხლე ადღეგრძელე კელმწიფე მეფეთ
მეფე გი ორთავე ცხოვრებასა შა ან. ამისა მწერალსა იკიმს
ჭნბრისძესა [=იოაკიმს ჭუმბურისძესა] შნს ღნ. დაიწერა წნი
და სლთა განმანათლებელი დავითნი ესე ქქნსაჲ (sic): სნიგ:
ნებითა ღმთა თუშსა მრტსა იქ. 'გათაგდაჲ (sic): სონიძეს
კრგროელსა შნს ღნ ვინცა ჩნ მოგვცენოთ თქნცა შნს
ღნ ან:

ამას შემდეგ იწყება სულ სხვა ხელითა და სხვა ქალაღზე
წაწერი, რომელსაც თავი აკლია. იწყება სხვადასხვა დღეთა მოსახ-
სენებლებით, ხოლო თავში კი ყოვილა ქართველ მეფეთა მოხსე-
ნებანი, რომელიც ჩვენ ძლიერ საყურადღებოდ მიგვაჩნია და აქ
მოგვაქვს, რაც კი შემორჩენილია:

1. „... ი და კურთხევა მათი: მართლმადიდებელთა მეფეთა
დაჩისი¹, ფარსმანისი² და ფარსმანისი³, ადარნასესი⁴, ბაკუ-
როისი⁵, არზილასი⁶ და ადარნასესი⁷ სკნს იყავნ კსენებაჲ: —

2. არზილ მეფისა და მოწამისა⁸ სკნოს:

3. მართლმადიდებელთა მეფეთა ბაგრატიისი⁹, გიორგისი¹⁰
სკნს გს:—

4. [დითისი¹¹, ბაგრატიისი¹², გიორგისი¹³, [დავითისი]¹⁴,
მეფეთა შარის წარჩინებულისაჲ, რომელმან ბრწყინვალე
ჰყო სჯული ქართველთა და აღიდნა ეკლესიანი ღმრთისანი
სკნს იყავნ კსნჲ:—

5. დიმიტრისი¹⁵ მართლმადიდებლისა მეფისა, რომელმან
მონაზონებისა ღუაწლთა შინა სრლ (სრლ) ყო საწუთო ესე
სკნს იყ:—

6. ღთის¹⁶ მართლმადიდებლისა მეფისა სკნს იყ:—

7. თამარ თომაჲ დასა დედულისა და მფისა მონაზო-
ნებისა ზეშთა განბრწყინებულისა¹⁷ საუკნს იყვნ:—

¹ ვახტანგ გორგასლის ძე დანი უნდა იყოს (491—514); ² ფარსმან V (528—542); ³ ფარსმან VI (542—557); ⁴ ადარნასე I (639—659); ⁵ შეიძლება ბაკურ III იყოს (557—570), თუმცა კი ეს ქრონოლოგურ რიგს დაარღვევდა.

⁶ არზილ II (668—718);

⁷ ბაგრატ III (930—1014); ⁸ გიორგი I (1014—1027); ⁹ შეიძლება დავით

კერთაშალატი იგულისხმებოდეს (†1021); ¹⁰ ბაგრატ IV (1027—1072); ¹¹ გიორგი

II (1072—1089); ¹² ეს სახელი გამოტოვებულია, მაგრამ ეპიტეტები ცხადყოფენ,

რომ დავით აღმაშენებელს შეეხება საუბარა; ¹³ დიმიტრი I (1125—1154);

¹⁴ დავით V, დიმიტრი I-ს ძე (†1155); ¹⁵ დავით აღმაშენებლის ასული, შირ-
ვანშაჲ აღსართანის ცოლყოფილი (†1150).

8. გიორგის (გ¹) მართლმადიდებლისა მეფისა¹ პანგრა-
ტოვანისა სკ²ნს:—

9. [შ]ვილისა მათისა თამარ მეფისა დედოფლისა² და
თვთმპყრობელისა ყოვლისა აღმოსავლეთისა და საქართვე-
ლოსა სკ²ნს:—

10. ლ³თივ გვრგვონოსნისა მეფეთ მეფისა ალექსანდრე ყო-
ფილისა³ აბრკმისი სკ²ნს იყ⁴ნ:—

11. ლ³თივ გვრგვონოსნისა მეფეთ მეფისა კოსტანტინე
ყოფილისა⁴ კვრილესი სკ²ნს იყ⁴ნ:—

12. თანა მეცხედრისა მათისა დედოფლთ დედოფლისა
თამარ ყოფილისა თეკლასი სკ²ნს იყ⁴ნ:—

13. ლ³თივ გვრგვონოსნისა მეფეთ მეფისა დავით ყოფი-
ლისა დამიანესი სკ²ნო იყ⁴ნ ვს⁵ნბაჲ⁶

14. გიორგი ყოფილისა⁷ გერასიმესი სკ²ნ იყ⁴ნ ვს:

15. თვთ მპყრობელისა ლ³თივ გვრგვონოსნისაჲ (sic) მეფეთ
მეფისა:— სახელი მრავალმცა არიან წელნი სუფევისა მისი-
სანი:—

16. ბატონისა ბაგრატისა მრავალმცა არიან წელნი მათ-
ნი:—

17. თანაწეცხედრისა მათისა დედოფლის ელენესი მრა-
ვალმცა არიან წელნი მათნი⁸:—

18. ძისა¹⁰ მ⁹თისა ბატრონისა ერეკლესი და არჩილისი¹¹
მრავალმცა არიან წელნი მ⁹თნი:—

19. ბატრონისა ალექსანდრესი და თანა მეცხედრისა მათი-
სა ბატრონისა ელენესი და ძეთა მათთა მრავალმცა არიან
წელნი მათნი¹²:—

ზეკათა მეუფეო ქუეყანისა მეფენი დაიცავენ:—

¹ გიორგი III (1156—1184); ² თამარ მეფე (1184—1112); ³ ძნელი საფიქ-
რებელია, რომ ეს იყოს ალექსანდრე დიდი, მცხეთის განმანახლებელი, ვინაიდან
ვიციტ, რომ ბერობაში მას ათანასე ეწოდა. შეიძლება აქ იგულისხმებოდეს
ალექსანდრე, გიორგი VIII-ს ძე, კონსტანტინე III-ს ძმა. ⁴ ეს აზრს კონსტან-
ტინე III (†1503), რომლის ბერად შედგომა და კვრილედ წოდება ჩვენთვის სოუ-
ლიად ახალი ცნობაა. ⁵ კონსტანტინე III-ს ცოლს მართლაც თამარი ერქვა,
მაგრამ მისი გამონახვენება და თეკლედ წოდება აგრეთვე ახალი ამბავია ჩვენთ-
ვის. ⁶ ეს არის დავით X, რომელიც მართლაც შედგა ბერად, დამიანეს სახე-
ლით, 1522 წელს შემდეგ; ეს ფაქტი სხვა წყაროებიდანაცაა ცნობილი. ⁷ გიორ-
გი IX, რომელიც 535 წელს შედგა ბერად, გერასიმეს სახელით. ⁸ ეს უნდა იყოს
ბაგრატ მუხრანბატონი (1512—1539). ⁹ ბაგრატის ცოლს ელენე ერქვა. ¹⁰ დე-
დანში შეცდომით „წიაჲ“ სწერია. ¹¹ ერეკლე და არჩილი ბაგრატიისა და ელენეს
შვილები იყვნენ. ¹² ძნელია დანამდვილებით თქმა, თუ რომელ ალექსანდრეზეა
აქ საუბარი; უფრო კი იმერთა მეფის ბაგრატ III და ელენეს შვილი უნდა იყოს
(Hist. de la G^é, II, 2, p. 642).

„ქართლისა“¹⁸² პატრიარქნი: — იესი (= იოანესი), სამოელისი, ნიუსი (sic!), ევლალისი, პესი (= პეტრესი), სამოელისი, ზელქიზედეკისი, ოქროპირისი, გისა (= გიორგისა), გბრიელისა, პესი (= პეტრესი), ევსტრტისა, გრისი (= გიორგისი), დიმიტრისი, პასილისი, იესი (= იოანესი), სჰმონისი. ღე იფთა: ქზ.: ზელქიზედეკისი სჰნ: —

[ღ]ა ყრისა აღმოსვლეთისა. პატრიარქთაჲ სჰნ-შცა არს აჰსნბლი და კზჲ მთი.

წრისა და ღთ შემოსილისა საბჲ: ქკზისა და ყრლისა სა-ქართველოს პატრიარქისა სჰნს: —

წრისა გლბერძნისა არსენისი: მიქელ მირიანის ძისა: ქკზისა სჰნო: —

წრსა მშთ მთვრისა და ღთ შემოსილისა აღმოსავლეთისა და ყრლისა საქართველოსა მშთ მთვრისაჲ სჰლთა თჳთმჰყრობლისა და პატრიარქისა მრვლმც არან წელნი მონი: —

რნ დაიცვას წჲ მეფე მთი: წნ სამეზამნ ესენი აღიდნა: —

ამ ნაწილში არის კვანკოსი, რომელშიც სამი ისტორიული ფაქტია აღნიშნული (სხვა, არა ტექსტის ხელით, მაგრამ აგრეთვე პუტურით):

ქკნსა: რჰე (= 1457). აქა კოსტანტიპოლი დაიჭირეს ხუან-პარიანთაჲ (sic!).

ქკნსა: ს (= 1512). აქა მოვიდენ თათარნი ქუთათისი და ჯელათი დაწუეს.

ქკნსა: სეგ (= 1604). აქა გარდაიცვალა ყთა მეფე უბატოისნესი ყოვლით ზნეობით შემკული და აღსავეყ ყოვლითა საღთოთა სწავლულებითაჲ მრავალჯერ გამარჯუშული მძლე-თა მძლე მეფეთ მეფე როსტომ ღე კოსტანტინესი და ელენესი ვინცა შენდობით მოიხსენოთ ღნ თქნც მოგიხსენოს მეფობდა აცამეტ წელ.

კვინკლოსის ბოლოს ტექსტისავე ხელით სწერია:

ქე ღო ადიდე სწლითა ღა პრციათა ორთავე შინა ცსორებათა ღთივ გვრგვინსანი მეფეთ მეფე გიორგი: ან¹⁸³:

¹⁸² ღედღანში შეცდომით წერია „ქართლისა“: ასომთავრული „მანია“ მიწერილი „ქანის“ მაგიერ.

¹⁸³ ეს უნდა იყოს იმერეთის მეფე გიორგი II († 1585).

შემდეგ იწყება სხვა ქალაქზე და სხვა ხელით ნაწერი: „იბაკონი წისა ლთისმშობლისანი სალამისთონი სავედრებელნი“, ხოლო შემდეგ სხვა საგალობელნი და სადიდებელნი. ეს ნაწილი უნდა შეიცავდეს მთლად საგალობლებს. ხელი XV—XVI საუკუნეებისაა. კარგადაა ნაწერი, ბოძებიცინზე. შუა ტექსტში ერთ ადგილას ტექსტისავე ხელით სწერია:

ჩსეტიქსა მანოელსა მაწეურელსა შნს,

მეორე ადგილას იგივე ასეა განმეორებული:

მწოლსა (= მანოელსა): მწეურელსა დღეგრძელობით ცოდვანი მათნი შეუნდნეს ღწ¹⁸⁴.

აშიაზე მერმინდელი მხედრული ხელით მიწერილია:

ღმერთო შეიწყალე: იოვანე: პატარაძე: და: მეუღლე: ძისი: თანანა:

11. თ თ ე ე ნ ი, დიდი, in folio, ნაწერია ნუსხახუცვრით, ორ სვეტად. ხუთ წიგნადაა შეკრული. შეიცავს თორმეტ თვეს, მაგრამ მოუვლელობისა გამო წიგნები დაშლილია, ფურცლები ამოცვენილი და დანოტივებული-დამაალი. ერთი წიგნი სულ უყდოა, სხვებს ბევრ ადგილას აკლია. გადაწერილია 1562 წელს. უკანასკნელი წიგნის იოლოს ტექსტისავე ხელით წერია:

დიდება ღმერთისა სრულმოყოფელსა ეოვლისა კეთილისასა სრულიქმნეს სულთა განმანათლებელნი თორმეტნი თუშნი სრულნი გულსმოდგინებითა და ბრძანებითა მეფეთ მეფისა პატრონისა გიორგისითა: — და პელითა ჩემ ცოდვილისა სოსიმე მონაზონისითა: ქორანიკონსა (sic): სმი:; თუშსა მარტსა ოცდაათსა დღესა პარასკევსა: მარტით ოცდაექვსითგან ვიდრე აქამოდე: — ღწ აქმარე ეს წიგნი დღეთა სიგრძეთა და გამარჯულებასა შა მეფეთ მეფესა პატრონს გიორგის¹⁸⁵. ცოდვილი მათი მონა მოსამსახურე ბერი შეიბრალოს და ნამსახური არ გაუცუდოს: ამისსა უცებაღ

¹⁸⁴ ერთი მანოელ ჩხტიძე 1529 წელს ზონელად დასვეს, ხოლო შემდეგ ნიკორწმინდელად გვევლინა. (თ. ჟორდანია, ქრონიკები, წ. II, გვ. 372—373).

¹⁸⁵ ეს გიორგი არის იმერთა მეფე გიორგი II, რომელიც იხსენიება აგრეთვე ზემოთ აღნიშნულ, კერძოლონიან ხელნაწერში და მის წინდართული ფსალმუნის ტექსტის ბოლოს. ასე რომ ეს ხელნაწერები ყველა XVI საუკუნისაა.

მისრუკელსა კარგარეთელსა სოსიძეს შნს ღნ: მისსა მამასა სნ
(—სჰმონ) ყოფილსა საბას შნს ღნ: მისსა დედასა მარინეს
შნს¹⁸⁶: ღნ: იოვაკიძეს ჭუმბურიძესა შნს ღნ:—

12. საგალობელნი. in folio, ჯაღალდისა უდიანი. ნაწე-
რია ნუსხახუცურად, ორ სვეტად, XVI—XVII სს. ხელით.

13. საგალობელნი. in folio, ჰატარა, ჯაღალდისა, უდი-
ანი. ნაწერია XVII—XVIII სს. ხელით, ნუსხახუცურად. წიგ არის
აგრძევე „საგალობელნი ვარძიის ღვთისმშობლისანი“, ბოლო
აქლია.

14. მეტაფრასი. in folio, ჰატარა ტანისა, ჯაღალდისა,
უდიანი. წიგთავს 184 ფურცელს. ნაწერია ნუსხახუცურად. რო-
გორც ბოლოსიტყვაობიდან ჩანს, გადაწერილია 1808 წელს, ვინმე
ოსეს მიერ. შემდეგი მინაწერი კი გვამცნევს, რომ 1871 წლის 6
აგვისტოს ეს მეტაფრასი ნიკორწმიდისათვის შეუწირავს იმერეთის
არქიეპისკოპოსს სოფრონიოსს.

თავში პირველი ფურცლის მეორე გვერდზე არის მშვენიერი,
ჩართული ასომთავრულით ნაწერი ხუთი სტრიქონი (რომელთაგან
მეორე და მეოთხე სინგურიითაა):

ყოვლითა სათნოებითა განმძეუნებულმან და აღმკობილმან
კაცმან ზეცისა (?) ნაწილისამან ყოვლად სამღუდელომან ნიკოლა-
ოს წისა დიდმან არსიეპისკოპოსმან სოფრონიოს მიბრძანა აღ-
წერა ამა მეტაფრასისა რომელი ესე აღწერე (აქ თავდება ჩარ-
თული) სასელსა ზედა ფრიადითა შრომითა. და იუპუნ მადლი და
მეწევნა ღთისა მფარველ მისსა, მრჩობლთავე შა ცხოვრებათა
ამინ:—

ეპიტაფია¹⁸⁷

ქ: აჰა ადგილი მე

მთნდა: და დავეჰკუდრ

ე: დიდებულან. თვადმნ. წუ

ლუკიძემან: გ: სარდალმნ: ქე მი

რ: დაუფასად. მკვრეტლო: ამის

¹⁸⁶ გელათის გულანის (ქუთათელის სვიმონ ჩხეტიძის ბრძანებით გადაწე-
რილის) წარწერაში იხსენებია: კარგარეთელი სოფრონი, მათი შვილი სვიმონი
გულანის დანწერი და კარგარეთელი სვიმონ მესხი. (ქრ. გვ. 372).

¹⁸⁷ [ა. ქუთათელაძე, VII, გვ. 60].

საფლავ-საო: გბ-ით. შენდობის
 კოფ-დ: რ-ი აწ ვმღებარე
 ობ: ამ-ს: შ-ა: რ-სიკუდილმან:
 მიმ-ჭერა. დბ-ჯ. ჩ-ი: და: აწ
 ლოცვ-სა: ემოქნეობ ე-ტგან
 წ-ე. ღა: ქეს. აქო: ჩეგ. (=1806 წ.)
 : აპრილის: წ:

XV. ო ნ ი

საჯანის კარის წმ. გიორგის ეკლესია

ონში ეკლესია ახალია, მაგრამ შიგ ინახება ორი ძველი ხატი; მთავარანგელოზთა და წმ. გიორგისა.

1. მიქელ და გაბრიელ მთავარანგელოზთა ხატი, ეგრეხლისა¹. 65×52 სმ. მიქელს და გაბრიელს ზემოთ ჯერები აქვთ, ხოლო ხელში ლაბარუმები უჭირავთ. ზემო აშიაზე, შუაში, მედალიონში გამოხატულია იესო ქრისტე: „იო ქე“, მარცხნივ— „წ-ა მ-ქლ“, მარჯვნივ აშია გერმინდელი შეკეთებულია და მედალიონი აკლია. ქვემო აშიაზე წმ. გიორგია, მარჯვნივ აშიაზე— „წ-ა პტ-რე“, მარცხენაზე „წ-ა პ-ლე“. სხვა მედალიონებიც ყოფილა, მაგრამ ესლა მოშლილია.

მთავარ ანგელოზთა შუა ასომთავრული წარწერაა:

ქ წ-ო: მთავარ
 ანგელოზსო: მქლ დ
 ა გბ-რლ: მ-ოს ეევე
 ნით: სამთა: მმთ
 ა: გარაუნის მე
 თა: მქ-ლს: ფურთუ
 სს: და ივანეს: და
 მეთა: მათთ: ორს
 ავე: სსორ
 ებას: წ-ე:
 ქრისტე
 სს

¹ Cf. Brosset, Voyage, XII, გ. 70; Г. II. Чубинашвили, *ქვემოთა ფაქტა* 477 და გვ. 275].

უცარაგმოდ:

„გ. წმინდანო მთავარანგელოზო, მიქაელ და გაბრიელ, მეოხ ეყვენით სამთა ძმათა გარაყანის ძეთა მიქაელს, აურთოხს და ივანეს და ძეთა მათთ ორსავე ცხოვრებასა წინაშე ქრისტესა“

მიტელის მარცხნივ სიმაღლეზე ჩამოწერილია:

ქ: წნო:	ღედ
მოა	იან
გარ	სა: ჯ
(არ) ¹⁹⁹ ა	ა: გ
ნგელ	არა
ოზნო	ანს
: მოს: ე	წე: ქ
(ე)ეჟე ¹⁹⁹	რის
ნით	ტეს
ორთ	ა: ო
ა მმა	რსა
თა: ს	ვე:
ო სს	ცსო
გი	რებ
ს მეს	ასა.
ა: ჯო	

უცარაგმოდ:

„ქ. წმინდანო მთავარ ანგელოზნო, მეოხ ეყვენით ორთა ძმათა სოსაგისძესა ჯოღელიანსა და ვარდანს წინაშე ქრისტესა ორსავე ცხოვრებასა“.

2. წმ. გიორგის ხატი¹⁹¹, მოოქვრილი ვერცხლით მოქედილ, 69X51 სმ. XIV საუკ. წმინდა გიორგი წარმოდგენილია ზეზე

¹⁹⁸ ეს ორი ასა განმეორებულია შეცდომით.

¹⁹⁹ აქ მეორე ასა მოჩანს მჭრალად.

¹⁹¹ [Г. Н. Сысыйахонидзе, კვლევა, გვ. 261: გ. ჩუბინაშვილი, აღბობი. ტაბ. 61—62; ხატი ინახება საქ. სსრ. ხელ. სახ. მუზეუმში].

ზღგომარე, სრული ტანით, შუბითა და ფარით. ხატის ფენგები და ეზო შემკულია ხლართულებით. წარწერა: „წ-ა გ-ი“. ამას შენდევ სევადით მხედრულით აწერია: „მ-ვ-რ-ო-წ-მ-ე ს-ფ-ნ-ა“. ზეოთ აშიაზე გამოხატულია ვედრება, წარწერებით:

„I C X C“, M P Θ V, „წ-ა. ინ-ე“
მარცხენა ფენგზე: წ-ა პ-ტ-რ; მარჯვნივ: წ-ა პ-ა-ვ-ლ-ე ქვემო ფენგზე: „წ-ა ი-რ-ნ-ე“ „წ-ა მ-რ-ნ-ე“, „წ-ა ბ-რ-რ-ე“.

ონის ეკლესიის ხელნაწერები

1. სახარება. 24×20,5 სმ. დაწერილია ეტრატზე ორ სვეტად, XIV—XV საუკუნეთა ნუსხახუცურით. სათაური და მეთაური ასოები სინგურითაა დაწერილი. ყდა ტყავგადაკრული ხისაა, გატეხილი. ხელნაწერს ბოლოში დართული აქვს სარჩევი. ერთ ადგილას სარჩევეში წითლურით სწერია: „ლცვა: ყვთ: გლზკისა: გნსთს: რნ ვთარგმნე სხრბჲ“ ამრიგად, სახარება გიორგი მთაწმინდელის რედაქციისა არის. არის რამოდენიმე წარწერა, ტექსტის ხელით გამოყვანილი მათეს სახარების ბოლოს:

1. „დბა ღ-ა მოქმედსა

ენისა კთლისა

ან იეგნ:“

2. ამისსა მწერალსა

ნიკლზს შნ ო-ო ღ-ო

ენი ცდვნი მისნი ან“.

3. ლუკას სახარების ბოლოს:

ეთა ღთა მდღ-ითა შეუიდვნეს ღნ ნიკლზს

ამისსა მწერალსა: გინცა თქას მს-ცა

შნდვნს ღნ:

ღნ იცის ამისებრი ოთხთ-ვი ქართლს

არა მეს. და უმრთლესი:

ამისა სიკეთისთს ესთენი მოვიჭირვე

რლ ორსა წელსა ვწერე: და ვამოწმე:

ქართულთა ოთხთ-ვა სიკეთისთს:

4. მარკოზის სახარების დასაწყის ფურცელზე, ქვემო აშიაზე XIV—XV საუკუნის მხედრულით, მაგრამ გადამწერის საკუთარ ხელით სწერია:

ვაშე: ჰელი: მითრთის: შემინდვეი ღმერთო და მარკზ.

5. ერთ ადგილას ტექსტის ხელით აშიაზე სწერია სიტყვების განმარტება:

ვაშკარანი — საბელსა ჰქვან ხ ბალანტი ტომარას ნკჳს
შნ რ ღო ან.

იოანეს სახარების რამდენიმე რვეული სხვა ხელით და მეღ-
ნით არის ნაწერი. წინ უწერია:

ამს ქუტმოთ ინჳფესა სწეგდი: ვე საძიებულთაჲდე:

მერმინდელი ხელით მინაწერები:

6. მათეს სახარების ბოლოს, ხუცურით:

ესე ოთხთავი სასარბჲ

წედის ცისე¹⁹² რომ: აიღო ერისთჳმნ.

მძინ წულუკიჲმ წაიღო: მე ლელ

ა: ჯიბრიაშვილის ქჲმნ.

დავისსენი. ღო და ოთხნო თჳნო სხრებისნო: მათჳ

მარკოზ

ლუკაჲ

და ინე

ქე:

ლე

ლა

და მეუ

ე მისი:

ბასილი

აქა და მს

საკნოჲს ორთაჲე ცხრბათ

შა. ვინცა მენდობაჲ ბრძანოთ ღნ თჳნც

შეგინდოს ან;

7. მარკოზის სახარების ბოლოს, ხუცურით:

ქ: ლუდისა¹⁹³ ღთის მშბლისა ხატნი და წიგნები წაჲდა თათ-
რობასა ბერცისეს და ესე ოთხთავი სორაულსა ეპოვნა: ხლჳსა
სორაულისა: ივანაჲსა და მისთა დედა მმთასა შნდნეს ღნ ან:—

¹⁹² წედის ციხე და სოფ. წედისი რაჭაშია, ოსეთის საზღვარზე. ამ სოფელ-
ში წინათ რკინის მადანს ამუშავებდნენ.

¹⁹³ ეხლა ამ სოფელს ლუნდას უწოდებენ.

ფარესაულისა დედისა მისისათჳს დვალეთს გაეგზავნა გას-
სეიჯლად და ღჳჭისმგილისა წაერთუა სლსა ღჳჭისმგილისა
კჳრიკაჲსსა და მისთა დედა მმთასა შნდნეს ღნ ან: ვინცა გა-
მოაუკას დედისა ღთისა ეკლესიასა რისხავსმცა მმა მე და სლნი
წა: და ედ წა ღთის მშბლი: და ამაჲცა უოხთაჲისა (sic) მად-
ლი და დაისჯების სლი მისი: ვინცა ამსახუროს კსლმცა არის.

8. ლუკას სახარების დასაწყისის ფურცელზე, ქვემო აშიაზე,
გვიანა მხედრულით:

ქ: ღმერთო: და ოთსნო: თაჲნო: სახარებისნო მათე: მარკოს:
ლუკა: იოანე: შეიწყალე გიორგი: რაზმაჲე ან უფალო:

9. იოანეს სახარების დასაწყისის ფურცელზე, ქვემოთ, ხუცუ-
რიოთ. სხვა ხელით:

ბატასა შნს ღნ ან

10. იოანეს სახარების სარჩევის ბოლოს ნუსხახუცურიოთ:

ქ: ამისა მომგებელსა გიწა და მისა მეუღლესა გულქას შნს ღნ
ან: და მესა მმასა ფარზადსა და მისა დედა მამასა შნს ღნ
ან: ვინცა ბრძნოთ: თქვენცა შეგინდნ ღნ ამინ.

11. ქვემოთ, სხვა ხელით:

ბატოსა: აღდეუფარსა (sic) შნს ღნ ან იახათუნს შნს
ღნ ან. ზაქარისა და მისა მეუღლესა თეორისა შნს ღნ: ან:
იოანეს შნ ღნ ან.

12. მარკოზის სახარების ბოლოს, ხუცურიოთ:

მო და: მღლო: ამ ოთისთაჲისო: შე ცოდვილი მრკოზ
მოფრდიკონი.

II. საგალობელი. 28×19 სმ. თავი და ბოლო აკლია აქა-
ნა ლია ზუაჲიცი. ნაწერია ქალაღზე, ნუსხახუცურიოთ. ნაკლული
ღვთ. ლები შევსებულია XVIII საუკუნის ხელით. ყდა ხისა აქეს,
ტყუ ჯადაკრული. ხელნაწერი ეკუთვნის XVI—XVII საუკუნეებს.

III. კურთხევაანი. 21×15,5 სმ. ნაწერია ქალაღზე, ნუს-
ხახუცურიოთ. სათაურები სინგურიოთ სწერია. თავში აკლია ცხრა
რეჲული. ყდისა მარტო ერთი პირია დატული... ბოლოს უწერია:
103

განსრულდა წ^ა ესე კურთხევანი ჯელითა ცოცვილ მღუღელ
ჩაჩიკასპვილის ნიკოლოზისაჲთა. უფალო იესო ქრისტე შემიწყა-
ლე მე: აღესრულა მარტს კბ. ო^ა ნებითა: ქ^ს: უმე: (=175ხ).

XVI. ბ ა რ ა კ ო ნ ი

ეკლესიის წარწერები

1. დასავლეთის კარს ზემოთ. მხედრულ-ბუცური,
გრეხილიანი წარწერა:

1. ქ: მხსრეკელი: ქვისა: აჲ ეკლესიისა: მაჲნებელი¹⁹⁴
მჲა ერისთვისა: ქ^ს: 1753.
2. ქ: ქმნილ ნაშბო: იოაკიმისო: რომლისა: შორის:.
3. იშთსიფა: სიბრძნეჲმან: მამისაჲმან: და ღაიკარვა:.
შენ: შორის: სიძალდეჲმან:.
4. ღთაებისაჲმან: და სორც: მესსმულ: იქმნა:.
მცხებელი: ს^ს: ღ^ო: ცხებული: და მუის:.
5. მეფად: იქმნეს: სამნივე: ესე: მიღება: მეოფობა:.
და განმტობა: სიტყვისა: ღ^ა: და ესრეთ: გ
6. ულის: სჲა: იუოფები: წ^ა: ქალწულად:.
ამისთვის: შენ: და მისა: შენისა: მიერ: თიხა:.
ზელ ილმან: რაჲის: ერისთავმან: როსტომ:.
აღვაგე: ეკლესია: შენი: რ^ა: შენა: დეჲისა:.
ჩემისანი: ილაღვიდეს
7. ჩემოვის: და დამადგინეს: მე: მცველად: გენახთა:.
შინა: და სავენახე: ჩემი: ვერა: დავიტევ: თვინიერ:.
8. მფარველოაინა: შენისა: ამისათვის: ძცვე: და სჲა-
რეგდ: თანა: მეცხედრით: ჩემით: წულუკიძის:.
ასუ
9. ლით: მარიამით: და ჰირშმო: მით: ჩემით:.
გიორგით: და სასუ: რით: მეთოღით: და
ასულთ: ჩემით:.
10. ანა: მელანია: და ევფემიათურთ: დღესა: მას:.
მართლ: მსაჯულობისასა: ამინ: ქ^ს: აქეთ:.
ქ^ს: ჩუნგ:

¹⁹⁴ ეს სამი სიტყვა ჩართვითაა ნაწერი; [ამ წარწერაში მხოლოდ პირვე-
ლი სტრიქონია შესრულებული მხედრული დამწერლობით, დანარჩენი ასო-
მთავრულით].

2. სამხრეთის კარის თავზე, მხედრულად:

ქ.: ზეცისა: ძალთა: ერისთავთა: ღაშსა: დედისა: მიწისათა: ერისთავთა: ძალასებრთა: შროშითა: კნინ: უმღვინს: შრომელებ: და უნი

ვათსა: იქცხლისა: მტვართველსა: ნივთი: ნივთისა: მისი მის მიერითა მისდა

აღკამობ: რათა: ნივთსა: შორას: მკობასა: ჩეპისა: მქნილთა: ნაცოდებთა: შენდო

ბა: მოვალთ: და გასრწნადთა: წილ: წარუალნი:

ვაზოვ: აწ რომელნი ამას ჩვენ სა: ნაშრომსა: განიცდიდით: რღთა: გიკვარსთ: ღრთა: მმოხელი: მარიამ: ესრეთ: გვ

ავედრეთ: ქერპანთა: უმაღლესთ: ქრისტეს: საუდართ: საუდრისა: ამის აღმაშენებელი

ერისთავთ: როსტომ: აბრაჰამის: წაღთა: განსვენებულ: ჰყავ: დიად: სისარულისა: მიხეხ: სარ

დედოფალთ: ვამოქმედითა: საუკუნოთა: სისარულთა: მარადის: ასარე

3. ჩრდილოეთის კარის თავზე, მხედრულად:

ქ.: აგემებდ: სმესა: ულთა: არსთა: შს რდელსა: ქალწულთ: ქმნაღათა: უადრეს: უშინდესთ:

ტაძრისა: ამგედ ამგე: ძე: შენი: ღამშენად: მჩენი: ჩემი: იესო: ღრთი: ოხად: მიღვაწე:

ერისთავს: როსტომს: მეუღლათ: თვისით: ნამობით: და მისით: მით: და ასულით: სხეულ

ით: სულით: მრჩობლთ: ცხოვრებათ: უნებლად: გვფარევი:

და დესა: დიდსა: მარჯვენით: მდგომ: მეავ:

4. აღმოსავლეთის კედელზე, ჯვარის მარჯვნივ ოთხკუთხედ გამოწეულ ქვაზედ, რომლის ზემოთ პატარა ჯვარია, სწერია მხედრულად:

ქ.: ამისი: ოსტატი
შულავრელი

ავთანდილ: ვინა
ნასოთ: შენდობა
უბრძან
ეთ¹⁹⁵

5. როსტომ ერისთავის საფლავის წარწერა.

როსტომის საფლავი მოთავსებულია კანკელის წინ, სამხრეთის კედელთან. საფლავის ქვა შეიცავს მშვენიერად მოჩუქურთმებულ დიდ ლოდს. შუაში მხედრულად აწერია:

წილსა	ერისთავი სსებათა
ჩღვსა [=1766]	უფროს ცომი ნეტა
ლოდსა ამას ქვეშე	რად განსასვენებე
მდებარე არს ეკკ	ლად საუკუნოდ
ღესიისა ამის აღმა	იქოს სსენება
შენებელი რაჭის	მისი ამინ

ეკლესიის ნიშნები

1. ღვთის მშობლის ხატი ჩვილედით, წამლით ნახატი, შარავანდი პატიოსანი თვლებითა და მარგალიტებით არის შემკული; წარწერა: ΜΡ ΘΥ. ბერძნული ხელობა უნდა იყოს. მოვერცხლილი და მოჩუქურთმებული აშია უბრალო თვლებით შემკული. 50×40 სმ.

2. ხატი ღვთისმშობლის მიძინებისა. წამლით ნახატი, კარგი რუსული ხელობისა.

3. წმ. ნიკოლოზის ხატი, ვერცხლის არშიით, რუსული ხელობისა.

4. ჯვარი ათონური ხელობისა 12 საუფლოთი, უვერცხლო. მშვენიერი ნახელავი, კუთხეებში და გვერდებზე შრავალი წმიდანისა და მოციქულის სახეები და სხვა სცენები.

5. ჯვარი რქისა. ჯვარცმულის ქანდაკებით.

6. ჯვარი დიდი, კანკელის წინ დასადგმელი. XV საუკუნის მეორე ნახევრისა, გამოცემულია ჩემ მიერ¹⁹⁵.

7. ბარძიმი, ფეშხუმი, კამარა და ვარსკვლავი ვერცხლისა.

¹⁹⁵ ეს ორი სტრიქონი ზემოთ არის გადატანილი.

¹⁹⁶ ე. თაყაიშვილი „მამნე ოქრომკედლის კიდევ ერთი ნახელავი“ საქ. სსრ. მეცნ. აკად. მოამბე, X, № 6, გვ. 385—387 თბ. 1949 წ.

8. ორი დაფარნა და ერთი გარდამოხსნა. მონა-
ზონ ზუბოვის ქალის მესტამბიშვილის მიერ ნაკერ-ნაქარგი.

9. გულანი. ძლიერ დიდი, ქალაღზე ნაწერი, ყდიანი. და-
წერილია ორ სვეტად ნუსხახუცურით. ხელი სხვადასხვაა, ზოგჯერ
ძლიერ წერილი, მაგრამ ყოველთვის გარკვეული. ყოველი თვის
დასაწყისში მელნით დახატული თავსართია.

მინაწერები:

დაიწერა პელითა ცოდვილის ღვთ
ტაბუკაძისათ ვა შემძლე იუო:
ამის მწერალსა მახარობელსა მღვდელსა
მუენდოს ღმერთმან.

... იქმნა წა ესე სულთა განმანათლებელი ჰა
რაკლიტონი პელითა ფრიად ცოდვილისა
სკმონ კილეგრიძისათაჲ ბრძანებითა ღის
მოუვარისა პატრონისაჲ ერისთვისა მოძიტასითა:-

... მე ფრიად ცოდვილი ერისთავი მოძიტა
რომელმან ვიგულე და ვიგულსმოდგინე
აღწერად წა ესე და სულთა განმანათლებელი
წიგნი გულანი სასსრად და
საოხად სულისა ჩემისთჳს და მეთა
ჩემთა წარსამართებელად...
[წევვა ვინც გამოასვას მის სასელს].

ღმერთო და ეოვლად წმიდაო ღის მმოებლო
სიმრთელესა და ღღეგრმელობაჲიდ საუკუნოდ
სასუფევეჴს შესასულელად ახმარე წიგნი
ესე გულანი: მოძიტაჲ ერისთავი ან
ო:-

ღმერთო აცხოვნე ერისთავი როსტომ
და მე მისი გიორგი და აბრაჰამის
წიადსა შინა დაამკვიდრე ქრისტეს
აქეთ ათას შვიდას ოთხმოცდა

ააი მარტის სამს აღიწერა

(ეს მხედრულის მერმინდელის ხელით)

ეს გულანი ერისთვის როსტომის არის... (მხედრულად)

სრულ იქმნა ესე თვენახევარი ჯელითა ჩემი ცოდვილი
სა სწ (სვიმონ) მგალობელისაითა...

ღო შე ცი იესე ასათიანი

ღო შე ცი იესე

მოიხსენე ღმერთო ამისი მწერალი იესე ასათიანი
სიძარტლეს მწკედ გეწამე მაგრამ დედა სტეუოდა
თუ ავტელი იუოს და ან აკლდეს ნუ ვინ დამწევეთ

...ღმერთო ასპარე წიგნი ესე გულანი...

შოშიტა ერისთავს

ღმერთო შეიწყალე ამისი მწერალი მღდელი
სახარობელი,

ღმერთო ძლიერო

დაიფარე ერისთავი შოშიტა

რომელმან იწუო წერად სულთა განმანათლე
ბელის ამის წიგნისა...

მოიხსენე უფალო სასუფეველისა შენსა

ელბაქიძე დიაკონი დათიკა (ეს სხვა ხელით)

ღო შე ცოდვილი და საწყალობელი ამისი
მწერალი ნიკოლოზ ბაკურაძე აწ

XVII. ბ ე თ ლ ე ვ ი

ბეთლემის ეკლესიის ხატის წარწერა

სოფელი ბეთლემი ოთხ კილომეტრზეა ნიკორწმინდიდან.

ღვთისმშობლის ხატი¹⁹⁷ ამა ეკლესიისა 54×36 სმ.
ოქროთ მოჭედული ყოფილა, ოქროს პერანგით. ამ ხატის წარწე-

¹⁹⁷ [გ. ბოკორიძე, VII, გვ. 230—231 (ქეთ. მუხ. № 2197)]

რა ხელური, მიმსგავსებით ხელით გადმოღებული მოგვაწოდა
დიდი ხანია სტუდენტმა ალექსანდრე კვიტაშვილმა. წარწერას
ჩვენ ვკითხულობთ ასე:

წ ე ღ: წ ო: ღ ს: მ ლ: სასოებით:
მოსავსა: შე ა: ზქ რს: კ ტს: შ ღ ა:
მო რს: მე ევ: ღ ღ ს: მ ს: ცნ კ ს კ ს ს:

უ ქ ა რ ა გ მ ო თ:

„წ. ყოვლად წმიდაო ღმრთის მშობელო, სასოებით მოსავსა
შენსა ზაქარიას კვიტაშვილსა მეოხ მეყავ დღეს მას განკითხვისას“.

ს ა რ ო ვ ე ზ ი

პირობითი შემოკლებანი	4
ავტორის შესავალი	5
I. დედი	8
II. კიორა	19
III. გლოლა	20
IV. სორი	24
V. აგარა	39
VI. სხვადა	44
VII. ხოტევის ეკლესიის ზატივი	47
VIII. ბონკიორი	48
IX. მრავალქალი	56
X. ბუგეული	64
XI. მიქარწყმინდა	67
XII. ქედიასუბანი	70
XIII. კელიშის მონასტერი	73
XIV. ნიკორწმინდა	83
XV. ონი	104
XVI. ბარაკონი	109
XVII. ბეთლემი	113

Евѣимий Семенович
Такайшвили

АРХЕОЛОГИЧЕСКАЯ ЭКСПЕДИЦИЯ
В РАЧУ
1919 и 1920 гг.

(на грузинском языке)

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედ.-საგამომც. საბჭოს დადგენილებით

•

რედაქტორი თ. ბ ა რ ნ ა ე ლ ი
გამომცემლობის რედაქტორი ე. კ ო ღ ლ ა
ტექრედაქტორი ნ. ჯ ა ფ ა რ ი ძ ე
კორექტორი რ. ფ ა რ ე ს ი შ ვ ი ლ ი

გადაეცა წარმოებას 14.12.1962; ანაწყოების ზომა 6×10 ; ხელმოწერილია
დასაბეჭდად 26.3.1963; ქაღალდის ზომა $60 \times 92^{1/16}$;
ქაღალდის ფურცელი 3,62; საბეჭდი ფურცელი 7,25; საავეტორო
ფურცელი 5,62; სააღრიცხვო-საგამომცემლო ფურცელი 5,73;
შეკეთა 1440; უე 00010; ტირაჟი 2000
ფასი 44 კაპ.

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობის სტამბა,
თბილისი, გ. ტაბიასის ქ. № 3/5

